

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK 28 1992

for class 11/1

Výkonná rada:

Lubomír Brokl
Jan Hartl
Miloš Havelka
Michal Illner
Petr Matějů
Jiří Musil
Miloslav Petrušek
Jan Řehák
Jadwiga Šanderová
Jan Vlášil
Alena Vodáková

Redakční kruh:

Ivo Možný, předseda
Václav Bělohradský
Michal Čákr
Ivan Gad'ourek
Jan Hajda
Lubomír Kotačka
Jiří Kabele
Jaroslav Kapr
Jan Keller
Pavel Machonin
Jiří Nehněvajsa
Martin Potůček
Juraj Schenk
Jan Sedláček
Dragoslav Slejška
Zdeněk Strmiska
Jaroslav Střítecký
Zdeněk Suda
Jiřina Šiklová

SOCIO LOGICKÝ ČASOPIS **SOCIO LOGICAL VIEW**

ČASOPIS. Vydává Sociologický ústav ČSAV. Rozšiřuje PNS.
Všem podá a objednávky přijímá každá administrace PNS,
administrace centralizovaného tisku, Kafkova 19, 160 00
zahraničí vyřizuje PNS, administrace vývozu tisku,
Objednávky ze zahraničí vyřizuje Pegaz Press
č. 30, 111 27 Praha 1. Tiskne Ústav jaderných
roční předplatné 96 Kčs.

Sociologický časopis

ROČNÍK 28, ČÍSLO 4, SRPEN 1992

Úvodem.....	435
STATI	
Charles Tilly: K čemu je dobrá historie města?.....	437
Jiří Musil: Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy.....	451
Hana Librová: Empirická rezonance ekologické etiky.....	463
Michal Illner: K sociologickým otázkám místní samosprávy.....	480
Zdenka Vajdová: Situační zpráva o komunitních studiích.....	493
Lubomír Faltán: Rozvoj regiónov v prihraničných oblastiach Slovenska.....	508
Daniel Hanšpach: Současné vývojové trendy místní správy v evropských zemích.....	520
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ	
Helena Hudečková: Vesnice v českém pohraničí.....	528
RECENZE	
Europa 2000 (A. Andrlé).....	543
ANOTACE	
Slowik gminy rolniczej (V. Dvořáková).....	548
O. Siksiö (ed.): Housing Sociology in Times of Change (L. Kotačka).....	550
Tony Byrne: Local Government in Britain (D. Hanšpach).....	550
ZPRÁVY A INFORMACE	
Region, regionalismus, regionalizace (M. Lenderová).....	554
Mezinárodní konference o malých národech a etnických problémech v Evropě (I. Štrup, J. Stehlík).....	557
Sociologie sídel v Chorvatsku před novými úkoly (A. Stojkovič).....	559
Publikace výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1991 (M. Kučera).....	561
Místní demokracie - informace o mezinárodním srovnávacím výzkumu (Z. Vajdová).....	563
Seminář Evropského konsorcia pro výzkum politiky (M. Illner).....	565
Plánování měst a ekologická politika v kontextu politických a ekonomických změn ve střední Evropě (L. Kotačka).....	566
Projekt "Spolupráce pro životní prostředí ve střední Evropě" (J. Klinkerová).....	570
DOKUMENTY	
Pražská deklarace.....	571

Sociologický časopis (ISSN 0038-0288) vydává šestkrát do roka Sociologický ústav Československé akademie věd. Tiskne Ústav jaderných informací.

Cíl a poslání

Sociologický časopis je vědecká revue otevřená odborným a společenským problémům, sociologické teorii a metodologii, přinášející výsledky a interpretace sociologických výzkumů. Zaměřuje se na rozvoj oboru a jeho výuku a zároveň chce být užitečný při řešení praktických problémů československé sociální a ekonomické politiky.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá originál a dvě dobře čitelné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora, lektorské řízení je oboustranně anonymní. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla. Nabídnout rukopis jinému časopisu, zatímco je posuzován našim časopisem, je považováno za neetické.

Formát rukopisu: Rukopisy musí být psány na stroji nebo tištěny na tiskárně počítače a musí splňovat ČSN 88 0220 (úprava rukopisů pro sazbu), tj. řádkování 2, 30 řádek na stránce A4. Tabulky, grafy a obrázky jsou přiloženy za textem. Stati, výzkumné a metodologické texty do 20 stran, recenze do 7 stran, zprávy a informace do 5 stran, anotace 1 strana.

Adresa redakce: Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, 1. patro, místnost 106, telefon (02) 235 87 77, (02) 235 89 68-71, l. 283, 294, fax (02) 235 78 88, E-mail sreview@cspgias11.bitnet. Návštěvní dny v redakci pondělí a čtvrtek 10-16 hod.

Rozhodnutí o vydání: Rozhodnutí je autorovi sděleno do jednoho měsíce od data přijetí rukopisu. Je-li rukopis přijat, je autor vyzván, aby dodal konečnou verzi rukopisu, jednak na papíře a zároveň na disketě formátu IBM PC, a to buď jako soubor typu ASCII, nebo v textovém editoru MS-WORD 5.0 v kódu bratří Kamenických. Rukopis obsahuje abstrakt (20 řádků) a summary (80 řádků) v angličtině a češtině, abecední seznam literatury a stručnou informaci o autorovi. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Větší úpravy textu redakce bez souhlasu autora neprovádí.

Sociological Review (ISSN 0038-0288) is published bimonthly by the Institute of Sociology of the Czechoslovak Academy of Science. SR is printed by the Institute of Nuclear Information. **Postmaster:** Send address changes to the Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czechoslovakia.

Scope and Mission

The Sociological Review is a scholarly review open to discussion of all professional and societal problems, sociological theory and methodology, and the dissemination of the results and interpretation of sociological research. Its attention is directed towards the development of the field and its teaching, and at the same time strives to be useful for solving the practical problems of Czechoslovak social and economic politics.

Manuscripts Submission

The editors require an original and two easily readable copies, which do not contain the name or workplace of the author, in order that the reading process will be anonymous on both sides. The accompanying letter should contain a complete contact address, including telephone number. Submission of a manuscript to another journal, while it is under review by the SR is regarded as unethical.

Manuscript format: Manuscripts must be typed or computer printed (12-point type preferred), double-spaced, with 30 lines to an A4 page. The maximum length of research and methodological essays is twenty pages, for reviews it is seven pages, for news or information five pages, and for annotations one page.

Editorial decisions: Decisions are generally made within one month of the date your manuscript is received at the SR office. If your manuscript is accepted you will be asked to submit your final version both on paper and on a microcomputer floppy disk, either in ASCII or MS-WORD 5.0. IBM disks are acceptable. The final version should also include a twenty-line abstract and an eighty-line summary, an alphabetized bibliography and basic information about the author.

Úvodem

Téměř vše, co se odehrává v polistopadovém Československu a co jsme si zvykli označovat poněkud nezávazným termínem "transformace", má svoje prostorové souřadnice a promítá se do změn v prostorových vztazích. Transformace české a slovenské společnosti není pouze globálním procesem změn velkých politických, ekonomických a sociálních struktur, ale děje se současně také na nižších etážích společenského systému, např. na úrovni rodin, sociálních sítí, pracovních organizací, asociací a samozřejmě také na úrovni různých prostorových útvarů - ve městech, vesnicích, regionech. Analýza transformace v těchto reálných systémech může říci mnoho o tom, jak polistopadová společnost skutečně funguje a jak se globální změny promítají do našeho bezprostředního životního kontextu. Sociálně-prostorovým souvislostem transformace české a slovenské společnosti jsme věnovali toto číslo.

Jiří Musil v teoreticky laděném článku o změnách městských systémů v postkomunistických společnostech překračuje hranice Československa i současnosti. Uvažuje o změnách na úrovni intraurbánní i interurbánní, identifikuje společné trendy ve vývoji městských systémů v postkomunistických zemích střední Evropy a naznačuje jejich další směřování. Čtenáře jistě zaujme oddíl o pravděpodobném budoucím vývoji relativního postavení středoevropských metropolí (včetně Prahy) a jejich šancích ve vzájemné soutěži. Esej Charlese Tillyho o sociální historii měst má v kontextu tohoto čísla závažný metodologický význam. Ukazuje, jak lze na vývoji městské společnosti analyzovat průběh globálních společenských změn, spojovat široké sociální procesy s místním životem. Článek je také přesvědčivou obhajobou historicismu v moderní sociologii. Charles Tilly argumentuje svou věc ve velkém intelektuálním stylu, jakému jsme v naší sociologii odvykli, zejména proto, že jsme dost neuměli.

Další dvě statí jsou pak příspěvkem k již zmíněné analýze sociální změny v Československu na úrovni dílčích sociálně-prostorových systémů. Lubomír Falt'an rozebírá situaci a možnosti bratislavského a košického městského regionu z hlediska jejich příhraniční polohy a zabývá se také obecnějšími otázkami evropského regionalismu. Článek Heleny Hudečkové je z rodu komunitních studií a s využitím delšího retrospektivního pohledu dokládá sociální změnu ve dvou vesnických společenstvích jihozápadního českého pohraničí. Komunitní studie, donedávna považované za nejspíše už překonanou metodu sociologického výzkumu, zažívají určitou renesanci a v našich podmínkách jsou, a určitě budou, důležitým způsobem, jak zachycovat společenskou dynamiku v systémových souvislostech. Přehledová stat' Zdeny Vajdové rekapituluje historii a metodologii komunitních výzkumů v západní a částečně také české sociologii, rozebírá jejich možnosti a naznačuje, jaký význam mohou mít tyto studie v současnosti.

Můj vlastní příspěvek, spolu se statí Daniela Hanšpacha, míří k institucionální poloze sociálně-prostorových změn, k otázkám decentralizace, sociální a politické funkce místní správy a samosprávy. Vstoupili jsme tím na pole

v české sociologii zatím málo probádané. Bližší empirickou informaci teprve přinesou výzkumy právě dokončované sociologickými ústavy ČSAV a SAV a Sdružením měst a obcí na Slovensku. Jako užitečný podklad pro další debatu shrnul Daniel Hanšpach současné vývojové trendy místní správy v západoevropských zemích, zatímco v mém článku najdete úvahu o některých dilematech místní správy v České republice, včetně kritiky jednostranného lokalismu.

Z meritorních otázek územního vývoje se toto číslo dotýká jediné, zato pravděpodobně té nejdůležitější - totiž problematiky životního prostředí. Hana Librova ve filozoficky profilované stati seznamuje s některými vlivnými názory vyslovenými v zahraničních diskusích o ekologické etice a promítá je do naší situace. Koncepce "hluboké ekologie" Arne Naesse je pro sociology jistě výzvou. Pokud jde o mne, musím přiznat, že nestravitelnou.

Záměry, které jsme si kladli při sestavování tohoto čísla, se nepodařilo splnit v plném rozsahu. Ukázalo se, že teoreticky nebo empiricky solidně podložených poznatků o sociálně-prostorových aspektech transformace české a slovenské společnosti je zatím málo, některé z existujících se nám navíc nepodařilo získat. Z témat, která zde nejsou zastoupena, ačkoliv by určitě stála za pozornost, uveďme např. změny regionálních vztahů v souvislosti s geopolitickou reorientací Československa, sociálně-prostorové aspekty hospodářské konverze, regionální problematiku českého pohraničí, problematiku tzv. euroregionů, úlohu občanských iniciativ v lokálním a regionálním kontextu, měnící se vztahy podniků a obcí, sociální důsledky privatizace místního hospodářství aj. Pro příští "územní" číslo tedy zůstává dostatek prostoru.

Toto číslo jsem sestavoval s vydatnou pomocí Jiřího Musila, kterému patří dík nejen za jeho vlastní profilující příspěvek, ale také za mnoho užitečných rad a námětů.

Michal Illner

Na vydání tohoto čísla Sociologického časopisu přispěl finanční podporou 1 000 USD (30 % celkových nákladů) **Rockefeller Brothers Fund** prostřednictvím Střediska pro ekologická a sociální studia při Sociologickém ústavu ČSAV.

K čemu je dobrá historie města?

CHARLES TILLY*

Center for Studies of Social Change, New York

What good is Urban History?

Abstract: The paper deals with the importance of historicism in modern social science. The social history of cities should clarify the complex interplay between global structural changes and everyday social life. In a way, it is a quintessence of social history. Urban historians are, therefore, encouraged to address the grand problems of social change and to trace the interaction between large-scale shifts in economic organization and urban geography, and changes in the quality of social life. In the paper some of the interactions are listed and briefly analyzed and special attention is paid to the analysis of urban migration. The paper is a transcription of a lecture given by the author in 1991.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 437-450)

Čemu slouží historie města? Mou odpověď lze shrnout do pěti vět:

1. V zásadě mají historikové města možnost být našimi nejvýznamějšími interprety způsobů promítání globálních sociálních procesů do mikrosféry sociálního života.
2. V praxi k této výzvě obrátili nevidoucí oči.
3. Není nutno, aby zůstali slepí napořád.
4. I když historikové města toho hodně chtějí, jejich práce neodpovídá záměrům; jenom konkrétní příklady (přednostně by měly zahrnovat studie v rozsahu disertací) je posunou k novým formám výzkumu.
5. Nemá smysl o tom mluvit: někdo to bude muset udělat.

Mým úkolem zde je těch pět vět přeformulovat, propracovat, ilustrovat příklady, blíže je vysvětlit a obhájit. Doufám, že to učiním živě, anabioticky (to jest tak, aby to pomohlo oživit spící tělo historie města), a aniž bych koho haněl.

Tvrdím, že ti, kdo studují dějiny města, mohou získat ústřední postavení v historii, jestliže učiní dva důležité kroky: *za prvé* - když směle vznesou hlavní historické otázky, místo aby se ochromeně krčili v závětrří konvenčních problémů historie města, a *za druhé* - když přijmou přemýšlivý historicismus. Budu svou přednášku ilustrovat především odkazy na ta pole historie města, v nichž jsem sám

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Professor Charles Tilly, director of the Center for Studies of Social Change, a research facility of the graduate programs in Historical Studies, New School for Social Research, 64 University Place, New York 10003-4520. Fax (212) 477-5409, E-mail tilly@newscho.bitnet.

Tuto stat' Charles Tilly přednesl v roce 1991 v Sociologickém ústavu ČSAV.

pracoval. Nikdo by z toho však neměl vyvozovat, že můj osobní zájem by měl mít přednost před jinými, které mohou mít na tuto disciplínu podobné účinky.

Předně směřování k ústředním problémům. Jaká je k tomu příležitost? "Úloha sociální historie", prohlašuje Olivier Zunz, "je spojovat každodenní zkušenosti s velkými strukturami historické analýzy a významnými změnami minulosti. Jsme přesvědčeni, že historie by měla objasňovat složitou souhru mezi velkými strukturálními změnami v povaze dynamiky populací a sociálních hierarchií a běžným sociálním životem" [Zunz 1985: 5-6]. Jelikož Olivier a já jsme prodiskutovali koncepci poslání sociální historie společně, nepřekvapí vás, že s ní souhlasím. Chci pouze dodat, že historie *města* hraje v tomto dramatu stěžejní úlohu. Pohlížíme-li na dějiny města jako na kvintesenci sociální historie, umožňuje nám to položit důležité otázky, jako třeba:

- Jak - a zda-li vůbec - zasahují způsoby, jimiž se obyčejní lidé vyrovnávají s každodenním životem, do politiky a moci v národním nebo mezinárodním měřítku?
 - Jaký skutečný rozdíl v kvalitě života vyplývá z toho, v jakém politickém systému lidé žijí?
 - Zbavuje vzrůstající technologická a organizační složitost život jeho spontánnosti a zázračnosti?
 - Jak a proč došlo k tomu, že se kapitalismus stal dominantní formou ekonomické organizace v západních zemích?
- Nemáte-li zájem o takové základní historické otázky, můžete historii města použít také k úvaze o velkých problémech v národním měřítku. Tak např. u amerických dějin se historikové města mohou oprávněně ptát:
- Do jaké míry inspirovaly obecně rozšířené požadavky na svrchovanost lidu boj v letech 1760 a 1770?
 - Postavila občanská válka proti sobě zásadně neslučitelné způsoby života?
 - Rozdrtila v letech sedmdesátých a osmdesátých minulého století nová aliance velkokapitálu a státu dělnický radikalismus a vytvořila tak to, čemu se dnes říká americká výjimečnost?
 - Do jaké míry a proč se snížil rozsah řemesel a živností otevřených městským černochům po roce 1890?
 - Posilovaly se navzájem militantní feminismus a jiná politicky mobilizující ženská hnutí, nebo stály ve vzájemném rozporu, nebo se vyvíjely poměrně nezávisle jedny na druhých?

Ve všech těchto případech a v mnoha dalších byla města výbornými místy pro studium interakce mezi velkými společenskými procesy a rutinou denního života v lokalitách. Historikové města mají nejen lepší přístup k těmto lokalitám, ale také více vědí - nebo by měli více vědět - než ostatní historikové o příčinách rozdílů v tomto směru podle doby a místa. Podrobnosti o této věci uvedu později. Prozatím jde o to pochopit tři základní věci: 1. že takové naléhavé otázky nesporně spadají do historie města, 2. když takoví historikové města jako Arthur Schlesinger Sr., Oscar Handlin, Stephan Thernstrom či Gary Nash vskutku takové otázky

účinně položí, i lidé nespecializovaní v tomto oboru tomu věnují pozornost, 3. většina současných historiků města neformuluje tyto velké otázky dost důrazně; hrají opatrnou, sevřenou hru. Historikové města by se měli přesunout do smělejších prostorů sociální historie.

Ne všechno z historie města, jak se dnes praktikuje, spadá do sociálních dějin. Dějiny architektury, městské formy, městské vlády, psaní o městě významně přispívají k historii města, k sociální historii však spíš jen přiléhají, nejsou její součástí. Chci vzdát čest těmto formám historie města, které často užívám a které oceňuji, ale přikláním se k ožívání sousedních disciplín, přesahujících do sociální historie. Mnohé z historie města se přímo zabývá spojitostmi mezi globálními sociálními procesy - nejen urbanizací, ale také obchodem, šířením vzdělání, epidemiemi, komercializací, růstem či úbytkem obyvatelstva, proletarizací a akumulací kapitálu, formací a transformací státu, růstem či úpadkem náboženství atd. - a dále životem jednotlivců, domácnostmi, obchody a obytnými skupinami. Historie města se nevyhnutelně zabývá těmito procesy, protože města tvoří hlavní křižovatky a ohniska i tehdy a tam, kde většina lidí žije na venkově. Studium protoindustrializace, rozvoje výroby zvýšením počtu malých výrobních jednotek se obsáhle zabývá vesnicemi a hospodářskými statky, nikdo však tomuto mechanismu neporozumí bez pochopení jeho těsné provázanosti s městskými trhy a obchodníky.

Značná část náplně historie města nadto implicitně nebo explicitně pojednává o vlivu globálních procesů na sociální život v malém měřítku nebo (méně často) o vlivu sociálního života v malém měřítku na globální procesy. Každá studie o trhu s realitami v nějakém městě se dotýká měnících se forem vzájemné interakce mezi kapitalisty a úřady při využívání prostoru. Každý průzkum práce a rodiny ve městech vstupuje na půdu, nad níž vanou prudké větry hospodářské a demografické transformace. Všechny analýzy migrace, rasy, náboženství, tříd a etnicity ve městě pojednávají - alespoň implicitně - o vlivech, které působí v regionálním, národním či dokonce mezinárodním měřítku. Čteme nádherné Zunzovy dějiny Detroitu v letech 1880-1920, nejen abychom se poučili o tomto obleženém městě, ale také abychom pochopili, jak růst továrenského průmyslu přetvořil americký sociální život jako celek. I když Zunz naprosto nesouhlasí s četnými myšlenkami Lewise Mumforda, přijímá výzvu, kterou tento autor předložil: vysledovat vztahy mezi velkými posuny v hospodářské organizaci, změnami v geografii měst a změnami v kvalitě sociálního života.

Mohu se odvážit Mumforda chválit? Eric Monkkonen [1988] ho označuje za sentimentálního snoba, který zanedbával podrobnosti i skutečnosti historie města. Člověk nemusí sdílet Mumfordovy občas arogantní a nesoustavné preference, přesto však může uznávat sílu dvou rysů, které z něho dělají velkého historika města: jeho důraz na úzkou souvislost mezi vnitřním životem měst a specifickými formami moci a výroby, v nichž města fungují, a jeho formování teorie, ve které koncentrace státní moci a obchodně výrobní činnosti poznamenávají povahu městského života, včetně stupně, do jehož výše je vůbec snesitelný. Mumfordovo "barokní město" se lišilo od jeho "koksového města" významem královské moci a průmyslové výroby. Ať už si o Mumfordově teorii myslíme cokoli, dokazuje, že je

možné vytvářet teorie, které překračují hranice města a dávají ucelené informace o životě v malém i ve velkém měřítku.

Monkkonen také tvrdí, že se krátkověká "nová historie měst" zhroutila proto, že ti, kdo ji praktikovali, nedovedli účinně zobecnit její výsledky, že se vyhýbali úvahám o obecnějším významu hlavních nálezů a že se raději od celé věci odvrátili, než by čelili četným kritikám [Monkkonen 1988: 28]. Dobře si na tu proměnlivou historii vzpomínám jakožto Thernstromův spolueditor řady, v níž vyšly významné studie o městské sociální mobilitě i jako učitel mnoha studentů, kteří pojali historii města jako kolektivní biografii. Uznávám, že to, co se koncem šedesátých let jevílo jako vlna budoucnosti, začalo se o pouhých deset let později podobat zaschlé pění na zaneřáděném pobřeží. Ačkoli v evropské historické demografii se velkým kolektivním biografiím dosud daří, z americké historie měst téměř vymizely. Monkkonenovy faktory v tom sehrály svou úlohu. Monkkonen však nevidí obecnější příčiny tohoto poklesu.

Odvrat od historie měst pojaté jako kolektivní biografie odpovídal obecnějšímu zklamání z formalizace, hlášané takovými bývalými zastánci sociálně vědecké linie, jako byl Lawrence Stone [1979]. Různé populismy 60. let, které s sebou přinesly velké naděje na systematickou historii zdola, byly nahrazeny cyničtějšími, zklamány a elitářskými interpretacemi lidových zkušeností. Thernstromovský program dramaticky utrpěl klesajícími zisky jednak proto, že nikdo nevypočítal, jak se vyrovnat s rozdíly mezi jednotlivými městy a mezi jednotlivými obdobími, jednak proto, že se nevyrovnal s problémem konfrontace amerického mýtu velké mobility s tvrdou skutečností. Když se začalo ukazovat, že jen malý počet synů významně předešel své otce, hledali historikové města klíč k sociální změně jinde a nakladatelé ztratili zájem o vydávání dalších studií o sociální mobilitě nebo jejím nedostatku u irských a italských dělníků v dalším středně velkém městě.

Městská kolektivní biografie nevymizela úplně, zůstává důležitá např. pro studie o imigraci, etnicitě a o dějinách povolání (např. [Model 1985, 1989, 1990]). Mnozí badatelé ji úspěšně používají pro studie o konfliktech (např. [Olzak 1987, 1989a, 1989b; Olzak, Nagel 1986; Schweitzer, Tilly 1982]). Je škoda, že se místo studie o lokální mobilitě neobjevila žádná podobná metoda, která by se hodila pro výzkum zvlášť disertace, jenž by byl srovnatelný s jinými disertacemi. Neměli bychom však litovat, že studiím o sociální mobilitě odzvonilo. Já jsem teď přesvědčen (ale bohužel jsem to neviděl před dvaceti lety), že konvenční studie o sociální mobilitě spočívají na řadě omylů: že povolání jsou seřazena v úhledných hierarchiích, že určují životní šance těch, kdo je vykonávají, že výklady pohybu od jednoho povolání k druhému během jednotlivcova života i mezigeneračně spočívají převážně na individuálních charakteristikách atd. [Granovetter, Tilly 1988]. Tyto názory opomíjejí tři základní rysy sociální nerovnosti:

1. Nerovnosti se jen málokdy kombinují do jednotlých hierarchií; nahlíženy z hlediska více než jednoho páru je většina druhů nerovnosti zlomkovitá a nekonzistentní. Vhodnějším přirovnáním je síť než žebřík.

2. Nerovnosti mezi kterýmikoli sociálními jednotkami se významně liší od jednoho rámce ke druhému, jako funkce dostupných zdrojů každého účastníka v daném rámci a ve vztahu s třetími účastníky přítomnými v tomto kontextu.
3. Moc, vliv a kontrola zdrojů jakéhokoli jednotlivého aktéra zpravidla klesají s časem a vzdáleností. Jeden účastník bývá často mocný, bohatý nebo renomovaný vůči jinému na domácí půdě, ale slabý jinde; teoretik nerovností by se mohl pokusit překonat tuto potíž tak, že označí za výše postaveného toho účastníka, který měl nadřazenost na větším území nebo po delší dobu, ale tím se vystavuje nebezpečí, že zanedbává variabilitu relativní moci, bohatství nebo prestiže účastníků.

Běžné kopecce sociální mobility víc než co jiného zanedbávaly otázku moci: moci zaměstnavatelů, moci domácností, moci etnických skupin, moci politických činitelů. Toto poznání vede k identifikaci základního problému: pojednávání každého města jakožto vzorku z národního rámce zakrývá analytikům oči před vztahy mezi procesy působícími nebo uchováujícími nerovnost v daném městě a regionálním, národním nebo mezinárodním oběhem kapitálu, pracovní síly a politické moci.

Historie města se propojuje s obecnými dějinami právě prostřednictvím takových interakcí.

Studium formování státu poskytuje v tomto ohledu nečekaný důkaz. Všude, kde vyrostla města, získaly jejich vládnoucí třídy privilegovaný přístup k obchodu a kapitálu velkých regionů. Státy se vždy rozšiřovaly tak, že hromadily ozbrojené síly. Časem to rozlišení vlastně zmizelo: historicky vzato, byly městské státy, v nichž se státní úřady a městské vládnoucí třídy do značné míry překrývaly, jednou z nejběžnějších vládních forem ve větším měřítku. Tam, kde městské elity a státní činitelé tvořili částečně odlišné kategorie, docházelo někdy k válkám a vždycky k jednání; dařilo se najít společnou půdu do té míry, že státy postupovaly tak, aby chránily obchod a kapitál a obchodníci a kapitalisté pomáhali financovat vojsko. Poměrná síla těch, kdož vládli donucovacími prostředky, a těch, kteří vládli kapitálem, se však nesmírně lišila podle kraje a podle doby; tak např. za poslední tisíciletí měli v Evropě obchodníci větší volnost jednání v pásmu od severní Itálie po Flandry a jižní Anglii než kdekoli jinde.

Tato variace se projevovala oběma směry: ve formě těch států, kde buržoasie měla významné pravomoce a kde armády byly poměrně účinně financovány státem, ve formě těch měst, kde obchod ovlivňoval všechno všude [Blockmans 1988a, 1988b; Blockmans, Tilly 1989; Tilly 1990a]. Podle toho se různila státní a městská politika; tak například v nizozemské republice 18. století - povýtce kapitalistické - války i revoluce byly totožné s politikou Amsterdamu a jiných velkých měst [Frijhoff, Rosendaal 1989; Te Brake 1989]. V Polsku naproti tomu velmožové nejen opakovaně potlačovali královskou moc, ale také bránili obchodníkům v dosažení jakékoli významnější autonomie, natož politické moci; forma měst obrážela dominanci agrární šlechty [Wyrobisz 1989].

Historicismus a dějiny města

Americké dějiny města poskytují mnoho příležitostí k podobným dvoustranným analýzám, pokud si ovšem historikové sundají klapky s očí. Jsou také výbornou arénou pro obnovu historicismu.

Ve společenských vědách a v historii byla za posledních pět let nejsilnějším proudem nepochybně tendence brát sociální život jako diskusi, nikoli jako přesvědčení, že spolehlivé znalosti mohou být založeny na pozorování nebo vnější rekonstrukci [Horowitz 1989, Lieberman 1980]. Mezi klesajícím počtem těch, kdo stále ještě věří, že se sociální život řídí pevnými principy, které jsou nějakým způsobem poznatelné, však roste v současné době počet sociologů a jiných sociálních vědců, kteří věnují zvýšenou důvěru uvážlivému historicismu. (Může se bohužel stát, že budeme pro starou myšlenku muset vymýšlet nový termín, protože termín "nový historicismus" si přivlastnili literární kritici pro docela jinou věc: [Greenblatt 1990].) Onen sociologický historicismus zkoumá, jakým způsobem rezidua nějaké činnosti v daném čase omezují nebo určují následující činnosti. Jde to přinejmenším o krok dál za Mertonův starý poznatek o nepředvídaných důsledcích cílevědomého sociálního jednání, neboť se ukazuje, jak zasazení sociálního jednání do doby a místa působí na možnosti sociálního jednání v dalších dobách a místech; výsledkem jsou řetězce příčin, jedinečné, ale vezkrze pravidelné. [Merton 1936, Stinchcombe 1978].

Arthur Stinchcombe [1959] ve své diskusi o způsobu, jak v některých odvětvích přetrvaly řemeslnické organizace až do éry masové výroby, už dávno poskytl významný příklad tohoto druhu historizující analýzy. Podobně Allan Pred ukázal, jak existující spojitosti mezi severoamerickými městy 18. století určovaly následný růst severoamerického systému měst [Pred 1973]. Ve větě, z níž zaznívá slabá ozvěna Karla Marxe, prohlašuje Pred, že "lidé nevytvářejí historii a místa za podmínek vlastní volby, ale v kontextu již existujících, přímo se vyskytujících sociálních a prostorových struktur" [Pred 1984: 251].

Takové úvahy jsou v ostrém kontrastu s nehistorickými nebo dokonce protihistorickými výklady sociálního života, včetně života měst jako bezprostředního účinku tržních sil nebo obecných národních postojů nebo jiných příčin, které působí okamžitě, všeobecně a bez ohledu na předchozí události. Antihistorické myšlení se často objevuje v historické analýze, např. ve velkých dílech hospodářských dějin. Pěkný příklad antihistorického myšlení v dějinách města poskytuje Lewis Mumford. V Mumfordově knize "Město v historii" převládající spojení politické a hospodářské moci do značné míry určuje činnost a formu měst bez ohledu na to, jakými cestami města dospěla do svého nynějšího stavu. Historizující alternativa by se v zásadě mohla rozletět právě tak směle jako Mumfordova analýza; dosud však v Mumfordově okruhu působnosti hlavní větší historizující práce sestávají z archeologických a architektonických kompendií, někdy zahrnují velké časové a prostorové úseky, ale v takových případech vždycky postrádají schopnost syntézy (např. [Benevolo 1980]). Skutečně historizující syntéza, která by soutěžila s Mumfordovou, by byla velice žádoucí součástí anabiotického pojetí dějin města.

Allan Pred zakládá svou sofistikovanou analýzu na dvou základních postulátech: 1. člověk může být v určitém čase pouze na jednom místě a 2. každá kombinace času a místa i její rezidua ovlivňují možnosti akce v následujících místech a časech. Ve své provokativní nové knize volá Pred po "splnutí historického studia, informací lidské geografie, sociální analýzy a (re)formulaci sociální teorie" [Pred 1990: 1]. Navrhuje, aby se bral vážně proces, který Anthony Giddens nazývá *strukturací*: historické vytváření situací delimitovaných časem a prostorem, jejichž setrvávající sociální uspořádání berou lidé jako samozřejmost a podřizují mu své jednání.

Primárními příklady takovýchto omezení jsou města a jejich rozpoznatelný plán ulic, rozmístění obchodů, dopravní linky, stigmatizované a oddělené obytné skupiny, konfigurace politické moci, způsoby kontroly a mnoho dalších aspektů, které lze považovat za dané. Bereme-li vliv a vytvoření takových situací - včetně měst - vážně, znamená to, že musíme vytyčit řadu obtížných úkolů. Znamená to vysvětlit, jak byly vytvořeny omezující rysy daného uspořádní interakcí mezi místními sociálními vztahy a mezi těmi obecnými a překračujícími čas a prostor. Znamená to načrtnout cesty, kterými taková omezení utvářejí ty místní činnosti konané lidmi více nebo méně s rozmyslem. Znamená to sledovat procesy - jako např. hledání zaměstnání, dvoření, utrácení peněz aj. - u nichž čas a místo, kde probíhají, silně ovlivňují to, jak probíhají.

To přece dá zdravý rozum, namítnete možná. Jistěže. Avšak mnohé v sociální vědě a některé historické analýzy mluví proti zdravému rozumu. Postupují, jako by konkrétní doba a prostor téměř neovlivňovaly postup sociální mobility, výkon povolání, péči o dítě, hrdelní zločiny nebo šetření na špatné časy; celospolečenská mentalita, stát, probíhající rozprava, sociální kontrola, třída, pohlaví, trh (to všechno jsou v běžných analýzách bezčasové, prostorově neurčené entity). I historikové měst, kteří by o tom měli mít lepší pojem, zpravidla kmitají mezi časoprostorovým partikularismem místní historie a velkými procesy, příčinami a účinky mimo čas a prostor. Buď pohlíží na města jako na nediferencované body uvnitř interurbánních procesů, jako je urbanizace a migrace, nebo považují obvod města za hranici analýzy zdánlivě uzavřených urbánních procesů.

Historizující způsob myšlení čerpá sílu ze svého snadného spojení s teorií a výzkumem, které Harrison White, Ronald Burt, Barry Wellman a jiní nazývají "strukturální sociologie"; jejím východiskem je myšlenka, že základními jednotkami sociální organizace nejsou ani jednotlivci ani společnosti, nýbrž sociální vztahy (viz též [Turner 1988]). Sociální vztahy mezi jednotlivci vytvářejí sítě, jejichž formy jsou velice rozmanité, např. od dlouhého řetězce vztahů, vytvořeného migrací mezi nějakou vesnicí na Jamajce a Torontem, až k hierarchickým vztahům mezi mobilními inženýry nebo chirurgy. Analýza síťových struktur usnadňuje porozumět omezením vytvářeným danou konfigurací sociálních vztahů na časově následné uskupení sociálních vztahů mezi týmiž aktéry.

Jednotčí myšlenka je prostá a silná: minulé sociální vztahy a jejich rezidua - materiální, ideologická i jiná - vymezují nynější sociální vztahy, a tudíž i jejich produkty. Když si zaměstnavatel jednou vytvoří vztahy s určitým zdrojem

pracovní síly, budou mít tyto vztahy vliv na jeho další najímání pracovních sil a mohou se reprodukovat. Jakmile jednou investoři naplánovali určitou městskou strukturu, určuje tato struktura možnosti pro další rozvoj. Jakmile si lidé osvojí určitý národní jazyk, vymezí se tím od ostatních lidí, s nimiž by mohli komunikovat. Takové procesy vytvářejí spojitost v čase a prostoru, která přesahuje obyčejnou časovou a prostorovou autokorelaci; každá existující struktura zaujímá místo mnoha teoreticky možných alternativních struktur a sama její existence ovlivňuje pravděpodobnost, že se tyto alternativy někdy uskuteční. Krátce řečeno, sociální procesy jsou "závislé na dráze (path-dependent)". Proto právě záleží na dějinách.

Vezměme některé příklady. Proletarizace jedné generace dělníků silně ovlivňuje možnosti další generace dělníků stát se kapitalisty, řemeslníky nebo rolníky. Snaha velmocí vybudovat vojenský potenciál přátelského Třetího světa vytváří pravděpodobnost, že národní ozbrojené síly převezmou moc v těchto státech. Vytvoření repertoáru kolektivní akce tím, že spolu bojují držitelé moci a jejich vyzyvatelé, omezuje možnosti akce pro všechny strany v dalším kole zápasu. Vnitroskupinové konflikty týkající se pracovních míst, půdy nebo politické moci vytvářejí nové aktéry: aktivní sociální třídy, cechy různých povolání, politické komunity, etnické skupiny, strany atd. Přítomnost těchto organizovaných aktérů mění pak povahu a výsledek konfliktu. Sociální organizace migrace ovlivňuje následný blahobyt migrantů a jejich potomků, mezi jinými proto, že některé formy migrace vytvářejí možnosti akumulace kapitálu v rodinách a etnických skupinách, zatímco jiné individualizují jakoukoli akumulaci, i když k ní dojde. Ve všech těchto procesech podstatně záleží na čase a místě; skutečnost, kdy a kde k nim dochází, ovlivňuje způsob, jak k nim dochází. Proto spadají do oblasti historie.

Sociálním a urbánním historikům připadalo zatěžko si z této ostentativně přímé lekce vzít poučení. Obtíž je jasně patrná ve studiích imigrace do amerických měst, kde abstraktní modely adaptace a asimilace do sebe nesnadno pojímají konkrétní vířivou nahodilost sociálního života. Po mnoho let viděli američtí analytici specializovaní na imigraci tuto bohatost života především jako obrušovací konfrontace mezi předindustriálními kulturami a tvrdými, racionálními, úspěšnými způsoby amerického života, přičemž se přistěhovalci s bolestným úsilím zbavovali starých návyků a přizpůsobovali se požadavkům městské průmyslové organizace s větším či menším úspěchem podle toho, odkud pocházeli. Kolik dní historikové města promarnili, když se pokoušeli vyvodit nebo ověřit či falšovat "asimilaci" sestavováním tabulek srovnávajících lidí, kteří žili ve městech různé dlouho! Myšlenky o lidském kapitálu vytvořily potíže tím, že zpodobňovaly imigraci jako nějaký pěší závod, v němž předchodí trénink, současná zdatnost, obeznamenost se závodní dráhou a vrozená chytrost jednotlivých závodníků určují pořadí, v jakém dosáhnou cílové pásky. Situace se však naštěstí mění. V posledních několika letech přehodnocování, jak to shrnuje John Bodnar,

"... se vynořuje jasnější portrét procesu sociální změny, téměř neustále stimulované měnicími se imperativy trhu a odlišnými reakcemi lidí samých. Jejich reakce, podmíněná sociálním postavením, rodinným stavem a ideologickou orientací, se stává sama proměnnou veličinou a pomáhá

strukturovat nejen jejich vlastní životní dráhu, ale trochu i celý vřezahrnující hospodářský systém. Obyčejní občané jsou zachráněni před postavením obětí; nejsou pouze manipulováni vůdci, třídním postavením nebo kulturou, ale jsou i aktivními účastníky v historickém dramatu, jehož výsledek je zcela nepředvídatelný" [Bodnar 1985: xx].

Tím, že obyčejným přistěhovalcům vrací schopnost být aktéry, nová sociologie a sociální historie přistěhovalectví rovněž vrátila imigraci dějiny; namísto bezčasého opakování sociální mobility máme nahodilé akce jednotlivců i skupin, pevně zasazených do času a prostoru, s trvalými, avšak také historicky nahodilými výsledky.

Nechápejte mě nesprávně. Ani na okamžik nehlásám návrat k popisnému partikularismu na základě toho, že lidský život je složitý, proměnlivý a nepředvídatelný. Naopak tvrdím - alespoň pro účely tohoto výkladu - že lidský život má hluboký řád. Ten řád však není tam, kde ho historikové měst obvykle hledají: v uniformním chování velkých kategorií lidí nebo ve standardní posloupnosti mnoha životů. Spočívá naopak v kombinatorice mnohačetných příčin.

Vztahy mezi cirkulární migrací, řetězovou migrací a etnickou solidaritou vhodně ilustrují to, co mám na mysli. V rozporu s teorií o minimalizování vzdáleností a zvyšování počtu příležitostí lidé znovu a znovu podnikali pravidelné migrace mezi dvěma značně vzdálenými lokalitami, koncentrovali svou migraci uvnitř takového bipolárního systému, spíš než aby hledali příležitosti mimo něj. Místo aby maximalizovali, činí zadost danému. Řetězová migrace je ovšem zařízení, v němž přetrvávají sociální vazby mezi lidmi z určitého místa, kde migrace vznikla, a lidmi z určitého místa, kam migrace směřuje, přičemž lidé z místa určení posílají zpátky informace o nových příležitostech, verbují nové přistěhovalce a pomáhají jim ten krok uskutečnit. Každý, kdo přistěhovalectví studuje, zná fantastické, ale úplně běžné příběhy o stále udržovaných tocích mezi vesničkami a městskými čtvrtěmi, ačkoliv je mezi nimi vzdálenost tisíců mil.

Migrační řetězce vznikají - podle mého názoru skoro vždycky - z migrace typu koloběhu, v systémech, jejichž členové zůstávají připoutáni k téže základně, ale periodicky odcházejí, aby si vydělali buď provozováním podomního obchodu, nebo jako kopáči, pomocníci při žních, zedníci, tovární dělníci či při jiných snadno přenosných činnostech. V takových koloběžích je typické, že ti, kdo vydělávají, omezují své výdaje a značný podíl příjmu posílají nebo přivázejí zpátky domů a tam investují do půdy, do zboží dlouhodobé spotřeby nebo do fondů sociální solidarity. Za určitých podmínek si několik členů takových koloběhů v některém z daných cílů migrace pobyt prodlouží. Podmínky jsou pravidelné a pochopitelné, my však dosud nemáme vyhovující obecný model jejich fungování; zde je další cenný podnět pro historiky města.

Často, ale ne vždy, takoví vystěhovalci založí migrační řetězce. Řetězce někdy dále působí ve spojení s cirkulární migrací; mnozí dělníci stráví nějaký čas na místě, kam migrovali, ale jen proto, aby se pak mohli s výdělkem a vědomostmi vrátit domů. Kdo zůstane a kdo se vrátí, to záleží jen vzdáleně na jejich původních úmyslech a kvalifikacích, a spíše na širších srovnáních příležitosti na místě původu a v cíli migrace. Mnohé řetězce však vytvoří pozoruhodně velké pohyby mezi

pozoruhodně vzdálenými místy původu a cíli migrace. Etnické identity a instituce více vystupují do popředí tam, kde 1. emigranti a jejich potomci soutěží o práci, bydlení, politickou moc a prostor v městských sousedstvích s členy jiných skupin, definovaných původem a 2. úspěch v těchto soutěžích záleží na vzájemné podpoře uvnitř té které populace. Povaha etnické komunity ve velkém městě vyplývá tedy z historie a současné organizace jejího migračního systému, z poměrné atraktivity místa původu a místa migračního cíle, i ze schopnosti této komunity soutěžit na místních trzích práce, bydlení, moci a prostoru.

Historikové města musí považovat všechno, co jsem řekl, za samozřejmost; jen jsem prostě upozornil na jeden standardní rys městské zkušenosti. Tvrdím toto: řetězová migrace je na jedné straně nahodilá a jedinečná, na druhé straně je však neobyčejně pravidelná a má svůj řád. Řád nespočívá v opakování téhož sledu znovu a znovu (i když můj zjednodušený výklad možná tuto iluzi podporuje), nýbrž v opakování rozhodujících voleb: zastávky v migračním koloběhu, usazení vystěhovalců, udržování spojení, odesílání výdělků, příležitosti k získání práce, bydlení, ochrany a společenského styku na místě určení atd. Volba sama se řídí historickou logikou a závisí do značné míry na tom, co se na jednotlivých místech a v jednotlivých dobách událo předtím. Kombinatorika těchto voleb vytváří různé dějiny jednotlivých migračních řetězců, a ostatně i těch koloběhů, které nikdy řetězce nevytvoří. Netvrdím, že kombinatoriku už dobře známe. Tvrdím, že máme co dělat s vysoce koherentními městskými procesy, které jsou historizujícím myšlením osvětlovány.

Historizující pohled nejenže objasňuje, jak se lidé stěhují z jednoho vzdáleného místa na jiné; pomáhá také porozumět spojitostem mezi migrací a trvalými formami nerovnosti, včetně těch forem, které lidé organizují jako etnicitu - jako strukturované rozdíly podle připisovaného národního nebo rasového původu. Sociální organizace masové migrace zajisté mohutně přispěla k vytvoření trvalých nerovností v amerických městech a celých USA. Hledají-li historikové města témata, která by vzbudila zájem i mimo jejich vlastní okruh, pak se výklad trvalé rasové a etnické nerovnosti, jakož i diferenciální soudržnosti uvnitř etnických a rasových kategorií jistě velmi dobře hodí. Analýza migrace však jen dokresluje, jak velická příležitost před historií města stojí a jak ji až doposud nevyužila. Města jsou naše nejlepší laboratoře ke zkoumání historické nahodilosti - způsobu, jak sociální jednání v čase a místě ovlivňuje to, co se dál na tomto místě a v jeho blízkém okolí stane, co se stane později, a tak dále, v dlouhém sledu procesů závislých na dráze.

Závěr

Moje jeremiáda je téměř podle definice ztrátou času. Neočekávám, že by kdokoli hodil přes palubu běžný výzkum města a běžel splnit mou náročnou agendu. Historikové města mívají většinou rádi jednotlivosti a obávají se velkých schémat. Další věc, která o nich jasně platí, že i když rádi jeden druhému nahánějí strach, reagují téměř exkluzivně na konkrétní, napodobitelné příklady dobré práce, která pomáhá odpovědět na otázky, o nichž se domnívají, že stojí za to je klást. Hledají spíš praktické demonstrace proveditelnosti a prospěšnosti nových přístupů než

důmyslnost apelů, které někdo ve prospěch těchto přístupů vznáší. Jestliže se praktické příklady prezentují v modulech, a ty se dobře přizpůsobují požadavkům na doktorské disertace, tím lépe; historie města vyžaduje tolik oddanosti, že většina praktiků se opírá jen o jednu trvalou monografii - svou doktorskou disertaci a její revize. Rychlost a nadšení, s nimiž historikové města přijali technologii Stephana Thernstroma před čtvrt stoletím, dokazuje, že nejsou pouze houževnatí, ale také skeptičtí k nepodloženým slibům. Aby ovšem program, který jsem načrtl, mohl mít nějaký vliv na práci urbánní historie, budou si někteří z nás muset vyhrnout rukávy, podstoupit rizika, ukázat výsledky a dokázat přednosti takového pojetí historie města, která se pouští do velkých otázek, spojuje široké sociální procesy s místním životem a bere působení času a místa vážně.

Tak tedy maximum, v něž mohu doufat, je odrazový efekt: věřím, že některý náboj, který jsem vystřelil proti skalám tohoto širokého kaňonu, odskočí právě na místa, kde učitelé a studenti hledají troud v naději, že zažehnou ohně, a uvidí je i lidé za kaňonem. Jestliže se jiskry z mé nabitě, nemotorně vystřelené a přehnaně hlučné bouchačky dostanou k nějakému suchému a připravenému dříví, uvidíme snad opět velké planoucí ohně v historii města, odkud tak dlouho stoupal jen ospalý dým.

Přeložila Eva Musilová

CHARLES TILLY (*1929) je významným členem profesorského sboru známé *New School for Social Research* v New Yorku. Je zde ředitelem Centra pro studium sociální změny. Jeho práce se zaměřuje na makrosociální změny a na jejich vztah k lidovým kolektivním akcím, zejména v západní Evropě od roku 1500. K jeho trvalému zájmu patří i sociologie města, kterou vždy chápal historicky. K jeho nejnovějším knihám patří Svárliví Francouzi (1986) a Násilí, kapitál a evropské státy (1990). Nyní se zabývá konflikty ve Velké Británii v letech 1750-1840 a evropskými revolucemi 1492-1992.

Literatura

- Benevolo, Leonardo 1980. *The History of the City*. London: Scolar Press. First published in 1975.
- Blockmans, Wim P. 1988a. "La répression de révoltes urbaines comme méthode de centralisation dans les Pays-Bas bourguignons." In *Rencontres de Milan (1er au 3 octobre 1987): Milan et les États bourguignons: deux ensembles politiques princiers entre Moyen Age et Renaissance (XIVe-XVIe s.)*. Louvain: Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe-XVIe s.).
- Blockmans, Wim P. 1988b. "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états." In *La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'état moderne*, éd. par Neithard Bulst, Jean-Philippe Genet. Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Blockmans, Wim P., Charles Tilly eds. 1989. "Cities and States in Europe." Special issue of *Theory and Society*, vol. 18, no. 5.
- Bodnar, John 1985. *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bodnar, John, Roger Simon, Michael P. Weber 1982. *Lives of their Own, Blacks, Italians, and Poles in Pittsburgh, 1900-1960*. Urbana: University of Illinois Press.

- Burt, Ronald S. 1982. *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure. Perception, and Action*. New York: Academic Press.
- Frijhoff, Willem, Joost Rosendaal 1989. "La Révolution régénérée: nouvelles approches et nouvelles images de la Révolution Néerlandaise." In *L'Image de la Révolution française. Communications présentées lors du Congrès Mondial pour le Bicentenaire de la Révolution, Sorbonne. Paris. 6-12 juillet 1989*, éd. par Michel Vovelle. Paris: Pergamon, vol. I.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony 1985. *The Nation-State and Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Granovetter, Mark, Charles Tilly 1988. "Inequality and Labor Processes." In *Handbook of Sociology*, ed. by Neil J. Smelser. Newbury Park, CA: Sage.
- Greenblatt, Stephen 1990. "Resonance and Wonder." *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 43: 11-34.
- Handlin, Oscar 1961. "Immigration in American Life: A Reappraisal." In *Immigration and American History. Essays in Honor of Theodore D. Blegen*, ed. by Henry Steele Commager. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Handlin, Oscar 1963. *The Americans. A New History of the People of the United States*. Boston: Little, Brown.
- Horowitz, Irving Louis 1989. "Sociology and Subjectivism." *Society* 26: 49-54.
- Lieberson, Stanley 1980. *A Piece of the Pie. Blacks and White Immigrants since 1880*. Berkeley: University of California Press.
- Lieberson, Stanley, Mary C. Waters 1988. *From Many Strands. Ethnic and Racial Groups in Contemporary America*. New York: Russell Sage Foundation.
- Merton, Robert K. 1936. "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action." *American Sociological Review* 1: 894-904.
- Model, Suzanne 1985. "A Comparative Perspective on the Ethnic Enclave: Blacks, Italians, and Jews in New York City." *International Migration Review* 19: 64-81.
- Model, Suzanne 1989. "The Effects of Ethnicity in the Workplace on Blacks, Italians, and Jews in 1910 New York." *Journal of Urban History* 16: 29-51.
- Model, Suzanne 1990. "Work and Family: Blacks and Immigrants from South and East Europe." In *Immigration Reconsidered, History, Sociology, and Politics*, ed. by Virginia Yans-Mclaughlin. New York: Oxford University Press.
- Monkkonen, Eric H. 1988. *America Becomes Urban. The Development of U.S. Cities and Towns. 1780-1980*. Berkeley: University of California Press.
- Mumford, Lewis 1961. *The City in History. Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Nash, Gary B. 1979. *The Urban Crucible, Social Change, Political Consciousness, and the Origins of the American Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Olzak, Susan 1987. "Causes of Ethnic Conflict and Protest in Urban America, 1877-1889." *Social Science Research* 16: 185-210.
- Olzak, Susan 1989a. "Analysis of Events in the Study of Collective Action." *Annual Review of Sociology* 15: 119-141.
- Olzak, Susan 1989b. "Labor Unrest, Immigration, and Ethnic Conflict in Urban America, 1880-1914." *American Journal of Sociology* 94: 1303-1333.

- Olzak, Susan, Joane Nagel (eds.) 1986. *Competitive Ethnic Relations*. Orlando: Academic Press.
- Pred, Allan 1973. *Urban Growth and the Circulation of Information: The United States System of Cities. 1790-1840*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pred, Allan 1984. "Structuration, Biography Formation and Knowledge. Observations on Port Growth During the Late Mercantile Period." *Society and Space* 2: 251-275.
- Pred, Allan 1986. *Place, Practice and Structure*. Cambridge: Polity Press.
- Pred, Allan 1990. *Making Histories and Constructing Human Geographies. The Local Transformation of Practice. Power Relations, and Consciousness*. Boulder, CO: Westview.
- Schlesinger, Arthur M. 1933. *The Rise of the American City, 1878-1898*. New York: Macmillan.
- Schweitzer, R. A., Charles Tilly 1982. "How London and its Conflicts Changed Shape, 1758-1834." *Historical Methods* 5: 67-77.
- Stinchcombe, Arthur L. 1959. "Bureaucratic and Craft Administration of Production." *Administrative Science Quarterly* 4: 168-187.
- Stinchcombe, Arthur L. 1978. *Theoretical Methods in Social History*. New York: Academic Press.
- Stinchcombe, Arthur L. 1986. "Milieu and Structure Updated." *Theory and Society* 15: 901-913.
- Stone, Lawrence 1979. "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History." *Past & Present* 86: 3-24.
- Te Brake, Wayne 1989. *Regents and Rebels. The Revolutionary World of an Eighteenth-Century Dutch City*. Oxford: Basil Blackwell.
- Thernstrom, Stephan 1964. *Poverty and Progress: Social Mobility in a Nineteenth-Century American City*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thernstrom, Stephan 1973. *The Other Bostonians*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thernstrom, Stephan (ed.) 1980. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tilly, Charles 1981. "The Web of Contention in Eighteenth-Century Cities." In *Class Conflict and Collective Action*, ed. by Louise A. Tilly and Charles Tilly. Beverly Hills: Sage.
- Tilly, Charles 1982. "Charivaris, Repertoires, and Urban Politics." In *French Cities in the Nineteenth Century*, ed. by John Merriman. London: Hutchinson.
- Tilly, Charles 1983. "Flows of Capital and Forms of Industry in Europe, 1500-1900." *Theory and Society* 12: 123-143.
- Tilly, Charles 1984. "History: Notes on Urban Images of Historians." In *Cities of the Mind. Images and Themes of the City in the Social Sciences*, ed. by Lloyd Rodwin. Robert M. Hollister. New York: Plenum.
- Tilly, Charles 1985. "De Londres (1768) a Paris (1788)." In *Mouvements populaires et conscience sociale. XVIe-XIXe siècles*, éd. par Jean Nicolas. Paris: Maloine.
- Tilly, Charles 1986. "Since Gilgamesh." *Social Research* 53: 391-410.
- Tilly, Charles 1987. "Formalization and Quantification in Historical Analysis." In *Quantitative History of Society and Economy: Some International Studies*, ed. by Konrad H. Jarausch, Wilhelm Schröder. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag.
- Tilly, Charles 1989a. "Cities and Immigration in North America." *Working Paper 88, Center for Studies of Social Change*, New School for Social Research.
- Tilly, Charles 1989b. "State and Collective Action in Japan and France, 1600-1800." *CSSC Working Paper 90*.

- Tilly, Charles 1990a. *Coercion. Capital, and European States, A. D. 990-1990*. New York: Blackwell.
- Tilly, Charles 1990b. "Transplanted Networks." In *Immigration Reconsidered. History, Sociology, and Politics*, ed. by Virginia Yans-Mclaughlin. New York: Oxford University Press.
- Turner, Jonathan H. 1986. "Toward a Unified Theory of Ethnic Antagonism: A Preliminary Synthesis of Three Macro Models." *Sociological Forum* 1: 403-427.
- Turner, Jonathan H. 1988. *A Theory of Social Interaction*. Stanford: Stanford University Press.
- Wellman, Barry, Steven Berkowitz (ed.) 1988. *Social Structures: A Network Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Harrison C. 1988. "Varieties of Markets." In *Social Structures: A Network Approach*, ed. by B. Wellman, S. Berkowitz. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wyrobisz, Andrzej 1989. "Power and Towns in the Polish Gentry Commonwealth: The Polish-Lithuanian State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *Theory and Society* 18: 631-662.
- Zunz, Olivier 1982. *The Changing Face of Inequality, Urbanization, Industrial Development, and Immigrants in Detroit, 1880-1920*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zunz, Olivier 1985. "Introduction" to *Reliving the Past. The Worlds of Social History*, ed. by Olivier Zunz. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Summary

The paper argues in favor of the "new historicism" in the social sciences. Both in the social sciences and in history the most influential trend over the last five years has been to view social life as a discussion, rather than something that can be externally reconstructed by observation. In this context, the importance of balanced historicism is growing.

Sociological historicism investigates how the residues of some activity restrict or determine subsequent activities. Within the analysis of urban systems, this approach challenges the ahistorical interpretation of urban life as the immediate consequence of market forces, of general attitudes or of any other causes, irrespective of the events that had preceded. Reference is made here to the recent writings of Allan Pred, in which the human geographer called for the study of structuration (the concept was coined by A. Giddens), i.e. of the historically emerging situations, delimited by time and space, which are accepted by people as social facts external to them.

The social history of cities should clarify the complex interplay between global structural changes and everyday social life. In a way, urban history is a quintessence of social history. Urban historians are, therefore, encouraged to address the grand problems of social change and trace the interaction between large-scale shifts in economic organization and urban geography, and changes in quality of social life. In the paper such interactions are documented by discussing the process of urban immigration. The author is critical toward the usual adaptation - assimilation models and points to the importance of chain migration, circular migration and intra-ethnic solidarity in explaining immigrants' behavior.

The paper is a transcription of a lecture given by the author in 1991.

Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy

JIŘÍ MUSIL*

CEU - Středoevropská univerzita, Praha

Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe

Abstract: The study analyzes, in its first part, intra-urban as well as the inter-urban socio-spatial processes in the centrally planned socialist societies. The second part predicts the most probable changes in these urban systems in the post-1989 situation. Special attention is given to changes in the capital cities system. The analysis and predictions are based on the theoretical assumption that the internal structures of cities reacts more quickly to societal changes than inter-urban systems, i.e. settlement systems, which always change more slowly. The study analyzes the effects of such changes as the reintroduction of market mechanisms (i.e. the market in land), changes in the housing system and in the system of local government (i.e. decentralization), as well as changes in social stratification on the internal socio-spatial structure of cities and on the settlement system.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 451-462)

Teoretická východiska

Jednou z oblastí, ve které lze poměrně spolehlivě a přesně sledovat důsledky společenské transformace probíhající v bývalých socialistických zemích střední Evropy, je struktura městských systémů. Pod pojmem struktura městských systémů se rozumí: 1. vnitřní sociálně prostorové uspořádání měst, tj. sociální ekologie měst, nebo také *intraurbánní struktura*; 2. vztahy mezi jednotlivými městy tzv. národních systémů měst, čili *interurbánní struktura*; 3. vztahy mezi hlavními městy států a mezi velkými městy obecně, čili *interurbánní struktura na mezinárodní úrovni*.

Důraz na strukturální, lze také říci na morfologické stránky, se může jevit - zejména z hlediska vývoje názorů v sociologické teorii a sociologie města (Srv. [Elias 1981; Bourdieu 1977; Giddens 1984]) - jako jednostranný. Městské fenomény tak jako ostatní společenské jevy musí být zkoumány současně z dvojího hlediska. Jednak jako *činnosti aktérů* (jednotlivců, skupin, organizací), kteří buď usilují o získání pro ně nejvhodnějších *pozic v prostoru*, anebo o uplatnění a realizování *hodnot*, které preferují. Všechny tyto složité procesy a volby, které zahrnují jak spolupráci, koordinaci, tak i soutěž a konflikty v konečném efektu formují jak *intraurbánní*, tak *interurbánní* strukturu. Jednotlivá města i vztahy mezi

*) Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Doc. PhDr. Jiří Musil, CSc., CEU - Středoevropská univerzita, Táboritská 23, P.O.B. 114, 130 87 Praha 3.

Tato stat' je upraveným zněním přednášky přednesené na mezinárodní konferenci "Growth and decay of cities" konané 13.-16. dubna 1992 v Haagu.

městy musí být tudíž analyzovány jednak jako komplex *procesů*, jednak jako soustava relativně stabilních struktur populací, organizací a artefaktů v prostoru.

Sensu stricto analýza změn městských systémů v postkomunistických společnostech by měla být tudíž založena jak na zkoumání mechanismů a procesů, které vytvářejí sociálně prostorové městské struktury, tak i na poznání výsledných prostorových vzorců. Neúplnost informací, rychlost změn, které působí na městské systémy v zemích střední Evropy a konečně také skutečnost, že dosud neexistuje spolehlivá, a obecně přijatá teorie, která by vysvětlovala městské procesy, nás nutí k tomu, abychom zaměřili naši pozornost na strukturální stránky probíhajících procesů.

I když přijmeme takové omezení naší optiky a soustředíme se na změny městských struktur, musíme zavést do naší analýzy několik teoretických hypotéz. Na prvním místě je to předpoklad, že některé dimenze městských struktur jsou determinovány výrazně hospodářskými, politickými a sociálními pravidly a mechanismy, které tvoří jádro rozdílných typů globálních společností, např. společností kapitalistických nebo socialistických. Součástí této hypotézy je předpoklad, že jiné dimenze jsou obecnější a nejsou výrazně přímo ovlivněny politickými řády. Konkrétně řečeno: lze předpokládat, že makroprostorové městské struktury, tj. interurbánní národní systémy bývalých socialistických států se nelišily výrazně od interurbánních systémů kapitalistických zemí, zejména šlo-li o státy s alespoň poměrně podobnou úrovní sociálně ekonomického rozvoje. Naproti tomu již regionální analýzy, např. rozborů městských regionů a jejich vnitřní skladby poukazovaly na zřetelné rozdíly, šlo-li o regiony v kapitalistických nebo v socialistických zemích.

A konečně lze předpokládat, že ještě větší rozdíly existovaly z hlediska vnitřní struktury měst obou těchto typů společností. V tomto smyslu lze souhlasit s tezí, že rozdíl mezi kapitalistickým a socialistickým městem byl zřetelný a že obou těchto pojmů lze používat v analytickém slova smyslu a bez ideologické nebo normativní konotace.

Kapitalistická a socialistická města se lišila z hlediska vzorců hustoty obyvательства, rozložení socioekonomických a demografických kategorií obyvatelstva, z hlediska segregace sociálních vrstev, ale také z hlediska umístění upadajících nebo naopak luxusních obytných zón, z hlediska rozlohy a vybavení městských center. A samozřejmě města v zemích s plánovaným hospodářstvím, a naopak hospodářstvím tržním se navzájem lišila ještě více, když se srovnávaly jejich kultury, způsoby života, volný čas, ale také architektura či vybavení službami. Zmíněné rozdíly byly mnohem artikulovanější než rozdíly v takových jevech, jakými jsou např. hierarchie měst, pořadí měst podle velikosti, primáty hlavních měst a jiné fenomény vyjadřující zákonitosti v *interurbánních* vztazích.

Shrnuto: makrodimenze, čili interurbánní stránky městských systémů byly v obou politických řádech nejméně rozlišeny, i když i v tomto směru oba politické systémy - jak uvedeme dále - diferencovaly městské fenomény; na mezoúrovni se zjišťovaly mnohem výraznější difference a na mikroúrovni, tj. v intraurbánních dimenzích byly rozdíly největší. Lze to rovněž doplnit další subhypotézou, která

z ní vyplývá a která má prediktivní význam a může přispět k odhadu vývoje městských systémů v post-komunistických společnostech: makroprostorové inter-urbánní systémy se mění pomaleji než mezoprostorové (regionální) a zejména než mikroprostorové intraurbánní, čili než vnitřní sociálně prostorová struktura měst.

Shora uvedené teoretické předpoklady vytvářející rámec úvahy o pravděpodobných změnách městských systémů bývalých socialistických zemí, je nutno doplnit o další hypotézu.

Z teoretických východisek, které jsme uvedli, vyplývá i postup, který bude uplatněn při odhadu konkrétních změn městských systémů v důsledku globálních sociálních změn.

Především budou rozlišeny tři úrovně, na nichž budou změny sledovány: 1. změny intraurbánních struktur, tj. změny na mikroúrovni jednotlivých měst; 2. změny regionálních systémů, tj. změny na mezoúrovni městských a jiných regionů; 3. změny interurbánních systémů národních a mezinárodních, tj. změny na makroúrovni.

Aby bylo možné rozumět těmto změnám a odhadnout realisticky další směr jejich vývoje, je nutno provést tři operace:

- a) Popsat specifické rysy urbánních systémů bývalých socialistických států; přitom je zapotřebí rozlišit ty stránky, které byly důsledky systémových kvalit socialistických společností (např. zrušení nebo radikální omezení soukromého vlastnictví výrobních prostředků, redistributivní systém, centrální plánování, systém vedoucí role komunistické strany, centralizace správy, neexistence občanské společnosti aj.) a ty specifické rysy městských systémů, které byly způsobeny rozdíly ve stupni sociálně ekonomického rozvoje jednotlivých zemí (stupeň industrializace a urbanizace), avšak také rozdílnými tradicemi v územní a místní správě, rozdílnou městskou kulturou a diferencemi v tzv. urbanizačních koncepcích.
- b) Identifikovat na všech třech úrovních městských systémů nové kauzální faktory, které začaly působit po zhroutilí komunistických režimů. Poznání těchto nových faktorů je nejdůležitější složkou odhadů.
- c) Pokusit se odhadnout synergický efekt všech sociálních změn, které začínají měnit města a jejich vzájemné vztahy. Současně je nutno také identifikovat změny, jež budou pravděpodobně důsledkem uplatňování nových informačních technologií ve výrobě, administrativě a ve spojích. Jak nedávno zdůraznil M. Castells, postkomunistické společnosti procházejí téměř současně dvojí transformací. Jedna je způsobena revolucí politickou, druhá technologickou. Tato dvojí transformace činí soudobé změny pro účastníky tak obtížné a bolestné.

Změny v intraurbánní struktuře měst

Čtyřicet let je v historii měst krátkým obdobím. Přesto však lze konstatovat, že 40 let komunistických režimů mělo několik zcela zřejmých důsledků v intraurbánní struktuře středoevropských měst. Ty byly způsobeny řadou systémových prvků, které formovaly v těchto desetiletích vnitřní uspořádání měst. Patřily mezi ně zejména:

1. Zrušení trhu půdy a zavedení administrativně určených a pevných cen půdy. Z hlediska jednotlivých kategorií uživatelů městského prostoru (podniků, úřadů, organizací), a také potenciálních investorů nebo stavebníků, se poloha ve městě stala téměř irelevantní ekonomickou proměnnou. Neexistovalo rovněž silné soutěžení o vybrané polohy, např. v centrech měst. Bylo by však nesprávné domnívat se, že neexistovalo vůbec, mělo však zvláštní povahu danou neexistencí trhu půdy.
2. Zavedení socialistického, redistributivního bytového systému, který vytvořil z bydlení smíšenou ekonomickou kategorii. Byty byly zčásti zbožím, zčásti sociální službou. Součástí tohoto systému bylo přidělování bytů, kontrola jejich směny a četná regulační opatření (stanovení nadměrnosti plochy, kontrola podnámů atd.). Tento systém se postupně přeměňoval z přidělovací soustavy na soustavu s některými kvazitržními prvky. Jeho stále významnější součástí se stával rostoucí černý trh s byty.
3. Zestátnění maloobchodu, živností a služeb a vytváření monopolních struktur v celé oblužné sféře. Z hlediska vnitroměstské struktury byla významná zejména racionalizace obchodní sítě a sítě služeb, která vedla k rušení malých provozoven a k vytváření velkých. Tato opatření byla spojována s koncentrací větších provozoven do plánovaných subcenter a center. Vůdčí myšlenkou zde byly technologicky pojaté úspory z rozsahu.
4. Obecný důraz na prioritu veřejných a komunitních zájmů a na takové pojetí územního plánování, které zdůrazňovalo "celospolečenské zájmy" a omezovalo participaci individuálních hospodářských a sociálních subjektů. Územní plánování nemělo povahu sociálně interaktivního procesu, nýbrž charakter administrativně a technicky orientované procedury, která byla postupně doplňována o ekologické prvky.

Substituce interakce mezi relativně nezávislými aktéry mechanismy centralisticky, technokraticky, případně ideologicky orientovaným hospodářským a územním plánováním, a působení ostatních shora uvedených prvků začaly postupně měnit jak hmotně prostorovou, tak i sociálně prostorovou strukturu měst.

V mnoha případech, zejména ve městech, která nebyla poškozena válkou, se přestala vyvíjet a proměňovat městská centra. Vzhledem k nepodstatnému významu polohy pro hospodářský úspěch podniků, institucí atd. byl zájem o výstavbu v centrech a jejich přestavbu malý. To významně přispělo k stabilitě hmotně prostorové struktury městských center a k zachování mnoha historických budov i celých historických jader. Ke konci osmdesátých let např. centrum Prahy vypadalo stejně jako před padesáti lety.

Struktura socialistických měst se začala od šedesátých let proměňovat v důsledku působení nového faktoru. Tím byla výstavba velkých obytných souborů, označovaných pojmem sídliště. I když byly po vyčerpání rezerv půdy ve vnitřních částech měst stavěny převážně v okrajových zónách, začaly výrazně měnit vnitřní strukturu měst jako celku.

Shrneme-li tuto část naší bilance, můžeme konstatovat, že socialistická ekonomie, její redistributivní povaha, neexistence trhu půdy, specifické rysy

socialistického bytového systému a bytové politiky měly zřetelné důsledky ve vnitřní struktuře měst. Z nich mezi nejdůležitější patřily:

- V centrech měst socialistických zemí docházelo k podstatně menším funkčním a hmotným změnám než ve městech podobné velikosti v zemích s tržním hospodářstvím.
- Města v bývalých socialistických zemích byla změněna výrazněji výstavbou nových obytných souborů, které byly podstatně větší než analogické soubory v městech kapitalistických zemí.
- Sociálně prostorová diferenciaci socialistických měst byla způsobena jak faktory, které působily rovněž v kapitalistických zemích (např. funkční diferenciaci území měst), tak faktory, které byly specifické pro socialistické země. To platí např. o sociální segregaci. Ta existovala nepochybně i v socialistických městech, měla však jinou povahu a jiné příčiny než ve městech v zemích s tržní ekonomikou.
- Role sociálně ekonomického postavení byla v procesech vnitřní sociálně prostorové diferenciaci měst menší než v kapitalistických zemích a byla často méně významná než role rodinného cyklu.
- V důsledku změn v bytové politice socialistických zemí, které začaly působit po roce 1960, a rovněž v důsledku rostoucích rozdílů v příjmech, vzniku smíšeného bytového systému s rostoucím podílem tržních prvků, začaly se uplatňovat nové trendy v sociálně prostorové diferenciaci: na jedné straně staří lidé, nízkopříjmové domácnosti a Romové se začali více koncentrovat v upadajících částech městských center a ve starých obytných čtvrtích vnitřních zón měst. Na druhé straně nové obytné soubory v Československu a v bývalé NDR, nikoli však v Polsku a Maďarsku, vykazovaly poměrně vysoký stupeň sociální heterogenity. Nové diferenciaci se začaly vyvíjet na bázi předválečných vilových čtvrtí a na bázi nové soukromé výstavby rodinných domků na okrajích měst. V obou případech se zde začaly soustřeďovat domácnosti s vyššími příjmy. Některé další nové prvky sociální diferenciaci v prostoru byly spojeny v posledních obdobích rovněž se zvolna se znovu rozvíjejícími procesy suburbanizace, které byly v prvních fázích socialismu pomocí ideologicky orientované bytové politiky a územního plánování prakticky zastaveny. Výstavba rodinných domků ve velkoměstském prostoru byla pokládána za nevhodnou a v padesátých a ještě v šedesátých letech byla výjimečná. V bývalé NDR byla tato politika uplatňována ještě déle.

I když nejsou dosud k dispozici spolehlivá statistická data o vnitřní restrukturalizaci měst po zahájení ekonomických transformací a po změně politických systémů bývalých socialistických zemí, probíhající změny jsou po zhruba 3 letech velmi dobře pozorovatelné. Probíhající a očekávané proměny vnitroměstských struktur úzce souvisí se zavedením tržních principů, s privatizací, se změnami bytového systému, otevřením hranic a se zvětšováním sociálních rozdílů. Jsou v současné době více patrné ve středně velkých a okresních městech než ve velkoměstech nebo naopak městech malých. Zejména města blízko hranic se západoevropskými státy zaznamenávají větší tempo přeměn. To platí jak o ČSFR, tak o Polsku i Maďarsku.

Postupné obnovování tržních principů v ekonomii začalo měnit chování čtyř kategorií aktérů: a) majitelů větších i menších podniků služeb a obchodu, b) majitelů domů, c) průmyslových podniků a d) soukromých domácností. V souvislosti s privatizací a s obnovováním trhu půdy a realit dochází k rychlým a výrazným proměnám center měst ve všech zkoumaných zemích. Lze obecně říci, že to byly středy měst, které nejrychleji reagovaly na systémové změny politické a hospodářské. Ve všech těchto zemích lze pozorovat revitalizaci historických jader, obnovování obchodů, restaurací, otevírání nových malých hotelů, penzionů, galerií, kaváren aj. Velice často jde o opětné oživení celých ulic a náměstí, které byly "mrtvé". Zcela zřetelná je rovněž rozsáhlá stavební činnost směřující k adaptaci starých budov k novým účelům. Tyto procesy jsou výraznější v městech přitahujících zahraniční turisty a návštěvníky (Český Krumlov, Jindřichův Hradec). Četné doklady těchto změn poskytují historické jádro Prahy, staré části centra Budapešti. Mění se výrazně struktura obchodů a služeb ve vnitřních částech měst. Je patrný trend umisťovat tam specializované obchody, obchody s luxusním zbožím a obchody zahraničních firem. Zcela zřejmý je zde růst počtu restaurací s vysokými cenami. Cenová hladina služeb a zboží ve středech měst se začíná patrně lišit od hladiny v ostatních městských čtvrtích. Středy měst se rovněž internacionalizují.

Uvedené změny však nejsou doprovázeny ve stejné míře změnou sociální struktury obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že vnitřní části měst zůstávají stále obydleny velkým počtem starých lidí a nízkopříjmových domácností, shora uvedené změny v jejich funkcích i struktuře, způsobují nové sociální nerovnováhy (nedostatek cenově přiměřených obchodů i služeb).

Lze předvídat, že se rozsah obytných funkcí v městských centrech v blízké budoucnosti značně sníží. V některých zemích, např. v Maďarsku, tento proces již začal, kdežto v Československu je pomalejší a je časově odsunut, protože ještě nebylo radikálně zvýšeno nájemné a nebylo diferencováno podle polohy.

K výrazným změnám dochází v důsledku rychle rostoucího turismu. Praha a Budapešť jsou již nyní přetíženy turismem a do jisté míry i růstem služeb orientovaných na službu turistům. V hlavních městech, ale i některých menších, lze pozorovat vlnu výstavby nebo přestavby hotelů a penzionů, opět nejčastěji v centrech měst. Záměry umisťovat hotely do starých čtvrtí se silnou obytnou funkcí, vyvolávají sociální konflikty (srv. protesty proti umisťování hotelů na Malou Stranu v Praze).

Přetížení center měst, rychlé snížení rozsahu hromadné bytové výstavby při trvajícím nedostatku bytů vedou již nyní v městech, kde stoupá počet obyvatel - jde většinou o velká města - k zrychlení procesu suburbanizace. Je to vidět ve všech hlavních městech, ale i jinde.

K výrazným změnám v sociálně prostorové struktuře měst v postkomunistických společnostech dochází a bude docházet také v důsledku změn v bytovém systému. Již dnes je vidět, zejména na maďarských městech, jak komodifikace bydlení (zavedení ekonomického nájemného a prodej bytů v nájemních domech do osobního vlastnictví), rostoucí výdaje za bydlení, diverzifikace forem bydlení, spojené s rostoucí diferenciací příjmů, se zavedením

trhu půdy a s dalšími faktory, začíná měnit vnitřní strukturu měst. Lze spolehlivě předvídat, že zvětší vnitroměstské stěhování, výměny bytů a že se vynoří nové vzorce sociální segregace. Lze již pozorovat první příznaky zahájení procesu gentrifikace v Budapešti, Varšavě i Praze. Jak výrazné budou všechny tyto změny závisí na druhu bytové politiky, která se v té které zemi ustálí. Trend k větší sociální diferenciaci v prostorové dimenzi je však více než pravděpodobný.

Sociální homogenita obyvatelstva jednotlivých částí měst se zvýší a role demografických proměnných jako faktorů sociálně prostorové diferenciaci se pravděpodobně sníží.

Kromě změn v sociálně prostorové struktuře, lze předvídat i některé změny ve funkční diferenciaci měst. Budou k nim patřit:

- a) výraznější rozdělení vnitřních částí měst do specializovaných území, např. s koncentrací velkých hotelů;
- b) transformace starých přechodných zón v důsledku expanze městských center;
- c) vznik nových přechodných zón (transition zone) na území rezidenčních čtvrtí z konce 19. a začátku 20. století, a
- d) expanze měst za jejich dnešní okraje, tj. suburbanizace.

Změny v interurbánním systému

Základy městského systému všech čtyř zemí, kterým věnujeme pozornost, sahají hluboko do středověku. Jeho hlavní znaky v západní části makroregionu, který zkoumáme, tj. Čechy, Sasko, Durynsko, Morava, Slezsko byly ovšem formovány také industrializačními procesy 19. století, které značně pozměnily původní středověkou soustavu osídlení. Přesto, že šlo tedy o starou a stabilizovanou síť sídel, většina studií zabývajících se městskými systémy celé makrooblasti (viz [Enyedi 1988; Hamm 1987; Mackensen 1991; Musil 1980; Szelenyi 1988]) soudí, že i socialistické období trávající pouhých 40 let zanechalo na nich zřetelné stopy. Lze je dnes prokázat především komparací s vývojem v západní Evropě. Z toho hlediska jsou cenná zejména srovnání mezi bývalou NDR a Spolkovou republikou Německo.

Z analýz procesů urbanizace v bývalých socialistických zemích vyplývá, že v hlavních a velkých městech těchto zemí žilo relativně méně lidí než v zemích s podobnými podmínkami, ale s tržními ekonomikami. Socialistické země dosahovaly nižšího stupně metropolizace než kapitalistické. Na druhé straně koncentrace obyvatel ve středně velkých městech byla vyšší než v kapitalistických zemích.

Szelenyiho teze o nedostatečné urbanizaci socialistických zemí platí pravděpodobně jen pro některé země. Zdá se, že fenomén "pod - urbanizace" se rozvinul hlavně v zemích s dobře rozvinutými komunikacemi a dopravními systémy, tj. v Československu a Maďarsku, nikoliv již v Polsku.

Zdá se rovněž, že rozdíly mezi procesy urbanizace v socialistických a kapitalistických zemích Evropy byly do značné míry důsledkem rozdílů ve stadiích sociálně ekonomického vývoje. Domnívám se, že "logika" industrializace a

hospodářského vývoje a růstu vedla v obou systémech k analogickým důsledkům v makroprostorových a interurbánních strukturách. V obou typech společností industrializace vedla ke koncentraci lidských činností a obyvatelstva způsobené nutností minimalizovat námahu a náklady spojené s fungováním tohoto typu společnosti. Socialistický systém osídlení však nenese na rozdíl od západoevropského stopy působení postindustriální organizace společnosti.

Posuzujeme-li rozdíly mezi systémem osídlení v kapitalistických a socialistických zemích na regionální, čili mezo-úrovni, celý obraz se stává složitější a některé ze zjištěných rozdílů jsou důležité.

Je např. zřejmé, že v bývalých socialistických zemích byl tzv. polarizační efekt ve smyslu Perouxovy teorie růstových pólů podstatně slabší než v zemích kapitalistických. To jest velká města nestimulovala růst malých měst v té míře, jak tomu bylo v zemích s tržní ekonomikou. Podobný efekt pozoroval také R. Mackensen [1991]. Uvádí, že za socialistických podmínek neexistovala decentralizace aglomerací, spíše lze hovořit o koncentrických aglomeračních procesech. Také omezený suburbanizační proces v socialistických zemích odlišil regionální vývoj v těchto zemích od vývoje zemí kapitalistických. Socialistická města i aglomerace byly obecně více kompaktní, měly větší hustotu a také hustoty jednotlivých městských částí v nich byly vyšší.

Specifikum vývoje městských systémů v dřívějších socialistických zemích bylo způsobeno především absencí tržních mechanismů, avšak nezanedbatelnou roli tu sehrála také implementace tzv. urbanizačních strategií a koncepcí. I když se jednotlivé "generace" těchto koncepcí navzájem lišily a poslední byly nesourodým kompromisem mezi ideologickými cíli a pragmatickým přizpůsobováním se reálným procesům v osídlení, dva z ideologických cílů se uplatňovaly trvale. Bylo to úsilí o zmenšení sociálních rozdílů mezi regiony a sídly a na druhém místě snaha o tzv. maximálně rovnoměrné rozložení investic do systému sídel. Obě tyto myšlenky byly rovněž spojeny s konceptem označeným A. J. Probstem jako "územní vyrovnávání životních podmínek".

V praxi, zejména v prvních generacích koncepcí rozvoje osídlení, byl kladen důraz na jakousi normativní, plánovanou podobu teorie centrálních míst (středisková soustava osídlení). K ní byla pak přidána teorie regulovaného rozvoje městských aglomerací. Byla to vlastně jakási socialistická verze teorie rozvojových pólů. Ta byla zkřížena se starší teorií střediskových sídel. Polskou specialitou byly sídelní rozvojové strategie zdůrazňující tzv. uzlově - pásový systém osídlení. Kompromis mezi přirozeným vývojem směřujícím k větší koncentraci obyvatelstva do měst a požadavkem větší rovnoměrnosti osídlení byl vytvářen koncepcí tzv. polycentrické koncentrace.

Jak plyne z našeho teoretického stanoviska, změny v makrostruktuře osídlení probíhají nejpomaleji. Tři roky změn politického a ekonomického systému jsou příliš krátkou dobou na to, aby se tyto změny projevíly výrazně i v systému měst. Lze se nicméně pokusit o formulování několika hypotéz:

Až do osmdesátých let prakticky všechna středně velká a velká města Československa, Maďarska a Polska rostla v důsledku rovnoměrného investování,

kteří bylo součástí koncepce rozvoje osídlení, čili urbanizačních strategií. Pouze v bývalé NDR, díky výraznému úbytku obyvatelstva, poměrně velký počet měst stagnoval, anebo se zmenšoval.

Konec plánované urbanizace a omezení regionálních redistributivních politik povede v blízké budoucnosti v posílení tzv. polarizačních procesů. Poroste na jedné straně počet měst, kde bude docházet k omezování hospodářských činností a k poklesu počtu obyvatel a na druhé straně poroste počet měst s výrazně dynamickým rozvojem. Polarizační procesy budou také posilovány průmyslovými cykly, deindustrializací a stagnací nebo úpadkem podniků v některých městech.

Konec regionální a městské redistributivní politiky nebo jejich omezení, bude spojeno s decentralizací politickou a s rostoucí závislostí jednotlivých měst na jejich endogenních ekonomických a sociálních potenciálech, na jejich lokální ekonomické bázi a do jisté míry i na kvalitě toho, co kdysi J. Ziółkowski nazval psychosociální infrastrukturou. Samozřejmě i kvalita místní správy tu sehraje svou roli.

Je velmi pravděpodobné, že hlavní města všech středoevropských postkomunistických zemí zaznamenají větší růst než v minulosti. Berlín a Varšava porostou pravděpodobně rychleji než Budapešť a Praha. Stimulujícími faktory tohoto růstu budou: a) růst počtu pracovních příležitostí v terciárním sektoru, b) vyšší příjmy než v jiných částech země, c) rostoucí mezinárodní kontakty a d) rostoucí přitažlivost hlavních měst jako míst mezinárodních kontaktů.

Města položená v západních částech zemí a na hlavních dopravních trasách vedoucích na Západ porostou rychleji než ta, která jsou umístěna ve východních regionech zemí.

Osudy středně velkých a malých měst budou nejisté a budou silně záviset na vývoji jejich hospodářské báze, a také na poloze. Polarizační procesy postihnou zejména tuto kategorii měst.

Lze předvídat, že se zpomalí vyliďňování venkovských oblastí a sídel. Nový růst zaznamenají obce ležící blízko větších, ale i středně velkých měst.

Nedomnívám se však, že v těchto zemích dojde v nejbližší budoucnosti, tj. např. v příštích 10 letech k projevům vytváření nové, tzv. postindustriální struktury osídlení. Většina zdrojů bude spotřebována na formování urbánního systému korespondujícího pozdním fázím průmyslových společností. O něco později se však nepochybně začnou projevovat i v systému měst účinky nových informačních a komunikačních technologií.

Nejobtížnější bude situace v těch regionech a městech, jejichž hospodářská základna vznikala během socialistické industrializace, zejména tam, kde vznikla nová města kolem nových a velkých průmyslových závodů s malou diverzifikací. Situace ve starých, často z 19. století pocházejících regionech a městech, se může ukázat být příznivější a tyto oblasti a města se mohou stát živnou půdou pro nový dynamický rozvoj (např. některé části severních Čech, části Polského Slezska apod.).

Změny v systému hlavních měst

Hluboké politické, hospodářské a geopolitické změny, kterými prošla ve 20. století střední Evropa se pozoruhodným způsobem projevily také v systému středoevropských měst. Pochopení kontinuity a diskontinuity v tomto ohledu nám umožňuje odhadnout pravděpodobné změny v budoucnosti.

Z dat o vývoji počtu obyvatel v Praze, Vídni, Budapešti, Varšavě a Berlíně v období 1910 - 1991 lze odvodit několik závěrů, které mají jak analytickou, tak i prediktivní hodnotu.

Na začátku století Berlín a Vídeň dominovaly celému městskému systému střední Evropy. Berlín měl zcela rozhodující postavení. Status Prahy byl slabý, postavení Varšavy bylo jen o něco lepší, Budapešť byla silnější.

V průběhu 20. století se velice zhoršovalo postavení Vídně. Dnes je Vídeň menším městem než Budapešť a Varšava a nemá více obyvatel než Praha. Berlín rovněž ztratil obyvatelstvo ve sledované době, avšak nikoli tolik jako Vídeň.

Ze tří metropolí, které kromě krátkých období za války, nepřetržitě rostly, se nejrychleji v kvantitativním slova smyslu rozvíjela Varšava, zejména po 2. světové válce. Růst Prahy byl nejpomalejší, přičemž nejrychlejší rozvoj ve 20. století zaznamenala v období mezi válkami.

Je třeba dodat, že obraz systému měst střední Evropy by se změnil, kdybychom k shora uvedeným pěti hlavním městům přidali Mnichov, Frankfurt n. M., Stuttgart, Lipsko, Drážďany, Wrocław. Zjistili bychom, že např. Mnichov je dnes větším městem než Praha a že za krátkou dobu může dosáhnout velikosti Vídně. Na druhé straně bychom zjistili také úpadek měst jako jsou Lipsko, Drážďany a jiná města v Sasku a Durynsku.

Celý makroregion komunistických středoevropských měst se stal, v relativním slova smyslu méně urbanizovaný, nebo specifitěji vyjádřeno méně metropolizovaný, než nekomunistické části střední Evropy.

A podél "železné opony" začal vznikat rozsáhlý a široký pruh vylidňujícího se území s nevalným hospodářským rozvojem. Vznikla tak vlastně jakási vnitroevropská periferie tvořící téměř souvislou makrooblast sahající na severu od Meklenburska, přes Sasko-Anhaltsko, k Durynsku, Čechám a dále pak až do Horního Rakouska.

Co lze očekávat v budoucnosti? V nepříliš vzdálené budoucnosti Berlín získá opět své vysoké postavení, to bude mít pravděpodobně jistý omezující vliv na Vídeň a Prahu. Ovšem vzhledem k tomu, že Vídeň získala v posledních 20 letech významné mezinárodní funkce a začíná dokonce znovu i kvantitativně růst, není pro ni růst Berlína příliš omezujícím faktorem. Situace Prahy je více komplikována. Její regionální funkce nemůže být zvýšena. Naopak, nově se formující vztahy mezi Českou a Slovenskou republikou mohou vést k snížení regionální role Prahy. Významnou šancí Prahy je posílení jejího významu v širší síti evropských měst, plnění role "vstupní brány" do většího zázemí střední Evropy a získání specializovaného postavení v mezinárodním kulturním životě. Budapešť získává i ztrácí z blízkosti k Vídni. Hlavním nedostatkem Budapešti při její velikosti je malá

regionální národní základna, která nutí toto město k značné kompetitivnosti. Budapešť se stává významným intelektuálním centrem makroregionu a bude nepochybně silně soutěžit s Prahou.

Potenciál Varšavy spočívá především na její roli hlavního města velké země. Pokud se hospodářské podmínky Polska zlepší, Varšava zaznamená rychlý růst. Je umožněn také polskou demografickou situací. Dalším pozitivním faktorem je její poloha, z níž může působit jako organizující centrum severovýchodní oblasti střední Evropy v prostoru mezi Berlínem a Baltskými zeměmi. Osud Varšavy je však velmi silně spojen s rychlostí ekonomické obnovy země jako celku.

S jistou licencí, způsobenou novými rolemi Vídně, lze říci, že v budoucnosti lze očekávat do jisté míry návrat k vztahům z doby před I. světovou válkou. Byla to doba intenzivní interakce a symbiotické soutěže mezi všemi velkoměsty střední Evropy.

JIRÍ MUSIL je děkanem pražské fakulty CEU - Středoevropské univerzity. Hlavním zaměřením jeho vědecké činnosti jsou otázky sociologie města a regionální sociologie a v současnosti též sociologie politiky a problémy nacionalismu. Publikoval několik knih o problémech města, sociologii bydlení, urbanizaci v bývalých socialistických státech a o sociální ekologii. V současnosti se soustřeďuje jak na studium efektů politických a ekonomických změn ve městech a regionech, tak na problémy globální sociální změny.

Literatura

- Bourdieu, B. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elias, N. 1981. *Was ist Soziologie?* München: Juventa Verlag.
- Enyedi, G. 1988. *In Search of Central Europe: A Geographer's Overview*. Paper presented at the W. Wilson Center Conference in 1988.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamm, B. 1987. "Urban Development in Capitalist and Socialist Countries". *The Indian Journal of Social Work* 48: 57-70.
- Mackensen, R. 1991. *Urbanization under Federalist and Centralist Government: The Case of Two German States 1980-1988*. Contribution to the Budapest meeting of the IGU Commission on Urban Systems and Urban Development, June 1991.
- Musil, J. 1980. *Urbanization in Socialist Countries*. White Plains, NY: M. E. Sharpe, Inc.
- Szelenyi, I. 1988. *East European Socialist Cities: How Different Are They?* Paper presented at the University of Wisconsin 1988, Summer Forum on the "Future of Great Cities of the World," Madison, WI.

Summary

The study is concerned with three levels of urban system changes after the collapse of the communist regimes: 1. changes in the intra-urban structure of cities, 2. changes in the national or state urban systems, i.e. changes in inter-urban systems, 3. changes in the international system of the capital cities of Central Europe. To be able to assess and understand these changes, the author defines in the first part of the study some theoretical assumptions: the intra-urban structures of cities (i.e. the social ecology of cities and their parts) react more quickly to societal changes than the interurban structures (i.e. settlement systems), which always change more slowly.

In the second part of the study the effects of the socialist economy and its redistributive nature, the non-existence of a land market, and of the specific features of socialist housing policies (decommodification) on the sociospatial structure of cities are summarized. This historical analysis is followed by a prediction of the most probable transformations in the intra-urban structures due to the processes of privatization, commodification and marketization. Stress is placed on changes in the sociospatial structure of cities as well as on changes in the functional differentiation of post-communist cities' space.

The third part of the study is devoted to future changes in the settlement system. It can be predicted that there will be more polarization processes, the growth of capital cities will be accelerated, a new cycle of suburbanization processes will be started, regional differentiation will be more stressed and the western parts of all the studied countries will observe more economic growth than other parts. As well, the depopulation of rural areas and of rural communities will slow down considerably.

In the last part of the study, the past as well as the future growth of Prague, Budapest, Warsaw, Berlin and Vienna are analyzed. Their growth was and will be in the future conditioned by the geopolitical status of the countries concerned and also by their regional as well as international role. It can be assumed that the role of Berlin will increase, and the other capital cities will start to interact and compete with each other more than in the past.

The logo for SPSS (Statistical Data Analysis) features the letters 'SPSS' in a large, bold, stylized font. The 'S' and 'P' are connected, as are the two 'S's. Below the letters, the words 'STATISTICAL DATA ANALYSIS' are written in a smaller, all-caps, sans-serif font.

STATISTICAL DATA ANALYSIS

TABULKY A ZPRÁVY
ANALÝZA STATISTICKÉ INFORMACE
POŘIZOVÁNÍ DAT

UNIVERZÁLNÍ PROGRAM PRO VAŠE POČÍTAČE

(PC XT/AT/386/486, Macintosh, pracovní stanice, sálové počítače)

Aplikace: zdravotnictví, kliniky, státní statistika, výzkumné organizace, marketingová oddělení a firmy, pojišťovny, banky, městské, regionální a vládní úřady, úřady práce, finanční úřady a další

Authorized SPSS Partner: Jan Řehák, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon (02) 235 59 91, telefax (02) 235 78 88.

SPSS GmbH Software, Steinsdorfstrasse 19, D-8000 München 22, telefon 004989/228 30 08, telefax 004989/228 54 13

Empirická rezonance ekologické etiky

HANA LIBROVÁ*

Masarykova univerzita, Brno

Empirical resonance of environmental ethics

Abstract: The topic of environmental ethics has been treated less in sociological than in philosophical literature. This article tries to make a link between these disciplines. It explores the everyday parallels between the theoretical concepts of anthropocentric (shallow) and non-anthropocentric (deep) environmental ethics. The shallow approach is the basis for most of the "ecological" management and political decision-making that prevails in everyday life. Non-anthropocentric thinking, feeling and, to a certain degree, living were adopted above all by conservationists.

The article takes as its starting-point the dichotomy between the "Self-realization" (A. Naess) and "man apart" (P. Reed) approach; as it raises some questions about the adequacy of living in a primitive way which is complementary with the first-mentioned approach and characteristic for ecological activists. The author concludes that the ethic of "man apart", based on man's recognizing of his separateness from nature, on his awe and respect for her, has an underestimated meaning for the future development and spreading of practical ecological morality.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 463-479)

V západní filozofické literatuře se už třetí desetiletí živě teoretizuje o ekologické etice, o jejím místě v dosavadních filozofických systémech, o jejích variantách. Autoři o těchto tématech diskutují jak na stránkách tradičních filozofických časopisů, tak v časopisech ekologických. Vycházejí i specializovaná periodika, například v USA od roku 1978 *Environmental Ethics* a od letošního roku britské *Environmental Values*.¹

Čeští zájemci měli možnost poznat základní myšlenky ekologické etiky nepřímo, zejména díky zprostředkování Stanislava Hubíka [1989, 1991] a Rudolfa Kolářského [1991] a díky přednáškovému a později i literárnímu působení Erazima Koháka [1991]. Stručný souhrnný obraz o spektru směrů a názorů ekologické etiky, zachycující stav v první polovině 80. let, podal pro potřeby ekologických iniciativ v příručce "O odpovědném vztahu k přírodě" Igor Míchal [1988]. Také v českých a slovenských ekologických a ochrannářských časopisech najdeme tu a tam ohlas na diskuse probíhající kolem ekologické etiky na Západě.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. RNDr. Hana Librová, CSc., katedra sociologie, sociální politiky a práce filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno.

¹) V literatuře sociologické jsou témata vztahující se k ekologické etice poměrně vzácná, častěji je můžeme najít v pracích politologických.

Je zajímavé sledovat, jak se liší odborné texty v oboru ekologické etiky podle profesní příslušnosti autorů. Statě "čistých" filozofů, kteří vlastně rozšiřují svůj akademický obor o nový relevantní a atraktivní směr, se nápadně odlišují od textů vzešlých z pera filozofujících ekologů a biologů, a zejména od těch příspěvků, jejichž autoři jsou v trvalém v kontaktu s aktivitami ochránců přírody. Nejde pouze o rozdíly v míře abstraktnosti či v rovině obecnosti. Jde také o odlišnosti v míře hodnocení, ve způsobu prezentace, ba můžeme snad říci v temperamentu pojetí, za nímž lze spatřit intenzitu vnitřního ztotožnění s problémem. Nejzajímavější však je, jak se texty liší svým zásadním obsahovým vyzněním.

Toto zjištění se nám potvrzuje nepřímým pohledem z druhé strany, pozorujeme-li, jakou ekologickou etiku, či přesněji morálku, si osvojili ochránci přírody. Ve svém životě, činnosti a v diskusích přijímají za své jenom některé varianty ekologické etiky. V mnoha případech bude snad adekvátnější, řekneme-li, že ochránci přírody si sami spontánně vytvářejí jakousi laickou filozofii a morálku, nezávislou na existujících teoriích, která s některými proudy filozoficky formulované ekologické etiky rezonuje teprve dodatečně. Přednáší-li filozof nebo sociolog v okruhu ochránců přírody o ekologické etice, bývá překvapen zájmem a živostí diskuse, radostí posluchačů nad tím, že vyslovil "co jsme jenom tak cítili".

Tento článek se chce zamyslet ze sociologického hlediska právě nad životností některých proudů ekologické etiky. Charakterizujeme nejprve stručně dva hlavní směry, etiku antropocentrickou a neantropocentrickou.

Antropocentrická ekologická etika je přesvědčena, že východiskem i centrem každého hodnocení, a vůbec měřítkem všech věcí, je a zůstane člověk. Jakákoliv hodnota, včetně hodnot přírodních, vzniká teprve na základě lidské potřeby. Antropocentrická ekologická etika se argumentačně opírá o právo všech lidí žít ve zdravé přírodě, či charakteristicky spíše ve "zdravém životním prostředí". Často zdůrazňuje totéž právo pro budoucí lidská pokolení. Vztah člověka k přírodě je explicitně, či častěji implicitně, založen na etice *využívání zdrojů*. Příroda má v tomto pojetí *instrumentální hodnotu*, je prostředkem k vytvoření hodnoty jiné.

K této stručné charakteristice antropocentrické ekologické etiky je třeba dodat, že se s ní v teoretické rovině setkáváme méně často než s jejím antipodem - etikou neantropocentrickou.² Figuruje převážně právě jako pomůcka pro vymezení ekologické etiky neantropocentrické, jako záporný příklad dosavadního pojetí přírody, které je třeba překonat etikou novou.

Neantropocentrická ekologická etika přiznává živým organismům v přírodě, v radikálnější podobě i neživým přírodním entitám, také *samostatnou vnitřní hodnotu (intrinsic values)*, která existuje nezávisle na lidských potřebách, zkušenostech a hodnoceních. V centru jejího zájmu není "člověk v prostředí", ale souvztažnost všech prvků biotického celku.

2) Jako ukázkou jmenuji např. názor Antony Westona [1985]. Děkuji recenzentovi této statě za upozornění na další teoretická díla antropocentrismu: [Passmore 1974], [Norton 1988], [Hargrove 1989].

Z hlediska tohoto článku je významné uznání samostatné vnitřní hodnoty uměleckým artefaktům, například obrazům, stavbám, hudebním dílům apod., jímž někteří autoři neantropocentrický pohled rozšiřují [Brennan 1991].

Za zakladatele neantropocentrické etiky bývá považován americký lesník a filozof Aldo Leopold. Již ve 30. letech formuluje hlavní principy "etiky Země" (Land Ethic) a zdůrazňuje, že otázka dobra a zla nemůže být řešena jen vzhledem k určitému fragmentu biotického celku (tj. nejčastěji vzhledem k člověku), ale vždy vzhledem k celému biotickému společenství. Klasickou se stala Leopoldova věta: "Dobré je to, co směřuje k ochraně integrity, stability a krásy biotického společenství. Špatné je to, co směřuje jinam." [Leopold 1949: 226].

Neantropologická etika má řadu akcentů, podle nichž bývá rozlišována např. varianta kosmocentrická, biocentrická, ekocentrická a tzv. koncept rozšířených práv [Míchal 1988]. Krystalem neantropocentrické etiky se stala tzv. *deep ecology* (hlubinná ekologie), kterou formuloval v blízkém vztahu k *ekosofii* ("filozofie ekologické harmonie či rovnováhy") norský badatel Arne Naess [1990b: 88]. Podle tohoto pojetí je podmínkou řešení ekologické krize hluboká změna v lidské společnosti a uvnitř člověka jako individua. Vedle samozřejmého uznání samostatné hodnoty přírody, hodnoty jejích tvorů a její druhové rozmanitosti má Naess na mysli i zásadní změnu celého hodnotového systému a způsobu života.

Arne Naess si je vědom, že každý program, který chce radikálně změnit lidské chování, je potenciálně nebezpečný, a zná obavy některých filozofů a politologů z ekologické diktatury či ekologického fašismu. Proto se ve svých nejnovějších pracích podrobněji věnuje *sociálním* změnám, které by podmiňovaly a provázely uskutečňování zásad *deep ecology*.³

* * *

Věnujme se nyní, tak, jak jsme si pro tento text předsevzali, otázce, jaký sociální ohlas mají hlavní směry ekologické etiky. V mnoha případech budeme přesnější, řekneme-li, že nás zajímají empirické paralely hlavních směrů ekologické etiky.

Rezonance antropocentrické ekologické etiky

Antropocentrická etika i její žitá podoba je organickým vyústěním historického vývoje evropského myšlení a hodnotového nahlížení. Její kořeny tkví v klasické filozofii řecké [Horkheimer, Adorno 1969], posílena byla v humanismu renesance a jako program byla vyjádřena v evropském novověkém myšlení, odkud přesahuje po dnešní dny.⁴

³) Takové "zelené" společnosti by nebylo nic diktováno shora. Vyznačovala by se především vysokou decentralizací a byla by zajištěna pokročilým stupněm tzv. *grass root* demokracie (demokracie vyrůstající zdola a šířící se spontánně po zeměkouli ve velkých plochách). Jejím cílem má být vysoký stupeň sociální participace a zodpovědnosti a základním příkazem pravidlo nenásilí.

⁴) Jiní autoři hovoří naopak o vysokém hodnocení přírody v antice a renesanci a počátek úzkého antropocentrického či "panského" pohledu na svět situují až do novověku (srv. např. [Cetl, Hubík, Šmajš 1990], [Znoj, Sobotka, Major 1991]).

Antropocentrický koncept je jasným, byť většinou programově neformulovaným základem současného *politického rozhodování*. Hlavním argumentem pro ochranu přírody tu bývá zdraví občana, jeho dětí a dalších generací. Poukazuje se na rozdíly ve střední délce života v oblastech s různou mírou poškození prostředí. Typickou ukázkou je argument pro zachování tropických pralesů, zdůrazňující jejich budoucí význam farmaceutický - dosud neprobádané tropické rostliny jsou potenciálním zdrojem léčiv. Jinou ilustrací je zdůvodňování zákonodárného úsilí o zmírnění utrpení chovných zvířat. Opírá se o biochemické důkazy, podle nichž strádání jatečných zvířat znehodnocuje kvalitu masa pro lidskou potřebu. Analogický postoj je obsažen i v korunním politickém argumentu, že ekologicky nešetrné jednání není z hlediska dlouhodobých perspektiv udržitelné ekonomicky.

Řešení ekologické krize vidí tento směr ekologické etiky především v použití technologií opírajících se o nejnovější vědecké poznání. Velká důvěra se dává "nové" ekonomii. Ta má spočívat ve znevýhodnění ekologicky nešetrných výrobov v podmínkách trhu, usměrňovaného ekologicky podloženými legislativními opatřeními.⁵

Pro ty, kdož vyrůstali v klimatu marxisticky pojmávaného výkladu a hodnocení světa, je antropocentrická a materialisticky (ekonomicky a technicky) orientovaná argumentace politiků přesvědčivá. Apely na uznání samostatné hodnoty přírody, na altruismus vůči přírodě, spojený s omezením lidských potřeb a nároků, znějí u nás doposud cize, nepřesně se říká, romanticky.

Složitěji strukturovaný obraz vidíme v politických přístupech k ekologickým problémům v západních společnostech. I tam lze nalézt pokusy o výlučně technokratická řešení. Antropocentrický základ však má, přísně posuzováno, i jednostrannému technokratismu vzdálená zpráva "*Naše společná budoucnost*" [Our Common Future 1987], která v roce 1987 významně zasáhla do světové politiky.⁶ Vidí řešení globální ekologické krize v *trvale udržitelném rozvoji* (sustainable development). Je jím míněn rozvoj, který "zajišťuje všechny potřeby současné společnosti, aniž by ohrozil možnosti rozvoje generací dalších" - postoj antropocentrický. Idea trvale udržitelného rozvoje byla ekologicky orientovanými politiky (i mnohými ekology - profesionály) pozitivně přijata a dodnes figuruje jako orientační bod světové ekologické politiky.

Důvod antropocentrismu ve sféře politiky demokratických států je zřejmý:⁷ politika tu nutně směřuje k blahu voličů situovanému do blízké časové perspektivy. Vynořuje se však otázka, zda představa politiků o lidském blahu plně koresponduje s jeho skutečnou a plnou podobou, zda nezapomíná, že vedle nápadných

5) Kohák zde hovoří také o "technické ekologii", dávaje ji do protikladu k neantropocentrické "ekologii morální" [Kohák 1991: 904-905].

6) Zprávu "Our Common Future" vypracovala komise vytvořená Gro Harlem Brundtlandovou, norskou ministerskou předsedkyní, která vykonávala v dřívější funkci práci ministryně pro životní prostředí.

7) Variantu politiky nedemokratické, včetně politiky směřující k tzv. "zelené totalitě", zde neuvažujeme jak pro její morální nepřijatelnost, tak pro její sociální neudržitelnost.

preferenci člověka v roli spotřebitele existují spíše skryté, ale neméně významné preference člověka - občana, či snad přesněji člověka - živé, sociální a kulturní bytosti.

Hovory mezi lidmi poukazující na zašlou či zacházející krásu krajiny, touha po soužití se zvířaty v domácnostech, altruismus vůči handicapovaným zvířatům (krmení ptáků, útulky pro psy, ochota občanů pomáhat při záchraně divokých zvířat) naznačují, že každodenní postoje běžného občana vůči přírodě obsahují četné emocionální prvky, které nelze vyložit instrumentálním záměrem a které naopak spontánně spatřují v přírodě samostatnou hodnotu. Můžeme vyjádřit domněnku, že občan je mnohdy v antropocentrickém postoji méně důsledný než politik, zásadně poznamenaný pragmatismem a účelovou racionalitou ekonomiky.

Politikové jsou ve svém antropocentrismu posilováni, nenechají-li se, jak se domnívají, mást lidskou emocionalitou⁸ a opírají-li svá rozhodování, jak to považují za krajně žádoucí, výlučně o "poznatky vědy a techniky". Nijak si samozřejmě nelámou hlavu tím, že tato dítka osvícenství věci "znají jen, pokud s nimi mohou manipulovat" [Horkheimer, Adorno 1969: 125]. Tak, jak to odpovídá její hodnotové tradici, spočívá věda a technika téměř výlučně na kritériu prospěchu člověka. Zvlášť dramatickou ilustrací tu může být genové inženýrství, které při vši své "progresivnosti" setrvává na tradičním hodnotovém základu, případně si hodnotové otázky vůbec neklade. Důslednou výjimku nepředstavuje ani ekologie. Např. ekologický monitoring, od něhož si odborníci i veřejnost mnoho slibují, charakteristicky snímá především informace důležité z hlediska prosperity a zdraví člověka.⁹

Uvedené příklady sociální rezonance antropocentrické ekologické etiky jsou vesměs mimovolným výsledkem evropské hodnotové tradice a aktuálního sociálního a kulturního kontextu (viz např. [Librová 1990]). Existují však i pokusy o vědomé vytváření a žití antropocentrické ekologické etiky. Patří mezi ně současné posuny v křesťanské teologii v pojetí vztahu člověka a přírody.

Jakkoli má dnešní křesťanství cenné předpoklady pro ekologicky žádoucí změny života (je protívahou ekonomickému a spotřebnímu pragmatismu, přesahuje krátkou optiku lidského vidění v prostoru a čase, mírní jednostranný racionalismus a probouzí v člověku schopnost soucítění), sotva se může přihlásit k převažujícímu biocentrickému proudu současné ekologické etiky. Člověk je v jeho pojetí, opřeném o výklad biblických textů, postaven *nad přírodou*. Příroda byla Bohem člověku dána k užívání. Pro toto zásadní východisko ve vztahu k přírodě a pro jeho další historický vývoj, zejména v kalvínském protestantismu,

⁸) Antropocentrické "panské" stanovisko je přitom, jakkoli se vydává za postoj racionální, "neméně přístupem citovým, vycházejícím z citění nadřazenosti, z pocitu nesmyslnosti a nehodnotnosti mimolidského světa" [Kohák 1991].

⁹) Způsob, jímž denně prezentují a hodnotí meteorologové ve sdělovacích prostředích vývoj počasí ("příznivé" počasí rovná se sucho a slunce), je další ukázkou ignorování prospěchu přírody, ukázkou antropocentrického přístupu, šířeného představiteli vědy do celé populace [Librová 1987].

bylo křesťanství postaveno do role obviněného z historického podílu na vzniku ekologické krize [White 1967].

Teologové uznávající historickou spoluvinu křesťanství na vzniku ekologické krize se pokusili vztah křesťanství a křesťanů k přírodě formulovat nově (viz např. [Mc Daniel 1986; *Europäische* 1989], u nás [Kišš 1990; Balabán 1992]). Našli řešení v principu tzv. *správcovství* (*stewardship*). Člověk nemá být pánem přírody, ale jeho správcem. Má sice právo využívat přírodu ke svému prospěchu, ale zároveň má vůči ní povinnost: musí ji respektovat jako stvoření a dílo Boží a je za její osudy, za její prosperitu zodpovědný Bohu. Jde zde o důsledné domyšlení základního křesťanského principu, principu *teocentrického*. Jakkoli je tedy vlastní vztah člověka a přírody řešen antropocentricky, zásadní křesťanský postoj vzhledem ke světu je povahy neantropocentrické.

Zajímá-li nás sociální rezonance variant ekologické etiky, je pro nás důležité všimnout si i negativního výsledku, totiž toho, koho *neoslovují*. V případě antropocentrické ekologické etiky nás nepřekvapí, že významněji neoslovila aktivní ochránce přírody. Tito lidé spíše antropocentrické stanovisko kritizují. Arne Naess označuje antropocentricky orientovanou ekologickou etiku jako plytkou ekologii (*shallow ecology*). Kritiky se ze strany radikálněji zaměřených ekologických etiků pro svou antropocentrickou "plytkost" dočkal i citovaný dokument "Naše společná budoucnost" [Sachs 1991; Douthwaite 1992].

Kritika plytké ekologie bývá v kroužcích ochránců přírody nejčastěji vedena z emocionálních pozic, zakotvených právě ve spontánním přiznání samostatné hodnoty přírodním fenoménům a v intuitivním přesvědčení o selhání novodobé racionality. Nicméně, v diskusích mezi přírodovědně orientovanými odborníky, kde je požadováno argumentovat v racionální rovině, "tvrdými" vědeckými poznatky, poukazují deep ekologové na to, že plytkost antropocentrické ekologické etiky spočívá v nepoučené, redukované představě o podstatě ekologické krize. Z takové představy totiž vyplývá názor, že ekologické problémy lze řešit ryze technologicky, bez zásadních proměn sociálních.

Nejúčinnějším argumentem deep ekologů proti scientisticky a technicky orientovaným zastáncům antropocentrické etiky jsou poznatky vědeckého oboru ekologie. Sotva totiž lze bagatelizovat a zesměšnit jako "nepodložené citové" a "romantické" důkazy ekologů o tom, že některá specifika ekosystémových procesů jsou v antropocentrickém řešení osudovým způsobem podceňena: značná časová vzdálenost mezi příčinou a následkem v přírodních procesech, enormní stupeň komplexnosti a složitosti života na naší planetě, kumulativnost účinků, jejich vzájemné podmiňování a umocňování.

Z těchto vědecky prokázaných skutečností vyplývá podle deep ekologů jasný závěr: nízký stupeň dosavadních vědeckých znalostí o ekologických zákonitostech nesmí být důvodem k odkladům rychlého a rozhodného jednání. "Shallow" badatelé a politici k takovým odkladům často vyzývají. Jako příklad zde může sloužit záporný postoj Bushovy vlády k omezení hospodářských činností podezřelých z vytváření skleníkového efektu. Politikové USA tvrdí, že pokud tento jev není jednoznačně prokázán, je potřeba ještě intenzivně a nákladně bádát

(finanční nedostatek je pak dalším důvodem k odkladu), dříve než se přistoupí k restriktivním opatřením. Nízký stupeň vědeckého poznání má být podle deep ekologů naopak důvodem k *vědomí nepoznatelnosti ekologických skutečností v časovém prostoru, který jen nám pro ekologickou záchranu dán.*

Jsou to tedy také závažná vědecká zjištění, která v argumentaci hlubinné ekologie zpochybňují jak stěžejní roli pozitivních věd v řešení ekologické krize, tak celý antropocentrický koncept správcovství, lhotejno, zda má původ křesťanský nebo "racionálně" politický, počítající se všemocí technologické změny. Ani správce (steward) chovající sebelepší úmysly nedokáže totiž odhadnout a stanovit míru a meze svých "správcovských" zásahů.

Je překvapivé, že ve všeobecném antropocentrickém klimatu se v našem Federálním shromáždění zrodil paragraf 13 Zákona o životním prostředí z 5. 1. 1991, obsahující formulaci: "Lze-li se zřetelem ke všem okolnostem očekávat, že hrozí nebezpečí nevratného nebo závažného poškození životního prostředí, nesmí být pochybnost o tom, že k takovému poškození skutečně dojde, důvodem pro odklad opatření, jež mají poškození zabránit." Aspoň formálně tak rezignujeme na schopnost posoudit adekvátnost všech svých zásahů do biosféry a preferujeme cestu zdrženlivosti - melodie typická pro hudbu etických teorií neantropologických.

Rezonance neantropocentrické ekologické etiky

Historicky má tento typ postojů k přírodě kořeny v těch proudech lidského myšlení a chování, které vycházely z holistického pohledu na svět a které obsahovaly soucit vůči živým tvorům, vůči přírodě. V Evropě bychom v proudu všeobecného antropocentrismu mohli najít ojedinělé postavy křesťanských mystiků a myslitelů, Hildegardu z Bingenu, Františka z Assisi, Tomáše Akvinského, tzv. rýnské mystiky a také nově objevovaného J. A. Komenského. Oslavovali a respektovali přírodu jako Stvoření Boží.¹⁰ Nejspíše se však při historickém hledání neantropocentrického přístupu nabízejí některé postavy romantismu, zvláště romantismu 18. a 19. století. Vášnivě se přimknuly k přírodě, demonstrující svou touhu splynout s ní. Při bližším přihlédnutí však vidíme, že evropský romantismus, věren antropocentrické tradici tohoto kontinentu, přírodu rovněž pouze *používal* [Librová 1988]. Romantik viděl v přírodě zrcadlo a citové odrazíště pro svůj subjekt, kterým byl fascinován.¹¹

Neantropocentrický přístup hledáme v životě Evropanů a Američanů namáhavě i dnes. Jestliže platí pro ekologický přístup antropocentrický, že je poměrně vzácně rozpracován v teoretické rovině, ale empiricky se s ním setkáváme na každém kroku, u etiky neantropocentrické je tomu docela naopak.

¹⁰ Na první pohled paradox vzhledem ke zmíněnému převažujícímu křesťanskému antropocentrismu. Je nicméně vysvětlitelný důsledně teocentrickým přístupem těchto osobností.

¹¹ Postojový model soucitu vůči všemu živému i konkrétní čin (např. programový vegetarianismus) je mimoevropské povahy. Je obecně známo, že nejspíš bychom se s ním setkali v tradici buddhistické.

Její koncepce jsou široce diskutovány a doladovány, v žité morálce ji však nacházíme vlastně jen u nadšenců z řad ochrany přírody.

Jen tu a tam můžeme pozorovat průlom neantropocentrické etiky i mimo tento okruh. Je příznačné, že všude na světě takovou výjimku představuje zájem umělců - spisovatelů, malířů, hudebníků - o přírodu a její hodnoty. V Sovětském svazu to byli spisovatelé, kteří poprvé naléhavě, ba pateticky upozornili veřejnost na katastrofický stav přírody v jejich zemi. U nás jsme mohli pozorovat významný průlom neantropologické etiky na veřejnost díky článku Ludvíka Vaculíka [1990]. Spisovatel v něm požaduje, aby v připravované ústavě našeho státu byla přiznána práva nejen člověku, ale také přírodě. Vaculíkova myšlenka se opírala o intuitivní přístup a logicky vyvozovala, že, máme-li eticky apelovat na zodpovědnost lidí za život na Zemi a prosazovat ji, musíme živým bytostem přiznat skutečnou i právní subjektivitu.

Zcela komplementární s cítěním ochránců přírody, ale také s teorií neantropocentrické etiky, je Vaculíkova kritika běžně užívaného slovního spojení "životní prostředí", které svým implicitním obsahem, tj. "životní prostředí člověka" dopředu vyjadřuje instrumentální podřízení přírody zájmům lidské společnosti. Vaculíkův návrh se setkal, z hlediska tohoto článku symptomaticky, s velkým nadšením u českých, slovenských i zahraničních ochránců přírody (část jeho článku byla přetištěna např. v britském časopise *Resurgence*) a u části obce spisovatelů. U veřejnosti neměl větší ohlas a např. v politických a právnických kruzích, z nichž by měl vzejít v případě realizace návrhu další krok, jej potkal údiv až odsudek.

Smysl umělců pro vnitřní hodnotu přírody má patrně kořeny psychologické povahy - roli tu snad hraje vysoká míra jejich emocionality a intuitivního přístupu ke světu. Vzpomeňme však také na zmíněné rozšíření neantropocentrických hodnot na umělecká díla, o němž hovoří některé teorie ekologické etiky [Brennan 1991]. Umělec, uvyklý vytvářet a chápat takovou samostatnou hodnotu, si vytvořil optiku, jíž dokáže pohlížet neantropocentricky i na svět přírody.

Vraťme se ke skupině ochránců přírody, o níž jsme řekli, že jednoznačně rezonuje neantropocentrický přístup k přírodě. Obsahová analýza ochránářských časopisů ukazuje, že tento postoj je u nich, většinou bez souvislosti s teoretizováním ekologických etiků-filozofů, převažující už od samého počátku jejich činnosti [Librová 1987b]. Principy Naessovy Deep Ecology jsou dnešním ochráncům přírody bezděky velice blízké - ne náhodou je tento badatel dlouholetým účastníkem ochránářských aktivit, znající "zelené" postojové klima z autopsie, a ne náhodou je vášnivý "Dweller In the Land".¹² Soudím dokonce, že formulace hlubinné ekologie je neoddelitelně spjata s těmito stránkami Naessova života.

Pokud bychom však chtěli být z hlediska existující ekologické etiky jako vědní disciplíny přesní, musíme dodat, že ani její neantropocentrické větve nerezonují všechny v ochránářských hnutích stejně silně. Pozorujeme-li motivace

¹²) Spojení "Dweller In the Land" se v tomto kontextu těžko překládá. Je to osoba, která pobývá, prodlévá v krajině. Pověstné jsou každoroční několikaměsíční Naessovy samotářské pobyty v opuštěné chatě uprostřed skandinávských hor.

dobrovolných ochránců přírody a metody ekologické výchovy provozované ekologickými aktivitami, musíme myslet zvlášť na jednu větev neantropocentrické etiky. Jde o Naessovu koncepci sebeidentifikace s přírodou (Self-realization).

Self-realization

V tomto přístupu máme svou úzce chápanou existenci individua ("self") nahradit širším významem "Self", které zahrnuje celé univerzum a jeho vztahy. Své zájmy tak ztotožníme se zájmy celé přírody, rostlin, zvířat, ba i neživých útvarů, hor a řek. Teoretická podoba tohoto konceptu vychází ze sociobiologické představy, podle níž je nám vrozená tendence ke spojení s jinými formami života. Pouto, které určuje náš vztah k přírodě, je biopsychického původu. K potřebě čistého vzduchu, vody a zelené krajiny jsme geneticky naprogramováni tak jako jiní savci. Identifikovat se s přírodou znamená dovolit svému tělu, aby reagovalo na naši evoluční výbavu starou sto miliónů let. "Lidé nejsou podobní zvířatům", píše Joseph Meeker [1972] "oni jsou zvířata... Musíme najít etické principy, které budou lépe odpovídat biologickým potřebám lidského druhu".

V rovině empirické a návodové znamená princip "Self-realization" pokus o smyslovou a pocitovou identifikaci s přírodou, a to jak za pomoci pobytů v přírodě, tak například prostřednictvím relaxačních praktik a poněkud mystických pokusů o "otevření mysli". Zejména ve skupinách ochránců přírody v západní Evropě se dnes používá návodů, které se výrazně podobají autogennímu tréninku a duševním cvičením jógy a které korelují s metodami, které přejalo z Východu hnutí New Age. ("Mé nohy jsou těžké... jsou to kořeny velkého stromu - vrůstají do země... mé ruce jsou větve mířící k obloze... mé plíce jsou listy naplněné čerstvým vzduchem...")

Jakkoli se zatím mystická inspirace v pokusech o identifikaci s přírodou u nás výrazněji nerozvinula, inklinují také naši dobrovolní ochránci přírody k principu "Self-realization". I oni jsou přesvědčeni, že ochranu přírody lze provozovat jen tehdy, když se co nejvíce přiblížíme přírodě, a to jak ve smyslu psychickém, tak ve způsobu života. Má být co nejprimitivnější. Má být zbavený společenských konvencí. Tento, jak se mnozí ekologičtí aktivisté domnívají, balast překáží *autenticitě* a *spontaneitě*, nejvýše ceněným hodnotám a nezbytným vlastnostem ochránce přírody.

Takový postoj přináší charakteristickou autostylizaci: Ochránci přírody by rádi sami sebe viděli jako "divé muže". Tomu odpovídá způsob jejich chování i symbolika odívání.

Příznačné je odsouzení "komplikovaného způsobu jednání" a příklon ke "způsobu chování, který je obecně pochopitelný". Tak to stojí přímo programově například v dichotomně uspořádaném katalogu prvků žádoucího životního způsobu, podle něž se pokoušely žít některé alternativní komunity v Anglii [Hollstein 1979]. Při styku s ochránci přírody však často pozorujeme častěji než "obecně pochopitelný způsob jednání" spíše závažnou komunikační neobratnost.

V západoevropských parlamentech a na ekologických konferencích patří k habitu a sebevědomí "zelených" účastníků jednat ve svetru a je žádoucí, aby

aspoň jedna žena z jejich středu na plenárním zasedání kojila dítě. Ortodoxní milovník přírody uznává lžíci jako jediný jídelní příbor.¹³ Aktivisty ochránářských sdružení potkáme v posluchárnách na univerzitách v úboru, který jako by naznačoval jejich připravenost kdykoliv vyrazit k obtížné práci do terénu; obléci sako znamená pro mladého ochránce přírody pravou potupu. Naštěstí jí není vystavován často, protože návštěva divadla či koncertu není součástí života většiny ochránářských aktivistů.

Bylo by zajímavé pokusit se najít kořeny této symboliky a životního stylu současných ochránců přírody. Jakkoli totiž na první pohled korelují s filozofií hlubinné ekologie, geneticky se z ní patrně neodvozují. Není ani příliš pravděpodobné, že by tkvěly v rousseauovské představě o dobrém a šťastném divošství, a pokud ano, potom snad zprostředkovaně, prostřednictvím anticivilizačních protestních postojů, zvláště demonstrovanych v hnutích 60. let (Beat, Gamlmer, Hippies a další). Základním, jakkoli ne vždy uvědomovaným obsahem je patrně vyjádření či demonstrace antikonzumního postoje a co možná primitivního, lidské "přetvářce" a "snobismu" vzdáleného životního způsobu.

Záměry, které jsou zprostředkovaně a neuvědoměle blízké teoretickému principu "Self-realization", jsou patrné i v metodách ekologické výchovy, kterou organizují členové a odchovanci ekologických hnutí. Např. letní školy ochránců přírody se odbyvají v přírodě v robinzonském stylu za maximálního vyloučení vlivu civilizace.

Můžeme si však klást otázku, zda takové ochránářské vyznání a model chování založený na principu "Self-realization" není ve své radikální podobě jakýmsi nedorozuměním. Mohlo by jít o nedorozumění hned v několika dimenzích:

První dimenze se vztahuje k omylu, jehož se dopouštíme, přičítáme-li přírodě etické principy, navíc totožné s etikou lidskou. Necháme-li se poučit ekologií, ozřejmí se nám, že lidská senzibilita koliduje se zákonitostmi, jimiž se řídí běh přírody [Gardiner 1990]. Obdivovaná ekologická rovnováha totiž stojí na potravních řetězcích, hlavním principem života v biotické komunitě je jíst a být pojídán. Když ekologové mluví o ekosystémové rovnováze, popisují systém, jehož integrita a "krása" spočívá na mechanismech, které jsou, měřeny lidským cítěním, docela nemilosrdné. Ekologické "dobro", k němuž se odvolává mj. Leopold, je založeno na "dravčím zákonu", na velkých ztrátách, na utrpení. Díky nim příroda dociluje populačního optima a druhové diverzity.¹⁴ Už vůbec nic v přírodě neplatí hledisko jedince, neodlučně spjaté se zorným úhlem naší etiky.

Druhý důvod, pro nějž lze pochybovat o adekvátnosti naznačeného postoje, se týká historických kořenů a vývoje ochrany přírody a krajiny. Poněkud nás zde mate tradice romantismu, která bývá spojována s počátky ochrany přírody a která zároveň vysoko vyzvihla hodnotu primitivismu. Víme však, že ochranu přírody ve

¹³) Zvlášť ozdobné ovšem je vytáhnout lžíci přímo z "kanady".

¹⁴) Tento pohled na podstatu života v biotické komunitě není ovšem jediný možný. Např. Adolf Portmann [1968] považuje za stěžejní biologický princip tzv. sebevyjádření živých bytostí.

společnosti neprosadili romantismem obdivovaní jednodušší horalé ani rolníci či pastýři, ale vzdělanci. Byli do romantismu vrostlí svou senzitivitou, šťastně ji však kombinovali se skvělým všestranným vzděláním a ztotožněním s humanistickou kulturou Evropy. Sociologicky viděno, byla ochrana přírody a krajiny i pozdější aktivita ochrannářských spolků dítětem aristokratických a měšťanských kruhů [Librová 1987b].

Je zajímavé prostudovat z tohoto hlediska životopisné údaje prvních ochránců přírody. Nikdo z nich nebyl jednostranný a jednoduchý "muž džungle". Byli to většinou lidé pohybující se *"mezi salónem a divočinou"*. R. W. Emerson byl filozof a spisovatel který soustředil ve svém literárním salóne řadu osobností tehdejšího kulturního života. H. T. Thoreau byl hluboce zaujat klasickými řeckými a římskými autory, psal výborné verše a eseje. Akademický malíř E. T. Seton studoval umění v Londýně a v Paříži a byl věhlasným spisovatelem. Přestože od svých pěti let vyrůstal v kanadské divočině, jako dospělý muž byl pověstný dokonalou společenskou etiketou. Když pobýval ve městě, pro setkání s přáteli volil vždycky prvotřídní hotel.

Z historie plyne i další poučení, které je třeba brát na vědomí při posuzování mezi ochránci přírody svérázně přijímaného konceptu "Self-realization". Málokdy se mluví o tom, že myšlenka ztotožnění s přírodou (nikoli Naessova!) byla obsažena v raně fašistických ideologiích - "Mutter Erde", "Blut und Boden" [Sieferle 1985]. Jde o závažnou historickou kapitolu, která upozorňuje na možnou deformaci snu po splnutí s přírodou, nekorigovaného hodnotami lidské kultury.

O adekvátnosti pokusů některých proudů ekologické etiky vrátit se k biologickým kořenům člověka lze konečně pochybovat i v evoluční makrodimenzi. Obrazně ji charakterizoval v jedné ze svých přednášek Ulrich von Weizsäcker: "Člověk se již nemůže stát nevinným zvířetem. Nezbyvá mu než mířit vzhůru." Obrazně tím poukázal, navazuje na P. Teilharda de Chardina, na nevratnost evolučního procesu, včetně evoluce kultury, a zároveň přesvědčení, že lidská kultura představuje evolučně vyšší stupeň, než je úroveň biologická.

Formulaci etických postojů vůči přírodě je možno chápat právě jako výsledek vyšší fáze zkulturnování člověka. Znamená například zřeknutí se biologicky zakotveného boje o život (při současné technické výzbroji člověka vskutku krajně riskantní faktor). Znamená odmítnutí tzv. *speciesmu*¹⁵ a nastolení *mezidruhového altruismu*.¹⁶ Připomeňme zde Leopoldova slova "etika, vzato ekologicky, je omezením svobody jednání v boji o existenci" [Leopold 1949: 201] nebo výrok našeho Jiřího Mahena, který hovoří ve vztahu k přírodě o potřebě "nového gentlemanství". Ostatně, i na základě empirického pozorování ochránců přírody můžeme říci, že nejfrekvencovanějším motivem pro jejich konkrétní čin je prostě lidský soucit.¹⁷

¹⁵) Speciesmus = orientace na prosperitu výlučně vlastního druhu, která je provázená mezidruhovým bojem.

¹⁶) Mezidruhový altruismus by v biologickém světě byl jistě absurdní.

¹⁷) Tato hypotéza je blízká i závěrům studie P. Reeda [1989: 68].

Ochránci přírody tedy svou činností patří na vrcholný - odbiologizovaný - stupeň vývoje Světa a lidské kultury. A přitom docela paradoxně usilují svým způsobem života o sestup k primitivnější úrovni a demonstrují jej. Můžeme se tázat, zda se tak nestaví na slepou kolej, zda neohrožují prosperitu, účinnost a především další vývoj svého hnutí a snažení.

Existuje tu i jeden výrazně sociologický důvod, který klade otazník nad inklinací ochránců přírody k maximálnímu ztotožnění s přírodou: "Zelení" dosáhnou svého, chtějí-li provokovat v parlamentu a na "snobských" veřejných místech. Vzniká však otázka, zda demonstrováný biologizovaný habitus ochránců přírody nepřispívá k četným dalším překážkám, které brání, aby jejich ideje a ekologicky přijatelný způsob života inspirovaly širší sociální okolí. Přenos "zelených" hodnot a norem z nepočetných skupin do celé populace je přitom klíčovým problémem vývoje ekologického vědomí a ekologické situace vůbec.

Hledáme-li tu mezi teoriemi ekologické etiky východisko, lze pomyslet na jinou koncepci, formulovanou v rámci neantropocentrické ekologické etiky, a tou je princip zdůrazňující oddělenost člověka od přírody - *man apart*.

Man Apart¹⁸

Vyjádřil jej v polemice s Arnem Naessem mladý skandinávský filozof a politolog Peter Reed [1989]. Reed zdůrazňuje, že jakkoli je člověk fyzicky vetkán do tkáně přírody, je dnes oddělen od přírody propastí. Už nemůže skočit zpět. Tuto propast nemůže podle Reeda překonat žádné úsilí o identifikaci s přírodou tak, jak to hlásá idea *Self-realization*. Reed konstatuje s odvoláním na slova skandinávského existenciálního filosofa Petera Wessela Zapffa, že člověk cítí, jak je naprosto odlišný od ostatních živých bytostí, které evoluce vytvořila.

Reed však zároveň říká: "Je to právě naše skutečné oddělení od Země, ona propast mezi člověkem a přírodou, co nás nutí jednat vůči Zemi správně. Zdá se mi, že přiznání morální distance mezi námi a Světem nám pomáhá uznat, že hodnoty v přírodě jsou úplně nazávislé na tom, co lidé považují za krásné, správné a dobré" [Reed 1989: 56]. Znovu nás tu napadá, že spojení evropského romantismu s ekologickou etikou je jenom zdánlivé, respektive jenom značně zprostředkované. Romantismus hledal v přírodě její totožnost s lidským pojetím dobra a krásy. Můžeme dokonce říci, že takové souznění selektivitou své percepce a svého vyjádření jakoby na přírodě vymáhal. Podle Reeda právě skutečnost oddělení může být zdrojem našeho *respektu* a posléze i *úcty* vůči přírodě. "Jestliže obrátíme pozornost od našich malicherných starostí k univerzu, které převyšuje naši schopnost chápat, budeme snad přistupovat k Zemi s poněkud menší ignorancí" [Reed 1989: 56].

P. Reed se hlásí k myšlenkové linii, kterou předznamenává jmény Rudolfa Otta a Martina Bubera. Jakkoli se jejich filozofie nezabývá vztahem člověka a

¹⁸) "Man Apart" tu znamená "člověk mimo" nebo "člověk oddělený".

přírody, nabízí nám univerzální způsob, jak se vztahovat ke svým bližním.¹⁹ Opírá se zejména o Buberovu dyádu "Já - Ty" [Buber 1969]. Oslovením druhého "Ty" zakládám dialog (mohu např. oslovit strom [Kohák 1991]), uznávám bližního jako hodného pozornosti a úcty. Vztah "Já - Ty" vytváří vyšší typ společenství; zásadně se odlišuje od situace "Já - Ono", která je blízká tzv. subjekt-objektovému myšlení.

Reed z postoje "Já - Ty" ve vztahu k přírodě vyvozuje: "Nejsem opuštěný v Univerzu, ale potěšený. Dívám-li se na přírodu, vím, že nejsem ona. Existuje mimo mne, se mnou" [Reed 1989: 56]. Reedova neantropocentrická ekologická etika "man apart" je tedy založena na *úctě k přírodě*, odvozené z respektu vůči bližnímu. Její autor zároveň tvrdí, že tento pocit respektu a úcty si sotva může osvojit člověk usilující o sebeidentifikaci, vedoucí k pocitu sebe sama jako součásti přírody. Podle jeho soudu přístup "Self-realization" staví vlastně svůj morální vztah vůči přírodě na zájmu o sebe sama. Cituje z textu W. Foxe: "Pečujeme o entity (bytosti) ve Světě, protože jsou částí našeho Self, jejich úbytek je naší ztrátou" [Fox 1986: 78]. Postavíme-li etický přístup k přírodě tímto způsobem, potom, podle Reeda, můžeme vidět i "Self-realization" přístup jako sobecký. Dodejme, že je pak - paradoxně - vlastně i antropocentrický.

* * *

Všimněme si ještě reakce Arna Naesse na Reedovu kritiku [Naess 1990a]. Naess při své filozofické orientaci nemůže souhlasit s existenciální a misantropickou tragikou Zapffovou (jakkoliv mu tento autor imponuje jako vášnivý oponent destrukce volné přírody člověkem). Jako typický účastník alternativně a deep ekologicky laděných meditací zpochybňuje také Reedovu představu o tom, jak vzniká lidská úcta vůči přírodě. Existenciální pocit lidské nicotnosti, respekt vůči velikosti přírody, tak, jak jej zažíváme pohlédneme-li na hvězdné nebe, je podle Naessovy zkušenosti přechodný. Po nějaké době meditace se dostaví pocit expanze sebe sama (proměna "self" v "Self"). Pocit odcizení, úcty a respektu ze vytrácí a je nahrazen pocitem sebeidentifikace, provázený právě pocitem *smysluplnosti* a dále pocitem radosti. (Slovo "Yoy", "Yoyful" jsou typické pro Naessův životný, přílišným teoretizováním nepoznamenaný styl i obsah.)

V souvislosti s tím působí přesvědčivě Naessův poukaz na psychologický rozdíl obou diskutovaných pojetí ekologické etiky v oblasti motivací. Filozofické zakotvení "man apart" vede podle Naesse k motivaci založené na vědomí *povinnosti*, zatímco "self-realization" k motivaci založené na *přirozené inklinaci*. Praktický důsledek je v Naessově hodnocení zřejmý: Pokud spočívá ekologická aktivita na povinnosti (a na teoriích), je vždycky těžkopádná, plná otazníků, jaksi neradostná. Ochránci přírody nepotřebují podle Naesse vlastně vědět nic o ekologické etice; ztotožní-li se spontánně s mimo-lidským životem na základě prožitku, jejich etika bude internalizována a povede k radostné práci na záchraně života.

¹⁹) P. Reed sáhl k poetickým vyjádřením a k teologickým zdrojům a ponechává bohužel stranou inspiraci sociologickou, spočívající v teorii symbolického interakcionismu. O této mezeře v Reedově interpretaci se zmiňuje ve své polemické odpovědi A. Naess [1990a: 188].

Nestor ekologické etiky odpovídá nicméně mladému kolegovi bez stopy přezíravosti.²⁰ Obě koncepce se podle něho mohou stát základem účinné ochrany přírody. Naess vítá rozevření vějíře ekologické etiky v její neantropocentrické poloze a dodává, že obě etiky mohou i se svými zastánci žít a pracovat vedle sebe. Takový přístup není dán jen Naessovou příznačnou osobní vlídností, je i projevem programového *morálního pluralismu*, který považují postmoderně orientovaní teoretikové hlubinné ekologie za jediné možné východisko pro reálné změny v lidském přístupu k přírodě [Brennan 1991]. Neexistuje tu *jediný* pravý postoj.

Snad lze k Naessovu vstřícnému stanovisku dodat, že přístup "Self-realization", založený na lidském harmonickém ztotožnění s přírodou a na modelech spíše neevropské povahy, a přístup "man apart", založený spíše kulturně a evropsky, mohou nejen žít vedle sebe. Snad mohou vzájemně prolnout a vytvořit novou kulturu ochránců přírody jako součást ekologicky příznivého způsobu života. Proč by nemohl být aktivní účastník ochrany přírody (po vzoru svých velkých otců) vzdělaným a imponujícím diskutérem, kultivovaným společníkem a autorem veršů a zároveň bytostí schopnou se v danou chvíli ztotožnit s atmosférou roční doby, obsahem krajinného místa i se zájmy biotického společenství?

Spojení Readovy a Naessovy koncepce by mohlo naznačovat i východisko z izolace, do níž kroužky ochrany přírody přivádí jejich touha po provokující a spontánní jednoduchosti. Mohlo by pomoci rozevřít okruh ochránců přírody jako sociální skupiny. Snad by pak do ní patřili i lidé, kteří doposud pro skalní ochránáře nepřicházeli jako spolupracovníci v úvahu: právě osoby svým způsobem života na první pohled přírodě vzdálené, nicméně přírodu respektující jako zvláštní samostatnou hodnotu, např. umělci, a v jistém smyslu také lidé orientovaní v životě křesťanskou vírou. Naznačili jsme si, že obě tyto skupiny mají s ochránci přírody společnou ještě jednu významnou a sociálně raritní vlastnost, totiž schopnost neantropocentrického nazírání.

Nezapomeňme ostatně, že tito lidé často zaujímají roli názorových vůdců, že představují sociálních vzory chování a způsobu života - velká šance pro neformální cestu ekologické výchovy. To je však už jiná kapitola empirického ohlasu a šíření ekologické etiky.

HANA LIBROVÁ je docentkou na katedře sociologie, sociální politiky a práce filosofické fakulty MU v Brně. Původním vzděláním biolog, vědeckou přípravu v sociologii absolvovala na katedře sociologie FF KU v Bratislavě. Věnuje se sociologickým aspektům ekologických problémů. Vydala knižní monografie Sociální potřeba a hodnota krajiny, Brno, Spisy UJEP 1987, Lásky ke krajině?, Brno, Blok 1988. V současné době se zabývá ekologicky příznivými variantami způsobu života.

Literatura

Balabán, M. 1992. "Zvěstovatelská služba přírody." *Křesťanská revue* 59: 79-80.

²⁰ Je velká škoda, že diskuse mezi Naessem a Reedem byla předčasně ukončena smrtí mladého filozofa. Peter Reed zemřel v březnu roku 1987 pod lavinou v horách jotunheimské oblasti. Kterak nemyslet na myšlenku "Man Apart" s jejím existenciálním rozměrem!

- Brennan, A. 1991. *From Ethics to Action in Environmental Policy*. Paper presented at conference "Economics, Public Health and the Environment", Prague, August 26-27, 1991.
- Buber, M. 1969. *Já a Ty*. Praha: Mladá fronta.
- Cetl, J., S. Hubík, J. Šmajs 1990. *Příroda a kultura*. Praha: Svoboda.
- Douthwaite, R. 1992. *The Growth Illusion*. Ford House, Hartland, Bideford: Green Books.
- Europäische ökumenische Versammlung "Frieden in Gerechtigkeit für die ganze Schöpfung" 1989. Basel, 15.-21. Mai 1989.
- Fox, W. 1986. "Approaching Deep Ecology. A Response to Richard Sylvan's Critique of Deep Ecology." *Environmental Studies Occasional Paper*, No 20. Hobart: Centre for Environmental Studies, University of Tasmania. Cit. podle Reed 1989.
- Gardiner, R. W. 1990. "Between Two Worlds: Human in Nature and Culture." *Environmental Ethics* 12: 339-352.
- Hargrove, E. C. 1989. *Foundation of Environmental Ethics*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Hollstein, W. 1979. *Die Gegengesellschaft. (Alternative Lebensformen)*. München: Verlag Neue Gesellschaft.
- Horkheimer, M., T. W. Adorno 1969. *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Hubík, S. 1989. "K otázce východisek etiky životního prostředí". *Filosofický časopis* 37: 677-690.
- Hubík, S. 1991. "Aporie etiky životního prostředí". *Filosofický časopis* 39: 955-965.
- Kamarýt, J. 1991. "Ekologická otázka a krize metafyzického rozumu". *Filosofický časopis* 39: 925-943.
- Kišš, I. 1990. "Nutnosť rehabilitácie imanentnej dimenzie symbolu raja v teológii". *Křesťanská revue* 57: č. 4-6.
- Kohák, E. 1991. "Hovory se stromem". *Filosofický časopis* 39: 903-913.
- Kolářský, R. 1989. "Současná ekologická krize a potřeba filozofie." *Filosofický časopis* 37: 624-631.
- Kolářský, R. 1991. "Několik poznámek o vztahu filozofie a ekologie". *Filosofický časopis* 39: 914-924.
- Leopold, A. 1949. *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. New York: Oxford University Press.
- Librová, H. 1987a. "Kdy je pěkné počasí?" *Věda a život* : 548-550.
- Librová, H. 1987b. *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. Brno: Spisy Univerzity J. E. Purkyně.
- Librová, H. 1988. *Láska ke krajině?* Brno: Blok.
- Librová, H. 1990. "O tvrdošijnosti lidských hodnot a způsobu života". *Vesmír* 69: 605-607.
- Mc Daniel, J. 1986. "Christian Spirituality as Openness to Fellow Creatures". *Environmental Ethics* 8: 33-47
- Meeker, J. 1972. *The Comedy of Survival. Studies in Literary Ecology*. New York: Charles Scribner's Sons. Cit. podle Reed 1989.
- Míchal, I. 1988. *O odpovědném vztahu k přírodě*. Praha: Nika.
- Naess, A. 1985. "Identification as a source of deep ecological attitudes." In *Deep Ecology*, ed. by M. Tobias. San Diego: Avant Books.
- Naess, A. 1990a. "Man apart and deep ecology: A reply to Reed." *Environmental Ethics* 12: 185-192.

- Naess, A. 1990b. "Sustainable development and deep ecology". Pp. 87-96 in *Ethics and Environment and Development*, ed. by J. R. Engel and J. G. Engel. London.
- Norton, B. G. 1988. *Why Preserve Natural Variety?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Our Common Future*. 1987. Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press.
- Passmore J. 1974. *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*. London: Duckworth.
- Portmann, A. 1968. *Biologie und Geist*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Reed, P. 1989. "Man Apart: An Alternative to the Self-Realization Approach." *Environmental Ethics* 11: 53-69.
- Sachs, W. 1991. "Environment and Development: The Story of a Dangerous Liaison." *The Ecologist* 21: 258-266.
- Sieferle, R. P. 1985. Fortschrittsfeinde. (*Opposition gegen Technik und Industrie von der Romantik bis zur Gegenwart*). München: C. H. Beck.
- Vaculík, L. 1990. "Jinou ústavu". *Literární noviny* 12. 7. 1990.
- Weston, A. 1985. "Beyond Intrinsic Value: Pragmatism in Environmental Ethics." *Environmental Ethics* 7: 321-339.
- White, L. 1967. "The Historical Roots of Our Environmental Crisis". *Science* 155: 1203-1207.
- Znoj, M., M. Sobotka, L. Major 1991. "Vztah člověka a přírody v podání novověké filozofie". *Filosofický časopis* 39: 975-991.

Summary

Only some of the numerous theories of environmental ethics have proven to be viable enough to be a basis for human behavior. In fact, everyday life creates its own morality towards nature which loosely resonates with the philosophical theories.

The anthropocentric approach is typical for political decision-making. Its main arguments stress the importance of nature for the health and well-being of the citizen and his children. E.g. saving tropical forests is motivated by their future meaning as a source of medicine. Great trust is placed in the "new" economy. This political approach is very acceptable for people brought up in the climate of Marxist ideology. Yet the celebrated western concept of sustainability ("Our Common Future") issues from a similar anthropocentric origin.

Some empirical examinations show that citizens' everyday attitudes are even less anthropocentrically oriented than those of politicians.

The anthropocentric point of view is mostly a spontaneous result of anthropological constants and European historical development. We can also see, however, a purposefully created anthropocentric way of life based e.g. on Christian interpretation of the world.

The roots of the non-anthropocentric orientation of living morality are much weaker. Historians only write about a few exceptions of this counter-tendency in European history, e.g. about some Christian mystics. Even the period of Romanticism can hardly be appreciated as a pattern for a new ethics toward nature [Librová 1988]. Speaking about the present, some enthusiasts along the spectrum of nature conservation and some bearers of alternative ways of life could be considered non-anthropocentrically oriented at the level of the everyday. (Some artists can also be considered in this context, as the case may be).

These people have accepted only some of the branches of non-anthropocentric ecological ethics. The article, founded on the theoretical discussion between A. Naess [1985, 1990] and P. Reed [1989] shows that the conservationists' attitudes and way of life are consanguineous to Naess' conception of "Self-realization", which is based on the deep human identification with nature. Activists of ecological movements try to draw as near to nature as possible. Their way

of life tries to be very simple and primitive, without any social conventions. Authenticity and spontaneity are the most appreciated values. A special, often provocative, bearing and a symbolism of clothing were developed according to this spirit.

The article expresses some doubts about the adequacy of this behavioral model: 1. Are we right in identifying human ethics with those of the nature? 2. Historical analysis supports the idea that protecting nature is not a result of identification with nature, but an upshot of high human culture. 3. Environmental ethics can be also generally seen as a result of a high evolutionary level. It leaves some biological features, e.g. speciesism alone, and creates some non-biological characteristics, such as altruism between the species. 4. The idea of identification with nature not corrected by human values was one of the bases of early fascist ideology. 5. The "biological" manners of many ecologists contribute to obstacles preventing the spreading of "green" ideas and a "green" way of life to the whole population.

Reed's concept of "man apart", based on human separateness, awe and respect toward nature, seems to be have a better perspective in many ways. But above all the author of the article appreciates the symbiosis of both approaches. This could help us find a way out of the isolation of the contemporary ecologist.

K sociologickým otázkám místní samosprávy

MICHAL ILLNER*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Sociological problems of local government

Abstract: Three sets of sociologically relevant problems of contemporary local government in the Czech Republic are discussed in the paper. First, the role of localism, which shaped expectations toward the 1990 local administration reform and which, during the totalitarian regime, was used by local authorities as a protective strategy, insulating them from centralizing pressures. It is argued that the effects of localism are ambivalent at present and that extreme localism is complicating the birth of the new political society and is contributing to the fragmentation of municipalities. The second is the relationship between the political and the socio-cultural models of territorial community and the recent trend in the Czech Republic toward narrowing the gap between the two types by increasing the number of municipalities. Small, community-type municipalities are ill-equipped to defend efficiently their interests and may compromise the institution of local democracy. Re-integration of municipalities is viewed as a necessity. Third, is the political status of contemporary local government. The ambivalence of this status is being reduced by the process of the new stratification of local society, by the emergence of a new middle-class and of the corresponding group interests which contribute to the politicization of local government.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 480-492)

Reforma místní správy z podzimu 1990 a na ni navazující obecní volby v České a Slovenské republice byly rozhodujícími kroky při demokratizaci nejnižšího patra našeho politického systému. Obnovily instituci místní samosprávy, která u nás postupně po roce 1948 zanikla a stala se nakonec tabuizovaným pojmem. Principy "demokratického centralismu", "dvojí podřízenosti" a jak se všechny konstrukty zdůvodňující a maskující tuhý centralismus v územní správě nazývaly, neponechávaly pro instituci samosprávy žádné místo.

Obnovou územní samosprávy se konstituovala i *nová oblast sociologické analýzy* - výzkum institucí, rolí, vztahů, chování, postojů, které samosprávu naplňují nebo které souvisí s jejím fungováním. I když objekt výzkumu je nový, resp. staronový, a jeho konstituování umožnilo až zhroucení totalitního režimu, nezačíná současná sociologická analýza teritoriální samosprávy v českých zemích zcela od počátku. Navazovat může, i když někdy s rezervou, na skromné počátky z let 1967 - 1969 a na poznatky, které se podařilo shromáždit v uplynulých desetiletích pod hlavičkou různých, zpravidla méně ideologizovaných a politicky kontrolovaných oborů, jako byla sociologie města, venkova a zemědělství,

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: JUDr. Michal Illner, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 235 89 68-71, l. 235, fax: (02) 235 78 88, E-mail: soc@cspgas11.bitnet.

urbanismus, územní plánování nebo geografie. Z těchto zdrojů jsou k dispozici použitelné poznatky nebo názory týkající se *širšího kontextu* místní samosprávy, např. existence, povahy a fungování územních společenství v našich podmínkách, teritoriální sebeidentifikace obyvatel, jejich rozvojových preferencí apod.

Zcela od počátku je naproti tomu nutné ovšem začít s výzkumem *vlastních politických a sociologických aspektů* místní samosprávy, např. problematiky politické participace občanů, místních voleb, působení politických stran na lokální úrovni, místních elit moci a vlivu apod. Těmto tématům nebylo donedávna možné věnovat pozornost jednak proto, že příslušné instituce buď vůbec neexistovaly, nebo fungovaly v deformované podobě, jednak také proto, že jejich zkoumání nebylo možné nebo bylo velmi zkreslené. Nově je nutné věnovat pozornost i *ekonomickým aspektům* samosprávy, které postupem decentralizace a rozšiřování tržních principů nabývají zcela nové kvality.

V následujících řádcích se postupně dotknu několika spíše obecných otázek, které jsou podle mého mínění pro sociologickou analýzu místní samosprávy u nás důležité a které mohou pomoci při určení souvislostí, v nichž by se samospráva měla zkoumat. Jde o *lokalismus* jako jeden z vlivných proudů prosazujících lokální autonomii, dále o *pojetí obce* jako subjektu a kontextu místní samosprávy, a nakonec o některé aktuální otázky týkající se *politického postavení* místní samosprávy. Nárok na systematický nebo vyčerpávající rozbor těchto problémů si ovšem nečiním. Diskutované otázky také zdaleka nevyčerpávají celý okruh sociologicky důležitých problémů místní samosprávy.

1. Lokalismus jako ideové zázemí místní autonomie

Lokalismus je syndrom postojů, názorů a chování, a případně i ucelený program, zdůrazňující důležitost lokality a lokálního kontextu¹ jako dějiště i jako subjektu ekonomického, politického, sociálního a kulturního života. *Politickou stránkou lokalismu* je prosazování zájmů lokalit a úsilí o jejich institucionální zabezpečení, mj. též prostřednictvím místní samosprávy. Lokalismus lze také chápat jako specifický druh sociální organizace společnosti založený na lokalitě jako stavebním kamenu [Sowa 1992: 12]. Lokalismus se stal od 70. let, spolu s regionalismem, součástí evropského intelektuálního klimatu a někdy doslova módou.²

V západním světě je lokalismus a volání po dalších formách decentralizace odezvou na krizi industriální společnosti, na růst vlivu nadnárodních ekonomických organizací, na unifikaci, silnou úlohu státu, na urbanizaci a metropolizaci, na

¹) Termín lokalita je relativní. Podle Kuklinského může označovat jednak země, jednak regiony v rámci zemí, jednak místa v rámci regionů [Kuklinski 1990]. Zde máme na mysli poslední z těchto významů.

²) "Jak dnes nehovořit o lokalismu - kamkoli se podíváme, ať už ve vědeckých výzkumech, v politice nebo ve vztahu k vesnici a městu, v poloze ekonomické i kulturní, v historii, sociologii a dokoze i v antropologii, všude se zdůrazňuje lokalita jako nová skutečnost, nově se nabízející pole, lokalismus nás všechny obklopuje" [Gann 1985, citováno podle Jalowieckého 1989].

názorového klimatu a ovlivnil očekávání veřejnosti vůči reformě místní správy z podzimu 1990.

Politická role lokalismu v polistopadovém období není jednoznačná. Na jedné straně má lokalismus zřejmý *demokratizační význam* - podporuje decentralizaci, přispívá ke krystalizaci a institucionalizaci místních zájmů, k oživení místního života, je v souladu s převládajícím liberálním názorovým klimatem. Na druhé straně je ale také *projevem krize státu a státnosti* a v jistém smyslu překážkou při vytváření nové politické společnosti (viz níže o apolitické povaze malých pospolitostních obcí). Zahrnuje často utopické představy o možnostech obcí, o jejich nezávislosti v politickém i ekonomickém smyslu. Přispívá k uchování roztržité územně-správní struktury a v krajních případech k "anarchizaci" obcí [Jalowiecki 1990]. Ve své extrémní variantě může zahrnovat až hysterické odmítání jakékoliv vertikální organizace, a tedy i nezbytných funkcí státu. Jeho romantická sociálně-kulturní varianta má pak tendenci absolutizovat komunitní povahu obcí. Nereálné představy, podpořené takto chápaným lokalismem, pravděpodobně přispěly i k jistému rozčarování veřejnosti i obcí z výsledků správní reformy v roce 1990.

Lokalismus, který vznikl jako reakce na podmínky totalitní společnosti a byl součástí její kritiky, se do značné míry přežil a stěží může posloužit jako filozofie místní samosprávy v době, kdy totalitní společnost zanikla a kdy jsou na pořadu dne více potřeby konstrukce než destrukce.⁷ V této souvislosti se znovu otevírá otázka, *kolik vlastně a jaké místní autonomie* má na které územní úrovni existovat a jak tuto autonomii jistit, aby byla reálná. Je to aktuální vzhledem k náznakům "liberalistického centralismu", paradoxně občas zaznívajícím v postojích architektů ekonomické transformace, a plynoucím zřejmě z obavy, že vývoj veřejných financí by se mohl vymknout kontrole.

2. Obec jako subjekt a kontext místní samosprávy

Sociální a kulturní význam venkovské a maloměstské obce jako formy prostorové organizace společnosti, je v českých zemích tradičně vysoký, větší než by odpovídalo podílu obyvatel, kteří v těchto obcích žijí - a tedy dosaženému stupni urbanizace. Plyne to z plebejského, rurálního zázemí české společnosti, z její trvalé a historickými zkušenostmi potvrzované nedůvěry k státu a jeho institucím, a samozřejmě také z povahy osídlení českých zemí, vyznačujícího se hustou sítí malých a středních sídel.

O "obci" můžeme v zásadě hovořit ve *dvojitým významu*. Jednak jako o *obci politické* (a správní), tj. hierarchicky nejnižší územně správní jednotce, jež je institucionalizovaným politickým subjektem (má své volené orgány, majetek a další

7) Jiří Patočka v úvaze o postavení územní komunity připomíná, že "životní rámec člověka v soudobé společnosti není omezen na prostorově identifikovanou komunitu, ale je dán mnohem širším sociálním zázemím..." V této souvislosti si pak klade otázku, zda opravdu lze demokratickou společnost budovat "zdola", tj. počínaje maximální samosprávou lokálních komunit, a dochází k názoru, že "cesta k demokratické společnosti nepovede přes hypertrofizovanou roli místní komunity, nýbrž spíše rozšiřováním prostoru pro svobodné rozhodování každého jednotlivce..." [Patočka 1990].

hmotné prostředky, právo rozhodovat o vlastních záležitostech). Za druhé lze obec chápat spíše *ve smyslu sociálním a kulturním* - jako "přirozenou" prostorovou sociální jednotku - územní společenství, integrované sociálními vazbami, společnými zájmy a společnou subkulturou. Tyto "*pospolitostní*" obce se budou ve venkovském prostoru a v malých městech většinou kryt s jednotlivými sídly, ve větších městech je jejich existence diskutabilní [Musil 1967].

Oba modely obce spolu pochopitelně souvisejí a je ideálem územně politické regionalizace koncipovat politické obce tak, aby splývaly s přirozenými sociálně prostorovými útvary, tedy s "*pospolitostními*" obcemi. Je to však ideál *stále obtížněji dosažitelný*, protože pospolitostních územních struktur v moderní společnosti ubývá a tyto struktury se zmenšují, zatímco velikost funkční politické obce vzrůstá.⁸

Pro faktické fungování místní samosprávy, pro to, jakou politickou, ekonomickou a sociální úlohu bude hrát, má zásadní význam *systémový charakter politických a správních obcí*. To, jak jsou politické obce vymezeny a jaká je jejich povaha z prostorového, ekonomického, sociálního i kulturního hlediska - jaká je jejich populační velikost i plošná rozloha, kompaktnost co do osídlení a pospolitostní organizace, je pro fungování místní samosprávy srovnatelně důležité jako působnost a pravomoc obecních orgánů. Jde o to, v jakém prostorovém a sociálním rámci se budou samosprávné funkce obcí realizovat, tj. jaký je *vztah mezi politickou stránkou obcí a jejich aspektem geografickým a sociálně kulturním*. Stejně obecní zřízení, stejná právní úprava může mít velmi rozdílný efekt podle toho, jak se tyto vztahy utvářejí.

Územně-správní struktura přibližující se struktuře osídlení a jen málo do té doby ovlivněná bezprostředními politickými a administrativními zásahy (snad s výjimkou nedosídlených částí pohraničí a zázemí velkých měst) byla u nás od 60. let postupně zjednodušována *administrativním slučováním obcí*.⁹ Direktivně prováděné slučování, i když většinou vycházející z geografických rozborů, bylo chápáno jako příkoří, zejména ze strany sídel ztrácejících v rámci slučování politickou, resp. správní subjektivitu a spolu s tím často i další rozvojové možnosti. Slučování obcí bylo také velmi kriticky komentováno ze strany sociologů. Po roce 1989 se administrativní slučování zastavilo a integrační proces se záhy obrátil v opak, totiž v rychle postupující *spontánní rozklad obcí*, zpětně sblížující sídelní a územně-politickou strukturu státu. Politické obce se tak znovu přiblížily obcím v sociálním a kulturním smyslu, ovšem za cenu enormního drobení územně-

⁸) Nejde o nějakou jednoznačnou velikostní hranici, které by musela obec dosáhnout, aby mohla dobře fungovat, ale o celkovou tendenci, kdy větší obce zpravidla lépe a efektivněji uspokojují hmotné potřeby obyvatel.

⁹) Původních asi 12 tisíc politických obcí se do roku 1989 redukovalo na zhruba jednu třetinu tohoto počtu. Přitom sídel, tj. prostorově oddělených míst, je v České republice asi 15 tisíc [Kovář 1991].

správní struktury země.¹⁰ V řadě případů se zřejmě rozpadly i funkčně integrované územní celky, jako při osamostatňování obcí v zázemí měst.

Decentralizace obcí po roce 1989 byla součástí všeobecného rozkladu struktur, jež vznikly v důsledku byrokratické centralizace, a byla zřejmě nezbytnou součástí polistopadového demokratizačního procesu. Hromadný rozpad sloučených obcí a jejich zpětné sblížení s obcemi pospolitostními však také pravděpodobně naznačuje sílu *tradice rurální společnosti* v českém prostředí, kde přirozenou prostorovou jednotkou byla vesnice a kde formy prostorové sociální a politické integrace, jež úroveň vesnice překračovaly, byly považovány za výsledek vnějšího nátlaku. Působení *objektivních integračních faktorů*, které sídelní strukturu v moderní společnosti postupně propojují (dělbá funkcí mezi sídly a z toho plynoucí vazby mezi nimi, prostorová mobilita obyvatel, informační a telekomunikační technika apod. - viz [Hampl, Gardavský, Kühnl 1987]), bylo za totalitního režimu deformováno mocenskými zásahy a integrace ztratila dočasně v očích veřejnosti legitimitu. To však neznamená, že integrační vlivy nepůsobí dál, nezávisle na tom, zda je společnost přijímá.

Pro možnosti místní samosprávy a pro uspokojování místních zájmů a potřeb má dělení obcí *rozporné důsledky*. Exponuje jedno ze základních a jednoznačným způsobem neřešitelných *dilemat místní samosprávy*. Na jedné straně je v menších a organičtějším obcích možné formulovat místní zájmy (týkající se většinou podmínek každodenního života obyvatel) zřetelněji, je zde výraznější vědomí lokální identity, a tedy i příznivější předpoklady pro sociální a politickou participaci občanů, místní orgány mají blíže k veřejnosti, která může snáze kontrolovat jejich činnost apod. Na druhé straně ale mají malé obce omezenější možnost místní zájmy účinně prosazovat. Nemohou většinou soustředit dostatečné prostředky potřebné pro financování náročnějších rozvojových potřeb a jsou tedy závislejší na vnější podpoře.¹¹ Roztříštěnost územně správní struktury *otevřít prostor centralizačním tendencím* - při neexistenci regionální samosprávy jsou malé obce příliš slabými partnery státní správy, která si tak může snáze zachovat rozhodující vliv. Státní správa kompenzuje fragmentaci politických obcí vytvářením své vlastní, kompaktnější územní struktury - tzv. pověřených obecních úřadů ve vybraných obcích. Zde a v okresních úřadech je pak těžiště výkonné moci.

V malých obcích také zpravidla není k dispozici dostatečný výběr schopných a ochotných *aktivistů pro orgány místní samosprávy*, což snižuje kvalitu a účinnost jejich působení a činí je odvislými od pokračující spolupráce se zkušenými praktiky z bývalých národních výborů.

Napětí mezi vysokou hladinou očekávání vůči nově zavedené územní samosprávě a její schopností tato očekávání uspokojit, založené už v zákonné úpravě obecního zřízení a v omezených možnostech hospodaření obcí, se tak dále

¹⁰) Na konci r. 1989 bylo v České republice 4 120 obcí, o rok později již 5 768 obcí a v lednu 1992 bylo obcí 6 237. Za dva roky tedy vzrostl počet obcí o 50 %.

¹¹) Analýza hospodaření obcí v České republice za rok 1991 naznačila, že malé obce ve větší míře než obce velké nevyužily svých rozpočtových prostředků, a to právě proto, že tyto prostředky byly příliš rozdrobené a nemohly být účelně vynaloženy [Blažek 1992].

prohlubuje tím, že rozdrobené obce mají menší šanci těchto omezených možností využívat. Zklamání, které veřejnost z nesplněných očekávání pocituje, se může posléze nepříznivě promítnout *diskreditací místní samosprávy* a nezájmem občanů o její činnost.

Politika v malých obcích je výrazně personalizovaná [Illner 1992b] a je propletená s neformálními mimopolitickými vztahy - příbuzenskými, přátelskými a s dalšími neformálními sociálními sítěmi. To na jedné straně zaručuje její kontinuitu a pružnost v situacích, pro něž by bylo obtížné najít formální řešení, na druhé straně ale také omezuje uplatnění univerzálních politických institucí a hodnot.

Skutečnost, že ve vývoji územně-správní struktury zatím převládla tendence k jejímu drobení, má tedy pro uplatnění místní demokracie rozporné důsledky. Některé západoevropské země - Velká Británie a většina skandinávských států, řešily po 2. světové válce dilema mezi sociálně-kulturními a správně-politickými a ekonomickými hledisky při vytváření obcí ve prospěch kritérií správně-politické efektivity a provedly rozsáhlou *územně-správní integraci*. Politické obce zde často mají řádově desítky tisíc obyvatel, zahrnují každá větší počet sídel. V našich podmínkách odpovídají jakýmsi malým okresům.¹² Takové řešení má ovšem také nevýhody - často se poukazuje na přílišnou *vzdálenost mezi občanem a místními orgány*, kterou je pak snaha překlenout vytvářením různých mezičlánků - a fakticky tedy další úrovně územní samosprávy resp. správy. Pospolitostní přímá demokracie ve velkých obcích nahrazována méně přímou demokracií, založenou na politických stranách a celostátních organizacích a výrazněji navazující na celostátní "velkou" politiku. Jiné evropské státy, uplatňující napoleonský systém státní správy (např. Itálie nebo Francie) si zachovaly malé obce.

Sociálně i politicky efektivní územní správa a samospráva bude podle mého názoru v budoucnu i u nás spojena se *zvětšováním současných politických obcí*, jejich reintegrací. Tyto politické obce by se však měly vytvářet na základě *rozšířené integrace zájmů*, kterou bude stát sice usnadňovat, nikoliv však vynucovat, kterou posléze promítne do územně-správní regionalizace. Společné zájmy současných obcí mohou být ostatně jištěny i jinými formami integrace než je sdružování obcí, např. sdružováním, dohodami o spolupráci apod. Existují však také rozdílné názory na budoucí vývoj struktury obcí v zemích východní střední Evropy [Bennett 1992].

Pro koncepci politické obce je ovšem důležitá *strategická představa o budoucnosti*, jaké by tato obec, resp. místní orgány, měly plnit. Má jít na prvním místě o zprostředkování politické a sociální participace občanů - a tedy o realizaci lokální demokracie? A má to být demokracie přímá nebo zastupitelská? Nebo je hlavním úkolem obce zabezpečovat služby pro obyvatele příslušného území? A má tyto služby poskytovat obec samotná, nebo bude její role spočívat spíše v tom, že

Např. ve Švédsku, které mělo po staletí stabilní strukturu politických obcí, čítající okolo 500 jednotek, snížily reformy místní správy, uskutečněné po roce 1951, jejich počet na 284 (Bennett 1987). Švédská politická obec má tedy v průměru téměř 30 000 obyvatel [Gustafsson 1988].

vytvoří podmínky pro poskytování služeb soukromými firmami? Či snad je posláním politické obce a jejích orgánů v první řadě utužovat lokální společenství, pospolitostní vazby?¹³ Podle odpovědí na tyto otázky pak může různě vyhlížet i představa o tom, jak má politická obec vyhlížet, resp. jak by mělo být dále řešeno obecní zřízení.¹⁴

3. K politickému postavení místní samosprávy

Ve formální poloze vymezily postavení místní samosprávy, i když s různými mezerami, příslušné zákony z roku 1990 a let následujících. Její faktická politická a sociální role však závisí, jak už o tom byla řeč, také na dalších, méně formálních a subtilnějších okolnostech. Tato role stále ještě vyžívá a je dosud nejednoznačná. Nejednoznačnost lze vystihnout následujícími otázkami.

a) Či zájmy v rámci obce samospráva vyjadřuje, resp. má vyjadřovat? Má být v první řadě mluvčím obce jako celku, celé územní pospolitosti, nebo vyjadřovat spíše zájmy politických stran, kterým občané dali své hlasy v komunálních volbách? Má tedy být více orgánem přímé nebo zastupitelské demokracie?

Obecní zastupitelstva zvolená v roce 1990 jsou spíše *reprezentanty obcí*, příslušných územních společenství jako celků. V době komunálních voleb byly zájmy obcí převážně definovány na ose "obec-okres-centrum" a mandát zastupitelstev spočíval - stejně jako mandát dřívějších národních výborů - hlavně v tom, aby pro obec vymohly při rozdělování státních prostředků co nejvíce zdrojů. Proces sociálně ekonomické diferenciaci lokální společnosti, odstartovaný rozvojem soukromého podnikání, privatizací, restitucemi, transformací zemědělství apod. byl tehdy ještě na samém počátku.¹⁵ Příliš pokročilá proto v té době nebyla ani *diferenciaci skupinových ekonomických zájmů* v obcích, která teprve může vytvořit stabilnější základnu pro politickou diferenciaci lokální společnosti.¹⁶ Na obecní úrovni bylo na podzim 1990 ustaveno jen málo politických stran a strany

¹³) V anglosaském pojetí místní správy a samosprávy se zdůrazňuje zprostředkování participace občanů, politická reprezentace a poskytování místních služeb. Ve Francii a v jihoevropských zemích se klade více důraz na komunitní stránku místní správy a samosprávy, která by měla vyjadřovat a posilovat identitu územních společenství [Goldsmith 1992].

¹⁴) Typologii systémů místní správy a samosprávy, založenou na jejich dominantních funkcích, navrhl M. Goldsmith, který rozlišil: a) klientelisticko-patronážní model (clientelistic/patronage model), b) model ekonomicko-rozvojový (economic development model), c) model sociálně-zabezpečovací (welfare-state model) a d) tržně zprostředkující model (market enabling model) [Goldsmith 1990].

¹⁵) Zájmová diferenciaci uvnitř místního společenství byla více podmíněna demografickými, kulturními a prostorovými hledisky (mládež-staří, starousedlíci-přistěhovalí, obyvatelé různých částí obce a různých druhů zástavby apod.).

¹⁶) Analogickou situaci v Polsku charakterizoval B. Jalowiecki takto: "To, že scházejí zájmy výrazně strukturované na základě společenských tříd a vrstev s rozdílným ekonomickým postavením způsobuje, že ve společnosti nejsou v zásadě rozdílné ekonomické zájmy. Převážnou část společnosti tvoří kategorie námezdných pracovníků... Jediný skutečný konflikt se odehrává mezi státem, který je stále hlavním zaměstnavatelem, a různými kategoriemi námezdných pracovníků..." [Jalowiecki 1990: 53].

kromě toho většinou ani neuměly místní voliče oslovit. Kromě přívrženců KSČM volili občané v komunálních volbách mezi stranami převážně na základě ideově a emotivně podložených preferencí, podle osobní znalosti kandidátů nebo se raději pro strany nerozhodli a dali přednost nezávislým kandidátům a různým lokálním koalicím.

Od té doby se ovšem začalo dosud značně homogenní sociální složení společnosti diferencovat, politické strany se pokusily definovat své místo na pravo-levém kontinuu a tím se začaly vytvářet předpoklady i pro skutečnou politickou diferenciaci lokální scény. V příštích komunálních volbách v roce 1994 budou proto politické strany hrát už pravděpodobně podstatně důležitější úlohu a zastupitelstva, která z voleb vyjdou, budou - zejména ve větších obcích - více než dosud fungovat podle stranického principu. Vzhledem k roztržiténosti obcí a tradiční české nedůvěře ve velkou politiku lze však počítat s tím, že komunitní prvek bude v místní politice hrát i nadále důležitou úlohu.

b) Existuje sociálně relevantní rozdíl mezi místní samosprávou a státní územní správou?

Jsou obecní orgány - starosta, rada, zastupitelstvo, obecní úřad mluvčími obce nebo spíše reprezentanty státní moci? Z formálního hlediska se může zdát vše jasné a tato otázka zbytečná. Obě funkce jsou zřetelně odděleny a spojují se pouze v osobě starosty, který je hlavou samosprávné i státně správné větve, resp. v pracovnících obecního úřadu, který je výkonnou složkou obou větví. Z perspektivy občanů je ale toto rozlišení špatně čitelné a místní orgány a jejich činnost - správa i samospráva - jim splývají vjedno. Z hlediska občanů je nejdůležitější, kdo rozhoduje v otázkách podstatných pro jejich živobytí a kdo disponuje finančními prostředky. Obecní zastupitelstvo budou považovat tím spíše za reprezentanta obce, čím více bude rozhodovat o jejich podstatných záležitostech a čím větší část na obec vynakládaných prostředků bude procházet obecním rozpočtem. Proto by pro prestiž místní samosprávy mohlo být velmi důležité např. oprávnění vypisovat místní daně a určovat jejich sazby.

c) Kdo jsou noví představitelé obcí a jak vyjadřují místní zájmy?

Na místní úrovni jsou instituce zpravidla personalizovány a občané je posuzují prostřednictvím osob, které tyto instituce představují. Pro utváření postoje veřejnosti k institucím má v menších obcích názor na jejich představitele a jejich rodiny stejný význam jako povaha samotné instituce. Platí to přirozeně i pro místní samosprávu. Její legitimita a autorita závisí do značné míry na tom, kdo je starosta a kdo jsou radní.

Také v tomto ohledu je situace současných obecních orgánů ambivalentní. V roce 1990 do nich byli hojně voleni lidé spjatí s Občanským fórem jako nositelem polistopadových změn. Nadreprezentována byla inteligence. Do obecních zastupitelstev se dostalo mnoho lidí bez předchozích zkušeností v politice a managementu, motivovaných univerzálními hodnotami, pocitem odpovědnosti, snahou pomoci při vytváření demokratických institucí. V menších obcích, kde zásoba aktivistů už byla vyčerpána předchozím režimem, byli do místních samospráv častěji voleni poslanci bývalých národních výborů - zpravidla lidé se

zkušenostmi, nikoli však přímo představitelé "starých struktur". Vyčlenily se tak dva charakteristické typy obecních představitelů "nováčci" a "staří kozáci" [Illner 1992b].

Toto složení je z řady příčin nestabilní a dozná, resp. již doznává změny. Jako reprezentace v zásadě nepolitická, do jisté míry elitistická a málo zkušená bude zřejmě nahrazeno složením výrazněji stranickým a více spjatým s ekonomickým životem obcí. V obecních zastupitelstvích zasednou také představitelé formující se střední třídy - místních podnikatelů, zájmově spjatých s ekonomickou politikou obcí a usilujících o její ovlivnění. Obecní zastupitelstva doznají pravděpodobně podobnou změnu jako ústřední zastupitelské sbory v parlamentních volbách 1992.

Závěrem

Postavení místní samosprávy je tedy u nás dosud nevykrystalizované, svým způsobem provizorní a bude se dále vyvíjet. Příští komunální volby v roce 1994 zřejmě zásadním způsobem změní skladbu obecních zastupitelstev a budou je výrazně politizovat. Politická a sociální úloha, jakou bude samospráva hrát, bude do značné míry záviset na vývoji územně správní struktury (integrace nebo trvající roztržičnost), na decentralizaci rozhodování a financování a především ovšem na celkové prosperitě státu. K tomu přistupuje jako další důležitý faktor vývoj politické kultury místní společnosti - zejména to, zda se podaří převést spontánní lokalismus českého prostředí do kolejí kultivovaných politických institucí lokální demokracie.

MICHAL ILLNER je výzkumným pracovníkem Sociologického ústavu ČSAV. Zabývá se sociologickými aspekty lokálního a regionálního vývoje, místní politiky, místní správy a samosprávy. Koordinuje výzkumný projekt "Sociologické aspekty místní samosprávy".

Literatura

- Alger, Ch. 1990. "Perceiving, Analyzing and Coping with the Local-Global Nexus." In *Globality versus Locality*, ed. by A. Kuklinski. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Bennett, R. J. 1992. "European Administration Reforms: Dimensions for Analysis of Diversity." In *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints*, ed. by P. Dostál, M. Illner, J. Kára, M. Barlow. Amsterdam: University of Amsterdam - Charles University - Czechoslovak Academy of Sciences.
- Blažek, J. 1992. *Analýza rozpočtů obcí v České republice*. Nepublikovaný referát na nizozemsko-československém semináři k výsledkům výzkumu místní správy. Praha.
- Dostál, P., M. Illner, J. Kára, M. Barlow (eds.) 1992. *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints*. Amsterdam: University of Amsterdam - Charles University - Czechoslovak Academy of Sciences.
- Falt'an, L. 1991. "Spoločenské klíma volieb '90 vo vidieckých sídlach Slovenska." *Sociológia* 23: 469-481.
- Gann, B. 1985. "Du notable au local. Transformation d'un modele politique." *Les Annales de la Recherche Urbaine* 28.
- Gielzynski, W. 1988. "Lokalizm: samosprawdzajaca sie utopia." *Panstwo i Kultura Polityczna* 5.
- Goldsmith, M. 1990. "Local Autonomy - Theory and Practice." Pp. 15-36 in *Challenges to Local Government*, ed. by D. King, J. Pierre. London: Sage.

- Goldsmith, M. 1992. *The Future of British Local Government: Old Wine, Even Older Bottles?* Příspěvek na 4. Kodaňské konferenci o budoucnosti místní správy a samosprávy. V tisku.
- Gustaffson, A. 1988. *Local Government in Sweden*. Stockholm: The Swedish Institute.
- Hamm, B. 1992. "Thinking Globally and Acting Locally. Global Arguments for Local Reform." In *Territorial Base of Social Structures*, ed. by K. Sowa, W. Strubelt. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Hámpel, M., V. Gardavský, K. Kühnl 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Universita Karlova.
- Heřmanová, E., M. Illner, Z. Vajdová 1992. "Politické jaro 1990 na venkově a v malém městě." *Sociologický časopis* 28: 369-385.
- Illner, M. 1992a. "Municipalities and Industrial Paternalism in a "Real Socialist" Society." In *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints*, ed. by P. Dostál et al. Amsterdam: University of Amsterdam - Charles University - Czechoslovak Academy of Sciences.
- Illner, M. 1992b. "Continuity and Discontinuity. Political Change in a Czech Village after 1990." *Sociologický časopis* 28, anglické číslo, v tisku.
- Jalowiecki, B. 1989. *Rozwój lokalny*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Jalowiecki, B. 1990. *Narodziny demokracji w Polsce lokalnej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Jalowiecki, B., P. Swianiewicz (red.) 1991. *Miedzy nadzieja a rozczarowaniem. Samorzad terytorialny rok po wyborach*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kovář, J. 1991. *Východiska a hlavní problémy municipální politiky v ČR. Výzkumná zpráva*. Ostrava: Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst.
- Kuklinski, A. (ed.) 1990. *Globality versus Locality*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Mlinar, Z. 1990. "Territorial Identities: Between Individualization and Globalization". In *Globality versus Locality*, ed. by A. Kuklinski. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Patočka, J. 1990. *Postavení komunity v současné společnosti*. Nepublikovaný příspěvek na semináři Sociologického ústavu ČSAV.
- Popóczy, J. 1991. "Od rekonstrukcie NV k obecným zastupiteľstvám." *Sociológia* 23: 482-486.
- Sowa, K. 1992. "Decline and Renaissance of Localism in the 20th Century." In *Territorial Base of Social Structures*, ed. by K. Sowa, W. Strubelt. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Swianiewicz, P. 1992. "The Polish Experience of Local Democracy: Is progress being made?" *Policy and Politics* 20: 87-98.
- Wiater, J. (wyd.) 1983. *Wladza lokalna wobec kryzysu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Wiater, J. (wyd.) 1987. *Wladza lokalna w warunkach kryzysu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Summary

Sociological analysis of local government and local politics is a relatively new field of interest in Czech sociology, renewed only after November 1989. The study of local power, local elites, local political systems, local elections etc. was taboo during communist rule and, unlike in Poland, no research was permitted. Under the cover of the less supervised disciplines (geography, urban studies, organizations research, etc.) some usable knowledge could have been, however, accumulated on the broader social context of local government - the material needs and expectations of local citizens, their community feeling, the existence of cultural

local communities, problems concerning the territorial structure of local administration, etc. Three sets of sociologically relevant problems of contemporary local government and local politics in the Czech Republic have been selected by the author of the paper:

1. The political role of localism. During the totalitarian regime, localism was used by municipalities as a protective strategy, insulating them from centralizing pressures. Local segments of the vertically structured economic, social and political organizations were frequently assimilated by the communities and bent to serve their needs. Localism influenced the program of the democratic opposition as well as that of the new post-November 1989 political establishment. It shaped expectations toward the 1990 local administration reform. It is argued that the effects of localism in the Czech Republic are at present ambivalent. While localism contributes to decentralization, to revival of local life and to formulating local interests, one-sided localism contributes to the fragmentation of municipalities, supports the power of non-political local structures and, as the result, complicates the birth of the new political society. Ideas of the romantic socio-cultural brand of localism, pleading for the reconstruction of society on the basis of *Gemeinschaft*-type relationships cannot be taken seriously.

2. The concept and the political role of the territorial community. The administrative integration of municipalities, enforced by the communist regime since the sixties, substantially reduced the number of municipalities in the Czech Republic. Amalgamation was viewed as undemocratic by many of the municipalities involved and rejected by them after November 1989. The spontaneous fragmentation of municipalities followed, increasing their number by 50 % within two years. It is argued in the paper that this process, understandably an important part of democratization, has controversial effects on local democracy. Small, community-type municipalities are ill-equipped to pursue efficiently their interests, as they cannot command sufficient financial resources and do not have a sufficient pool of local activists. Weak municipalities open the way for strong central rule. The massive failure of fragmented municipalities to meet the electorate's expectations toward local government may compromise the reform and the idea of local self-government. The author expects that the re-integration of municipalities is a necessity and will have to follow, though with much more respect for organic linkages.

3. The political status of contemporary local government. The ambivalence of this status is characterized by the following questions: Whose interests does and should local government express? Is there any, socially relevant difference between local administration and local self-government? Who are the new local leaders and how do they express local interests? The ambivalence is being reduced by the process of a new stratification of local society (due to the rebirth of the private sector) - by emergence of the new middle class, and of the corresponding group interests. Such interests contribute to a more stable politicization of local society and local government. The next municipal elections in 1994 will probably be a major change in this direction.

Situační zpráva o komunitních studiích

ZDENKA VAJDOVÁ*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Situational report on community studies

Abstract: This situational report on community studies gives a short history of them. The examples of community studies, which influenced the orientation and methods of the next stage of studies are added. The second part of the report is composed as a review of the approaches to community studies according to the aspects of community focused on and which determine the theoretical framework of the study and its presentation. A discussion about the concept of community and its contemporary value for sociological theory and research is presented. The report is primarily based on the study of the English-language literature - bibliographies, reviews and original scholarly works.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 493-507)

Úvodem

Komunitní studie, studium lokálních společenství je trvalou součástí řady společenských vědních oborů. Jejich metody a techniky ještě stále dokáží dobře pozorovat a zprostředkovat porozumění vztahům vzájemných závislostí, v nichž lidé a lidská společenství žijí. Ale jsou chvíle, kdy se zájem o studium lokálních společenství někde zdůrazní, někde obnoví. Jsou to chvíle, kdy dochází k rychlým společenským změnám a přitom vládne mír. Kdy teoretické koncepce a pojmové kategorie přestávají dobře vystihovat pozorované skutečnosti. Ta chvíle je teď a tady.

Problematika spojená s pojmem lokální společenství, komunita, byla v uplynulých desetiletích v Československu zanedbávána, ať už na úrovni konkrétních společenství a jejich reálného života, nebo na úrovni výzkumné a teoretické reflexe. A jsme-li na půdě sociologie, pak lze říci, že marxistická sociologie v Československu, i ve svých světlejších letech, čímž rozumíme druhou polovinu 60. let, komunitu většinou opomíjela.¹ Přitom pojem komunita zaměstnává sociology už 200 let. Velcí teoretikové sociologie z počátku tohoto století, Tönnies a Durkheim, nakládali na pojem společenství, převzatý z obecného jazyka, první významy jazyka odborného umístěním pojmu společenství na hlavní místo jejich teoretických koncepcí společnosti. Ještě dříve začaly vznikat práce,

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zdenka Vajdová, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

Podstatná část informací pro tuto zprávu byla získána při mém měsíčním pobytu v Amsterdamu v roce 1990, který se uskutečnil na pozvání University of Amsterdam, Department of Social Geography. Děkuji všem, kteří měli podíl na vytvoření možnosti věnovat jeden měsíc studiu uprostřed dostupné literatury a především lidí, připravených pomoci při studiu radou i skutkem.

¹) Sociologický slovník, Bratislava 1970, který je překladem českého originálu, (1970. Praha: Svoboda), heslo komunita, společenství, lokální společenství, lokální komunita neuvádí.

shromažďující empirický materiál o venkovských a městských komunitách, community studies. Mezi dvěma válkami tohoto století se komunitní studie stala frekventovaným pojmem empirické sociologie na obou stranách Atlantiku. O první třídění komunitních studií se pokusil v roce 1948 Hollingshead [Hollingshead 1948] a v roce 1955 se Hillery [1955] zabývá 94 definicemi komunity. Bell a Newby v knize *The Sociology of Community* z roku 1974 [Bell, Newby 1974] říkají úvodem, že za posledních 50 let se nahromadily doslovně stovky komunitních studií.

Je tedy jen přirozené, že u vědomí absence informací o této oblasti, jsme se pokusili najít odpověď na otázku, jaké místo zaujímají komunitní studie v sociologické práci v současnosti, čím jsou motivovány, jaké koncepty jsou používány. O výsledku podáváme tuto zprávu.²

Zpráva zcela jistě není úplná. Důvodem jsou jazyková i časová omezení. Zpráva čerpá především z anglicky psané literatury; francouzská, německá a španělská literatura studována nebyla. Dlužno přiznat hned na začátku, že důkladnější studium české a slovenské literatury, zvláště v mimosociologických oborech, vytvořené na zvolené téma, je také teprve před námi. A zcela jistě je vlastní náklonnost k určitým dílům, přístupům a osobnostem odpovědná za povrchnější, resp. podrobnější úseky zprávy. Domníváme se však, že postihuje momenty, dovolující utvořit si dobrou představu o horizontu, k němuž se současné komunitní studie vztahují. Klasické oborové kontexty komunitních studií, jako je sociologie města, venkova, sociální antropologie, sociální geografie či sociologie politiky zůstávají nadále jejími kontexty. Je ale zřejmé, že širší kontext komunitních studií, biologie, zoologie, antropologie a teorie komunikace, může být zdrojem hlubšího poznání komunity.

Budeme používat termínu komunita nebo termín společenství jako ekvivalent. Termín komunitní studie pak pro popis výzkumné práce a také její výsledek. V dalším textu uvidíme, čím byly tyto pojmy syceny v průběhu let.

1. Stručná historie komunitních studií, jejich motivace

1.1. Od počátků³

První komunitní studie se objevily v druhé polovině 19. století. Je to období, charakterizované překotnou industrializací, jež vytvářela řadu problémů ve společnosti, vyvolávajících pozornost nejenom dobročinných organizací. Komunitní studie v té době byly hlavně sběrem dat k určitému problému a vyznačovaly se sociálně kritickým přístupem. V USA se již v roce 1880 objevovaly více méně

2) Získávání informací pro tuto zprávu se odvíjelo od abstrakt (*Sociological Abstracts*) přes bibliografie, časopisy až po knihy, přičemž jsme se nechali vést hesly komunita, rozvoj komunity, sociologie komunit a regionů, místní vláda, metody sociálních věd, kvalitativní metody, případová studie, terénní výzkum; v anglických ekvivalentech community, community development, sociology of communities and regions, local government, methods for the social sciences, qualitative methods, case study, field work.

3) Hlavním zdrojem informací o historii komunitních studií byla přehledová studie a bibliografie *Community Research* [Havighurst, Jansen 1967]. Bibliografie zahrnuje 410 titulů komunitních studií, teoretických a metodologických prací z této oblasti.

novinářské studie s uvedeným obsahem, později systematictější práce, zabývající se velkými městy, všechny s cílem vytvořit bázi pro zlepšení sociálních podmínek života. Institucionálního zázemí se této práci dostalo v roce 1907 založením Russel Sage Foundation, která podporovala sociální výzkumy - social survey movement. Kolem roku 1915 byla zpracována řada studií o venkovských společenstvích, resp. farmářských komunitách; tyto rovněž směřovaly k porozumění venkovskému společenství jako bázi pro zlepšení životních podmínek na venkově. Ve Francii jsou spojeny počátky komunitních studií se jménem Frédéric Le Play [Le Play 1855] a se skupinou, která se nazývala Économie et Humanisme. V Anglii byla první velkou prací studie o slumových částech Londýna - East Side of London a je spojena se jménem Charles Booth [Booth 1903].

20. léta jsou ve znamení Chicagské školy, která ovlivnila také studie anglické: jsou to práce empirické a faktografické a kladly si za cíl opatřit vědeckou bázi pro sociální politiku. Toto období bylo později rozlišeno [Hollingshead 1948] jako analytické období ve výzkumu komunit. Vrcholí studií Middletown [Lynd, Lynd 1929], která současně klade počátky nové éry komunitních studií. Od té doby, kdy byla studie Lyndových zveřejněna, stala se měřítkem všech dalších komunitních studií.

Middletown

Klasickou komunitní studií je Middletown, studie, kterou vedli Helen a Robert Lyndovi v polovině 20. let v americkém městečku Muncie, Indiana, 38 tisíc obyvatel. Původní záměr malého ústavu pro sociální a náboženská studia, v němž Lyndovi pracovali - podrobným výzkumem náboženského života malého města získat bázi pro sociální politiku - byl realizátory projektu rozšířen v komplexní studii komunity.

Základní výzkumné schéma čerpali ze sociální antropologie [Hoover 1989].⁴ V průběhu čtyř let, kdy výzkum probíhal, byly použity různé techniky sběru dat: zúčastněné pozorování, studium dokumentů, statistiky, rozhovory řízené i neformální, dotazníkové šetření. Historické pozadí komunity omezili autoři rokem 1890 a k tomuto roku vztáhli aktuální stav z roku 1924. Využili také elementární třídní kategorizaci na "working" a "business class", lidé pracující s věcmi a ostatní. V šesti meritorních kapitolách jsou uspořádány informace zvláště o každodenním životě v Muncii a rovněž jsou zachyceny změny, kterých Muncie doznala v letech 1890-1924 při své proměně z rurální v industriální komunitu.

Úspěch výsledné studie, knihy Middletown, publikované v roce 1929, byl okamžitý a velký.⁵ Její ohlas v sociálních vědách zcela mimořádný a trvalý: je to první vědecký, objektivní popis života malého města [Madge 1963: 128]; ustavila styl příštích komunitních studií [Bell, Newby 1974: xiv]; je nejstarším trvalým

⁴) Model využívaný při studiu primitivních společností, vytvořený britským sociálním antropologem W. H. R. Riversem, umožňuje klasifikaci lidského jednání do několika kategorií: obstarávání živobytí, utváření domova, výchova mládeže, účast v náboženských aktivitách, užití volného času, účast na komunitních aktivitách. V těchto kategoriích analyzovali Lyndovi chování obyvatel Muncie a jsou to také názvy kapitol výsledné studie.

⁵) Recenze na předních stránkách New York Times a Herald Tribune; je to jedna z mála knih se sociálně vědní tematikou, publikovaná ve 20. letech a stále vydávaná [Hoover 1989: 113]; vydání v roce 1966 je jejím 17. vydáním.

mezníkem amerických komunitních studií, nejstarší stratifikační studií komunity [Polsby 1974: 15].

V roce 1935 se R. Lynd vrátil do Muncie, aby připravil pokračování Middletownu. Z mnoha důvodů - málo času, málo peněz, změněný postoj ke sledované problematice (mezi jiným také v důsledku seznámení se s prací K. Marxe) - zůstalo pokračování Middletownu, *Middletown in Transition*, daleko za originální studií a vyvolalo spíš rozpaky a rozsáhlou kritiku [Hoover 1989]. Píše se o něm také jako o Middletown II.

Nicméně vliv Lyndových na vědce různých disciplín, nejen sociologie, byl velký. Jako jiná klasická díla i Middletown vytvořil východiska pro budoucí výzkumníky. Pozdější výběrové využití dat a závěrů Middletownu odráží změny zájmů a hledisek těchto disciplín v čase. Historie těchto změn je historií sociálních věd uplynulých 50 let [Hoover 1989: 116].

Studii Middletown tedy vyvrcholilo analytické období komunitních studií a otevřelo se období strukturální [Hollingshead 1948], s důrazem na sociální strukturu. V roce 1941 byly zveřejněny první výsledky stěžejní studie tohoto období - Yankee City [Warner, Lunt 1966].

Yankee City

Na počátku 30. let se uskutečnil rozsáhlý výzkum městečka Newburyport, blízko Chicaga, 17 tisíc obyvatel. Byl iniciován Eltonem Mayo, který již předtím realizoval výzkum továrních dělníků v Chicagu a považoval za nezbytné dovědět se víc o vztazích těchto lidí mimo továrnu. Za nejlepší způsob považoval výzkum komunity. Původně se uvažovalo o části Chicaga, posléze byl vybrán Newburyport. Vedení výzkumu se ujal L. Warner, který měl v té době čerstvě za sebou studium domorodého obyvatelstva v Austrálii a byl dobře obeznámen s technikami sociální antropologie, které se i pro výzkum americké komunity ukázaly jako odpovídající. Warner se vložil do výzkumu s ambicí učinit z něj součást rozsáhlého plánu komparace různých společenství soudobého světa. Obecným cílem výzkumu bylo lépe porozumět lidskému chování.

Sběr dat se realizoval v letech 1930-34 různými technikami: rozhovory, přímé pozorování, studium dokumentů, dotazníkové šetření. Rozsáhlé statistické zpracování dat zahrnuje i zpracování "karet sociální osobnosti" (Social Personality Card), na nichž měl každý dospělý jedinec města zaznamenány všechny reprodukovatelné údaje, získané různými technikami. Jedním z nejpozoruhodnějších výsledků je empirické rozlišení šesti společenských vrstev komunity.⁶

⁶) Výsledná studie má 6 svazků: *The Social Life of a Modern Community* - základní informace o výzkumu, jeho technikách, konceptuálním rámci a výsledcích (odtud také čerpáme naše informace: [Warner, Lunt 1966]); *The Status System of a Modern Community* - analýza sociálních institucí; *The Social Systems of American Ethnic Groups* - společenský život etnických skupin, tradice, sociální změny vedoucí k jejich integraci v americké komunitě; *The Social System of the Modern Factory* - sociální organizace moderní továrny; *American Symbol Systems* - mýty, rituály, světské chování, pojetí vlastního chování a způsoby reflexe; *Data Book for the Yankee City Series* - svazek doplňujících dat.

Přestože Yankee City nevzbudilo takovou pozornost jako Middletown, je stěžejním dílem komunitních studií (a vydání 1. svazku v roce 1966 bylo jeho 11. vydáním).

I v československé sociologii, a to sociologii venkova mezi dvěma válkami, najdeme reprezentanta komunitních studií: Gallova *Dolní Roveň* [Galla 1939]. Vliv překladu americké práce G. M. Gilletta *Sociologie venkova*, vydané v Praze v roce 1928 [Gillet 1928], na domácí sociologii venkova byl tehdy značný.⁷

Dolní Roveň: Sociologický obraz české vesnice

Že se malá česká obec, Dolní Roveň, 2 tisíce obyvatel, stala v letech 1932-36 předmětem sociologického výzkumu, bylo dáno především shodou okolností (entuziasté na ministerstvu zemědělství i v Dolní Rovni, přátelské kontakty mezi ministerskými úředníky a sociology). Výsledkem byla kniha, zveřejněná v roce 1939, která je dokumentem jednak obrazu jedné české vesnice na počátku 30. let, jednak úrovně české sociologie 30. let. Autor Karel Galla v úvodu napsal: "Průzkum mi potvrdil názor, že i malá obec, jakou je česká ves, je ve skutečnosti tak obsáhlou, že globální pohled ji nevyčerpá zcela a že řada speciálních monografií by všechen materiál vyčerpala úplněji."

Sběr dat se uskutečnil převážně v roce 1933 a využil řadu různých technik: pozorování, dotazníkové šetření, rozhovory, studium dokumentů. Získaná data byla zpracována metodami kvalitativními a kvantitativními, přičemž "hledisko statické a kinetické zůstalo neodděleno a funkční oblast zkoumaných skutečností byla sledována v souvislosti s popisem jejich struktur a obsahů" (citovaná práce, Poznámky k metodice). Dolní Roveň byla charakterizována jako obec, kde "zemědělské i průmyslové výrobky se vyrábějí, zpracovávají, prodávají, kupují a spotřebovávají" [Galla 1939: 74]. V historických souvislostech byla studována výstavba obce, vývoj obyvatelstva a zaměstnání. Byly studovány další společenské instituce jako rodina a domácnost, obecní samospráva, školství, náboženství a církve, dále politické orientace, zdravotní poměry, osvětová činnost a pod označením "duševní život" shrnuté zájmy, záliby, představy a názory o Bohu, světě, o sobě. Předpoklad, že by deskriptivní výsledky studie mohly platit i pro podobné vesnice, nebyl nikdy prověřován.

Komunitní studie se vypracovávaly i v Evropě, zvláště po 2. světové válce, s významnými výsledky v Holandsku, většinou s tematikou venkova, v Anglii, ale také v Itálii a ve Francii, kde pokračuje skupina Économie et Humanisme. O nejdůležitějších studiích informují [Bell, Newby 1971].⁸

⁷) S díky využíváme poznámku recenzenta této "zprávy": Vedle Gilletovy *Sociologie venkova* ovlivnila českou rurální sociologii i rumunská sociologická škola D. Gustiho. Mezi dalšími sociology zabývajícími se komunitními studiemi českého venkova jsou Inocenc Arnošt Bláha, Zdeněk Ullrich a další.

⁸) Citujme aspoň z obsahu kapitoly, nazvané *The European Studies* [Bell, Newby 1971: 131-185]: *Community in Southern Ireland*, *Life in the Welsh Countryside*, *The Sociology of an English Village*, *Village in the Wauluse (Francie)*, *The Deeply Rooted (Holandsko)*, *The Southern Italian Studies*, *The People of the Sierra*, *Glossop and Banbury (Anglie)*.

1.2. Léta šedesátá a sedmdesátá⁹

Uvedená léta jsou charakterizována jednak rozrůzněním témat komunitních studií v tom smyslu, že jsou detailněji studovány jednotlivé aspekty komunity a jednak výraznou snahou vyrovnat se s problémem generalizace prostřednictvím komparace. Nejvýrazněji je tematizována sociální struktura a sociální mobilita a jejich komparace v čase.¹⁰ Prostorová komparace směřuje ke konstrukci typů lokálních komunit a využívá cenových a dalších kvantitativních dat a metod statistické analýzy pro jejich zpracování.¹¹

Jiné téma komunitních studií představuje hledání odpovědi na otázku "kdo má moc v lokální komunitě" a na další navazující otázky. Lokální rozhodování, lokální autonomie jsou ústřední termíny a jsou studovány jednotlivé aspekty jevů, k nimž se tyto termíny vztahují: kulturní odlišnosti komunit [Redfield 1955], schopnost lokality zajistit potřebné služby [Breton 1964], vazby místních institucí mimo lokalitu [Warren 1970], schopnost autonomně rozhodovat [Clark 1974]. V úsilí o objektivní vědecký přístup k problematice se diskutuje možnost měřit lokální autonomii. Určitý pokus představuje citovaná Clarkova práce [Clark 1974], v níž se mu podařilo izolovat 48 tvrzení o tomto vztahu. Jiné názory jsou spíše skeptičtější, pokud jde o výsledky statistického zpracování kvantitativních dat z oblasti lokální autonomie. Jeden z těchto názorů [Hoggart 1981] je založen na domněnce, že doposud nemáme o jevu "lokální autonomie" dostatečné poznání, abychom mohli udělat abstrakci, kterou každé měření vyžaduje; jestliže nevíme přesně, jak mnoho informace ztrácíme při procesu abstrakce, snadno se dopustíme chybné interpretace při popisu sledované skutečnosti.

⁹) Dalším významným zdrojem našich informací ke stručné historii komunitních studií je přehledová studie a bibliografie [Leif, Clark 1972] *Community Power and Decision-Making*. Pokrývá zhruba 60. léta, má výběrový charakter. Dalším pramenem je *Local Decision-Making Autonomy* [Hoggart 1981].

¹⁰) Za prominentní mezi pracemi tohoto druhu je považována práce *Powerty and Progress: Social Mobility in a Nineteen Century City* [Thernström 1964]. Práce je postavena na otázce, jestli byla v Newburyportu 19. století větší sociální mobilita než v soudobém městě. Argumentovanou odpovědí je "ne". [Hoover 1989].

¹¹) Je dost pravděpodobné, že iniciátorem této problematiky je v 60. letech Terry Nichols Clark, jehož jméno uvádějí [Havighurst, Jansen 1967] v souvislosti s referováním o objektivně vědeckém přístupu ke komunitním studiím. V té době byl T. N. Clark předsedajícím Výboru ISA pro komparabilitu komunitních studií (Committee for Comparability in Community Research). Výbor se zabýval podporou metod, které měly zvýšit srovnatelnost samotných dat o komunitách i na nich založených zpráv. Uvažovalo se o založení archivu dat komunitních výzkumů. Clark sám o sobě později referuje [Leif, Clark 1972], že předseda jiným dvěma výborům ISA, zabývajícím se problematikou výzkumu komunity a komparace a že se podařilo založit datový archiv na universitě v Michiganu. O současné podobě archivu nemáme čerstvé zprávy, ale T. N. Clark vede projekt IPSA-Fiscal Austerity and Urban Innovation (FAUI). Do tohoto projektu je, i když velmi okrajově, prostřednictvím komparativního výzkumu Lokální demokracie a inovace, iniciovaného a podporovaného NORAS (The Norwegian Research Council for Applied Social Science), zapojeno i Československo, vedle mnoha dalších zemí světa, téměř ze všech kontinentů.

Velká pozornost věnovaná studiím tohoto typu byla provázena úsilím o vypracování přístupů ke studiu rozložení moci v komunitě a procesu lokálního rozhodování. V oblasti metodologie byl vypracován přístup reputační [Hunter 1953], poziční [Hawley 1963] a problémový (issue approach) [Dahl 1961]. Poslední je považován za nejlépe odpovídající zkoumanému předmětu. V této souvislosti citujeme [Hoggart 1981: 38]: "Klíčem k porozumění realizace moci je určení každého, kdo se na rozhodování podílí a jeho podíl na daném rozhodnutí a přesné stanovení významu tohoto podílu pro dosažení konečného výsledku rozhodnutí. Jistě to není jednoduchý úkol." Pro jeho dosažení se používá celá škála dat a informací - od cenových zpráv a právních aktů ohledně komunity až po hloubkové rozhovory a přímé pozorování. Případová studie se považuje za adekvátní nástroj.¹²

Jinou rovinu přístupů k problematice distribuce moci a vlivu v komunitě představuje jejich rozlišení na přístup stratifikační a pluralitní. Je v relaci k dříve uvedeným metodologickým přístupům tak, že pluralitní velmi pravděpodobně odpovídá problémovému přístupu. V tomto smyslu je velice informativní práce [Polsby 1974], která je považována i za reakci na knihu C. W. Millse *Mocenská elita* [Mills 1966]. Pět základních tvrzení stratifikační teorie týkajících se moci, vyvrací Polsby na datech a nedůsledných závěrech významných komunitních studií, počínaje Middletownem. Dovojuje, jak apriorní přístup ovlivnil interpretaci ve smyslu falešných závěrů. Jako empirický test stratifikační teorie uvádí studii New Haven, realizovanou v 50. letech Dahlem, Wolfingerem a jím samým.

New Haven

Městečko ve státu Connecticut, data shromážděna většinou v letech 1957-58. Hlavním cílem bylo vysvětlit některé jevy v New Haven ve smyslu zodpovězení otázky "kdo vládne". Jevy souvisely s rozhodováním a výkonem veřejné politiky v některých vybraných oblastech. Byla vybrána a studována tři konkrétní rozhodnutí a to v oblasti rekonstrukce města, školství a politické nominace. Byly použity různé způsoby sběru dat - studium dokumentů, rozhovory, přímé pozorování (1 rok). Ukázalo se, že zde neexistuje žádná vládnoucí vrstva, elita, ale v každém konkrétním rozhodnutí se mění rozložení podílu jednotlivých aktérů na rozhodnutí a na jeho ovlivnění.

1.3. Nedávná minulost¹³

Middletown III

V roce 1975 začal v Americe nový výzkum, lépe řečeno opakovaný výzkum, v Muncii, registrovaný jako Middletown III. Byl založen na širší škále než původní výzkum v Muncii ve 20. letech. Větší tým výzkumníků, více výběrových šetření, ale také originální dotazník z 20. let poněkud přizpůsobený, rozhovory a další původní metody. Výsledky byly publikovány v mnoha člancích a také souhrnně ve dvou knihách: *Middletown Families* [Caplow, Bahr, Chadwick, Hill, Williamson 1982] a *All Faithful People* [Caplow, Bahr, Chadwick 1983]. Reakce vědecké obce na výsledky tohoto

²) Další literatura k dané problematice: [Martin 1977], [Self 1977], [Cross, Mallen 1978], [Blowers 1980], [Johns 1980]; podle [Hoggart 1981].

³) Většina informací je čerpána z práce [Hoover 1989].

výzkumu nebyla ani tak bohatá ani tak zaujatá jako na původní studii, ale velmi kritická.

Nejvážnější kritika se soustředila na metodologii výzkumu: od nespolehlivosti dat až po zpochybnění základního metodologického předpokladu - že totiž pravděpodobně nelze opakovat to, co je ve své podstatě kvalitativním výzkumem. Hoover [Hoover 1989] sám míní, že přes veškerou kritiku, která se na Middletown III obořila, přispěla tato studie k porozumění životu postindustriální Ameriky tím, že ukázala přetrvávání hodnot v jedné komunitě v rozpětí 50 let. Je to jediná studie, která pokrývá tak veliké časové rozpětí. A vzhledem k tomu, že sociologové nemají příliš velký zájem o sociální změny v dlouhodobé perspektivě a historikové, kteří studují takové změny, mají obvykle ještě méně spolehlivá data, je Middletown III to nejlepší, co je k tomuto tématu dostupné.

Mezičasem se oživil zájem o komunitní studie v Anglii. Příčinou bylo zjištění, že důsledky sociálních změn měřené a zprůměrněné na celonárodních datech (např. nezaměstnanost) zcela setrou jejich rozdíly v různých místech (např. prosperující jih a upadající horní průmysl střední Anglie). Někteří vědci [Gilligan, Harris 1987] považují výzkum malých oblastí za jedinou cestu, jak se dovědět něco o tom, jak sociální změny ovlivňují život lidí. Tyto nové studie se zabývají procesy spojenými s prací a nezaměstnaností a rozdíly v lokální sociální struktuře využívají jako významnou proměnnou sociální změny. Angličtí vědci nejen že realizují lokální studie (local studies), jak je nazývají, vracejíce se k motivaci dřívějších komunitních studií, ale využívají i jejich metod: zatímco někteří usilují o standardizaci výběrových šetření a sběru dat, jež mohou být srovnávána v čase, jiní neodmítají takové techniky, jako je zúčastněné pozorování a jiné techniky tzv. field research. Dostává se jim kritiky od empiričtější zaměřených sociologů, ale oni argumentují tím, že, co je jimi považováno za nedostatek studií, může být na druhé straně považováno za jejich sílu. Hoover [1989] volně cituje argumenty podle [Gilligan, Harris 1987]:

- lokální studie umožňuje sociologovi obojí - empatické porozumění vztahům a situacím i výklad na intelektuální úrovni;
- dobrá lokální studie dokáže postihnout tolik ceněnou rovnováhu mezi specifickým obsahem a generalizací i mezi daty a teoretickou abstrakcí;
- lokální studie nejsou ani teoreticky ani metodologicky nijak výlučné.¹⁴

Studium lokálních společností bývá rovněž součástí konceptu regionálních studií, který se rozvíjí od 60. let¹⁵ jako multidisciplinární obor s cílem stát se oborem interdisciplinárním. Polská sociologie a vůbec polské společenské vědy, které se v uplynulých desetiletích rozvíjely v podstatně živějším kontaktu se světem než společenské vědy v Československu, i v atmosféře poněkud příznivější společenskému bádání, mají v této oblasti kus práce za sebou. Určitou inventuru a

¹⁴) V Sociological Abstracts 1988 je pod heslem Sociology of Community and Regions uvedeno 58 záznamů; tamtéž 1990, April-June, 19 záznamů.

¹⁵) Podle [Kuklinski 1987: 214]: "Koncept regionálních studií byl uveden ve Velké Británii v roce 1965 vytvořením Sdružení pro regionální studie (Regional Studies Association) a časopisu Regionální studie (Regional Studies)".

další program obsahuje sborník [Dutkiewicz, Gorzelak 1987], z nějž čerpáme následující informace.

Polska lokalna

To je stručný název pro výzkumný program, který byl koncipován na pět let: 1986-1990, předpokládalo se rozšíření na další léta. Jeho celý a výmluvný název je "Regionální rozvoj - lokální rozvoj - územní samospráva".¹⁶

"Lokální systém" byl ústředním pojmem celého programu. Autoři přijali takovou definici lokálního systému, která je konzistentní s jeho pojetím právním.¹⁷ Předpokládalo se vypracování předběžné a specifické typologie polských měst a venkovských komunit, která by sloužila jako základ pro výběr lokalit. Od takového způsobu výběru terénu se očekávalo zajištění reprezentativity výsledků. Výše uvedený program byl na konci 80. let ukončen, ale výzkum lokálních společenství je v Polsku nadále intenzivní.¹⁸

2. Teoretický rámec komunitních studií, pojem komunita

Jansen [Havighurst, Jansen 1967] prostudoval charakteristiky, jimiž bývá komunita vymezována, a našel některé, jež se často vyskytují jako společné: komunita jako skupina lidí

- žijících v relativně malé geografické oblasti;
- sociálně interagujících;
- která je soběstačná, většina potřeb je uspokojována uvnitř komunity;
- vytvářejících společný soubor ekonomických a sociálních institucí - trh, školy, církve, místní vláda;
- vytvářejících společné cíle, normy, prostředky, majících společný hodnotový systém, používají společné prostředky pro dosažení společných cílů;
- která si je vědoma svého společného života a společných cílů.

Ilustrací může být definice R. Königa [König 1958]: "Komunita je sociální skutečnost. Komunita je globální společnost v lokalitě; zahrnuje soubor sociálních funkcí, sociálních skupin a jiných sociálních entit, s početnými sociálními interakcemi a společnými vazbami a hodnotovými symboly a vedle toho také soubor reálných institucí." Jansen pak shrnuje výsledek: "... bude užitečné považovat komunitu za relativně autonomní sociální systém, sestávající

¹⁶) Jeho nositelem byl Ústav prostorové ekonomie varšavské univerzity. Program sestával ze 7 výzkumných projektů.

¹⁷) "Lokální systém, jako prvek řídicího systému, je město nebo venkovská komunita, tzn. nejmenší prostorová jednotka, která má své vlastní mocenské centrum, s cíli a kompetencemi definovanými zákonem a ke svému fungování je vybavena ekonomicky." [Gorzelak 1987: 27].

¹⁸) Polsko se účastní mezinárodního srovnávacího výzkumu Lokální demokracie a inovace (Local Democracy and Innovation), v němž je zaangażováno také Maďarsko, Česká [SoÚ ČSAV] a Slovenská republika a Norsko, které je koordinátorem projektu. Norská vláda poskytla na tento výzkum grant prostřednictvím NORAS, který z podstatné části kryje výlohy spojené s výzkumem.

z ekonomického, náboženského, výchovného a politického systému, které jsou sjednoceny do komplexu komunity." [Havighurst, Jansen 1967].

V citované publikaci jsou rozlišeny dva typy komunitních studií:

- komplexní studie komunity; dává jasný obraz sociálního procesu probíhajícího ve sledované komunitě; důraz je na charakteristiky této komunity jako takové;
- systematická studie některého problematického aspektu lidského chování, které je vztaženo ke komunitě; v tomto případě podává studie úplnou zprávu o všech aspektech komunity, které jsou studovanému problému relevantní.

Pokud jde o budoucnost komunitních studií, je zde prezentován názor, že budou rozvíjeny rozličné typy komunitních studií, s využitím nejrozličnějších přístupů a budou studovány především komunity, které reprezentují "výspy změn ve většině moderních společností".

Jestliže se výše zmíněné publikaci podařilo vyhnout se problematické otázce, co je vlastně komunitní studie, pak další publikace [Bell, Newby 1974] se tímto problémem krátce zabývají v úvodu. Problém spočívá v tom, že pojem komunita nese v sobě emotivní náboj, který do pokusů o definici komunity intervenuje. Výsledkem je zmatek mezi tím, co komunita je (empirická deskripce), a tím, co se sociologové domnívají, že by měla být (normativní preskripce). Někteří sociologové nacházejí východisko v nahrazení termínu komunita termínem lokalita, pak lokální studie (locality studies). Jiní vůbec odmítají komunitu jako objekt sociologického výzkumu a komunitní studii chápou pouze jako metodu sběru dat. A tak vlastně přestala existovat hranice mezi komunitní studií a jiným empirickým výzkumem. Co se za komunitní studii bude považovat, závisí na zvyklosti. Debata o pojmu komunita pokračuje a přesvědčení o nosnosti tohoto pojmu pro sociologickou teorii i výzkum se střídá s pochybnostmi o jeho teoretické hodnotě. Viz [Mullins 1987], [Fraser 1987], [Keller 1988].

Bell a Newby v uvedené práci rozlišují šest různých přístupů ke komunitním studiím podle toho, na který částečný aspekt komunity je upřena pozornost. Zvolili tento způsob, neboť podle jejich názoru nebyla dosud vypracována ani teorie komunity, ani její uspokojivá definice. Stručně reprodukuje.

1. *Ekologický přístup* - jeho ústředním aspektem je důraz na prostorové souvislosti a často je velký důraz kladen na přírodu lokality, která je studována. Solidarita a sdílené zájmy jsou chápány jako funkce společného sídla. Hlavními exponenty tohoto přístupu jsou sociologové Chicagské školy ve 20. a 30. letech a Robert Park, její přední osobnost.¹⁹ Už na začátku 30. let bylo zřejmé, že fyzický prostor společného sídliště nemůže být brán jako jediná nezávislá proměnná. Klasický ekologický přístup byl pak kombinován s přístupy jinými.

2. *Komunita jako organizace v sociologickém smyslu*. Ti, kteří studují politické aspekty komunity, zvláště moc a její rozložení, chápou obvykle komunitu jako určité sociální uspořádání zaměřené na dosahování specifických cílů. Takovíto

¹⁹) R. Park začal také sbírat statistické údaje o městě a dal tak impuls pro vznik trendu, který v sociologii vrcholí jako "neo-ekologie" v pracích Schnora, Otis Dudley Duncana, Shevky a Bella [Bell, Newby 1974].

přístup ke komunitním studiím byl převažujícím v 60. letech, zvláště v USA. Diskuse k tomuto tématu pak ukázala, že specifikace individuálních a skupinových cílů komunity je z nejproblematičtějších míst tohoto přístupu. Nicméně, společné cíle jsou součástí řady definic komunity, jak je patrné ze shrnutí Jansenova [Havighurst, Jansen 1967]. Proti tomu stojí argumentované tvrzení [Hillery 1969], že komunita nemá žádný cíl a že ji lze stěží považovat za nějaký typ organizace. Avšak i organizační model komunity má za určitých okolností smysl [Bell, Newby 1974: xlviii] a mohou z něj být vyvozeny testovatelné hypotézy.

3. Komunita jako mikrokosmos. Pro tento přístup je charakteristické chápání komunity jako "vzorku" širší společnosti, v níž je komunita situována a odtud pramenící domněnka o možnosti považovat takovou studii za reprezentativní. Avšak žádná komunitní studie nemůže být reprezentativní pro širší společnost v žádném statistickém smyslu. Pokusy o generalizaci poznání z komunitních studií na makrospolečenské procesy nebo studium celospolečenských problémů v lokálním kontextu musí tuto skutečnost respektovat. Pro analýzu některých zvláštních problémů je však komunitní úroveň právě tím správným prostředím.

4. Komunitní studie jako metoda. Podstatná je pro tento přístup tendence studovat věci v jejich kontextu a vyhnout se tak zkrácení, které plyne z přílišné abstrakce a odtržení dat od reálných procesů. Jejimi hlavními proponenty jsou Arensberg a Kimball a jejich chápání komunitní studie jako metody lze z jejich práce [Arensberg, Kimball 1968] porozumět takto.

Metoda komunitní studie vychází z těchto tvrzení:

- použité vědecké prostředky ovlivňují získané výsledky, ať se týkají jakéhokoli předmětu studia, jinými slovy - cíl výzkumu, prostředky sběru a analýzy dat mají velký význam pro to, jaké výsledky jsou nakonec získány;
- z aspektů podobnosti a kontrastu mezi společenstvím zvířat a lidí vyplývají tyto dimenze komunity: prostorová (územní), ekologická (užívané zdroje), populační (personální), sociální (formy seskupování), kulturní (učení se a učení) a časová (historičnost); tyto dimenze komunity jsou tím, co zakládá reprezentativitu komunitních studií (nikoli ovšem ve statistickém smyslu).

Komunitní studie je pak taková metoda sociologického výzkumu, která je zaměřena na studium chování a postojů "in vivo" prostřednictvím pozorování, na rozdíl od jejich studia "in vitro" skrze jejich izolaci a abstrakci. Zahrnuje takové prostředky konceptuální a technické, které napomáhají objevu, verifikaci a srovnání; jsou to systémová analýza, interakční a analýza událostí (system, interaction and event analysis). Užití metody komunitní studie znamená přistoupit k objektu pozorování bez jakýchkoli apriorních předmětných teorií a formulací, které pocházejí z jiných zdrojů ("metoda komunitní studie nemůže nechat žádnou teorii sociální struktury nebo sociální a kulturní změny či organizace převládnout nad tím, co je viděno a slyšeno v životě, který má před sebou" - volně citováno z uvedené práce), pozorovat (masívně se vnořit, massive immersion) a analyzovat chování a postoje v komunitě a pomocí výše uvedených analýz konstruovat teorii či tvrzení o lidské organizaci a chování ze vztahů nalezených v datech samotných a tak vysvětlit strukturu a funkci skupin a komunity.

5. *Typologický přístup* - cílem je nejen klasifikovat komunity, ale říci také něco podstatě a směru sociálních změn, jež jsou v nich patrné. Předpokládá se, že pokud mluvíme o komunitě, pohybujeme se v kontinuu město - venkov. Počátky této tradice jsou u Tönniese; za ústřední osobnost tohoto pojetí je považován Robert Redfield [Redfield 1961], pro něhož je komunitní studie otestováním obecného tvrzení, že čím je komunita blíže k pólu "urban", tím vyšší je stupeň sociální dezorganizace. Základní námitka spočívá v tom, že, jak ukázaly výzkumy [Bell, Newby 1974: 1], ani urbánní, ani rurální konec kontinua není neměnnou a samostatnou entitou a je zpochybněna existence takového kontinua.

6. *Komunita - lokální sociální systém - "sít" [network]*. Lokální sociální systém jako systém lokálních institucí a jejich vzájemných vztahů je termín, který dovoluje Margaret Stacey [Stacey 1960, 1969] vyhnout se pojmu komunita se všemi jejími zavádějícími důsledky. Domnívá se, že teoreticky je možné vyjmenovat sociální instituce, které se mohou v lokalitě vyskytovat, se všemi jejich vzájemnými vztahy. Empirická zjištění pak mohou být vztažena k tomuto modelu a může se určit přítomnost či nepřítomnost některých institucí a jejich vztahů. Totalita sociálních vztahů může být v lokalitě stěží nalezena. Z toho vyplývá, že je třeba vzít v úvahu také sociální procesy mimo lokalitu.

Tato myšlenka je realizována ve Warrenově konceptu [Warren 1965] "horizontální" a "vertikální" dimenze lokálního sociálního systému. Lokální sociální systém zahrnuje skupiny lokálně orientované a skupiny orientující se na nadlokální úroveň. Analytickým nástrojem je síť sociálních vztahů, která je pro někoho silněji vázána na lokalitu, pro někoho méně. Tradiční chápání komunity lze v tomto konceptu vyjádřit existencí husté sítě těsně vázané na lokalitu. Jedna ze změn pak spočívá v tom, že sociální síť se stává pro některé sociální skupiny méně lokálně vázanou, což ovšem neznamená zánik komunity. O jakou změnu přesně jde, lze zjistit pouze detailním empirickým výzkumem.

Důraz na síť sociálních vztahů při studiu komunity je patrný také v práci *The Established and the Outsiders* [Elias, Scotson 1965]. "Lidé ustavují vzájemné vztahy, když žijí pospolu na tom samém místě, když vytvářejí své domovy v té samé lokalitě." [Elias, Scotson 1965: 146 an.]. Tyto vztahy vzájemné závislosti jsou specifické pro komunitu. Je lhostejné, je-li zde použit termín komunita nebo něco jiného. Podstatné je poznání, že typy vzájemných závislostí, struktury a funkce, které mohou být nalezeny ve skupině rodin vytvářejících své domovy v téže lokalitě (kde spí, jedí, starají se o své rodiny), dávají vzniknout vlastním problémům a že vyjasnění těchto problémů je ústředním momentem pro porozumění specifickému charakteru komunity jako komunity. Centrální problém se týká rozdílů v ohodnocení, které je v síti rodin obce přiřčeno jednotlivé rodině. Dá se mluvit o "společenském postavení" rodin nebo "statusovém řádu" komunity. "Jako určitá aproximace je takováto konceptualizace užitečná. Ale nemůže ukázat dost jasně, jak ústřední roli hrají tyto rozdíly v životě každé komunity." [Elias, Scotson 1965: 147]. Objasnění této role je obsahem citované práce.

Závěrem

Vedle různých omezení, kterými je uvedená zpráva postižena, snad se dá říci i něco pozitivního: je. Techniky a metody komunitních studií, což jsou především kvalitativní techniky a metody, si zaslouží zvláštní pozornost v samostatné zprávě. Rádi bychom jenom řekli dříve než taková zpráva bude na světě, že kvalitativní techniky a metody jsou dnes neméně sofistikované než metody kvantitativní. Jako příklad lze uvést příručku *Qualitative Analysis for Social Scientists* [Strauss 1987].

Proti této celé kapitole je ještě nasnadě vážná výhrada: čerpá z literatury dost staré, zejména ve své druhé části. Je však velice pravděpodobné, že podobná shrnující práce, jako je Bell a Newby [1971, 1974], která by byla mladšího data neexistuje. Následující dvacetiletí sociologických prací (z let 1970-90), které mohou být považovány za komunitní nebo lokální studie, snad teprve čeká na svého Bella a Newbyho, aby zhodnotili, které ze zde uvedených přístupů byly rozvíjeny a co se objevilo nového.

ZDENKA VAJDOVÁ je výzkumnou pracovnící Sociologického ústavu ČSAV. Zabývá se sociologickými aspekty změn lokálního politického systému a podílí se na výzkumu "Sociologické aspekty místní samosprávy".

Literatura

- Arensberg, C. M., S. T. Kimball 1968. "Community Study: Retrospect and Prospect." *American Journal of Sociology* 73: 691-705.
- Bell, C., H. Newby 1971. *Community Studies*. London: Allen and Unwin.
- Bell, C., H. Newby (eds.) 1974. *The Sociology of Community*. England: Cass and Co.
- Blowers, A. 1980. *The Limits of Power: The Politics of Local Planning Policy*. Oxford: Pergamon.
- Booth, C. 1903. *Life and Labour of the People of London*. London.
- Breton, R. 1964. "Institutional Completeness of Ethnic Communities and Personal Relations of Immigrants." *American Journal of Sociology* 70: 193-205.
- Caplow, T., H. M. Bahr, B. A. Chadwick 1983. *All Faithful People*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Caplow, T., H. M. Bahr, B. A. Chadwick, R. Hill, M. H. Williamson 1982. *Middletown Families: Fifty Years of Change and Continuity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Clark, T. N. 1974. "Community Autonomy in the National System: Federalism, Localism and Decentralisation." In *Comparative Community Politics*, ed. by T. N. Clark. Sage Publications, New York, NY: John Wiley.
- Cross, M., D. Mallen 1978. *Local Government and Politics*. Harlow: Longman.
- Dahl, R. 1961. *Who Governs?* New Haven, CT: Yale University Press.
- Dutkiewicz, P., G. Gorzelak (eds.) 1987. *Local Studies in Poland*. Warszawa: University of Warsaw.
- Elias, N. J. L. Scotson 1965. *The Established and the Outsiders*. London: Cass and Co.
- Fraser, J. 1987. "Community. The Private and the Individual." *Sociological Review* 35: 795-818.
- Galla, K. 1939. *Dolní Rožná*. Praha.

- Gillet, G. M. 1928. *Sociologie venkova*. Praha.
- Gilligan, J. H., C. C. Harris 1987. "Community and Community Studies: Studying Local Social Life." In *Investigating Society*, ed. by R. G. Burgess. London: Longman.
- Gorzela, G. 1987. "'Local Poland' project: Aims and Methods." In *Local Studies in Poland*, ed. by P. Dutkiewicz, G. Gorzelak. Warsaw: University of Warsaw.
- Havighurst, R. J., A. J. Jansen 1967. "Community Research." *Current Sociology* 15, No. 2.
- Hawley, A. 1963. "Community Power and Urban Renewal Success." *American Journal of Sociology* 68: 422-431.
- Hillery, G. A. 1955. "Definitions of Community: Areas of Agreement." *Rural Sociology* 20.
- Hillery, G. A. 1969. *Communal Organization: A Study of Local Societies*. Chicago: Chicago University Press.
- Hoggart, K. 1981. *Local Decision-Making Autonomy. A Review of Conceptual and Methodological Issues*. London: Geographical Department at King's College.
- Hollingshead, A. B. 1948. "Community Research: Development and Present Condition." *American Journal of Sociology* 13: 136-156.
- Hoover, D. W. 1989. "Changing Views of Community Studies: Middletown as a Case Study." *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 25: 111-124.
- Hunter, F. 1953. *Community Power Structure: A Study of Decision-Makers*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Johne, G. W. 1980. *New Approach to Study of Central-Local Government Relationships*. Farnborough, Hampshire: Gower.
- Keller, S. 1988. "The American Dream of Community: An Unfinished Agenda." *Sociological Forum* 3: 167-183.
- König, R. 1958. *Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde*. Hamburg.
- Kuklinski, A. 1987. "Regional Problem - Regional Science - Regional Studies." In *Local Studies in Poland*, ed. by P. Dutkiewicz, G. Gorzelak. Warsaw.
- Le Play, F. 1855. *Les Ouvriers européens*. Paris.
- Leif, I. P., T. N. Clark 1972. "Community Power and Decision-Making." *Current Sociology* 20: No. 2.
- Lynd, R. S., H. M. Lynd 1929. *Middletown: A Study in American Culture*. New York, NY: Harcourt.
- Lynd, R. S., H. M. Lynd 1937. *Middletown in Transition*. New York NY: Harcourt.
- Madge, J. 1963. *The Origins of Scientific Sociology*. London: Tavistock.
- Martin, R. 1977. *Sociology of Power*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mills, C. W. 1966. *Mocenská elita*. Praha: Orbis.
- Mullins, P. 1987. "Community and Urban Movements." *Sociological Review* 35: 795-818.
- Polsby, N. W. 1974. *Community Power and Political Theory*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Redfield, R. 1955. *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Redfield, R. 1961. *The Folk Culture of Yucatan*. Chicago: Chicago University Press.
- Self, P. 1977. *Administrative Theories and Politics. An Enquiry into the Structure and Process of Modern Government*. London: George Allen.
- Stacey, M. 1960. *Tradition and Change. A Study of Banbury*. Oxford: Oxford University Press.

- Stacey, M. 1969. "The Myth of Community Studies." *British Journal of Sociology* 20: 134-147.
- Strauss, A. 1987. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thernström, S. 1964. *Poverty and Progress: Social Mobility in Nineteenth Century City*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Warner, W. L., P. S. Lunt 1966. *The Social Life of a Modern Community*. New Haven: Yale University Press.
- Warren, R. L. 1966. *Perspectives in the American Community*. Chicago: Rand McNally.
- Warren, R. L. 1970. "Toward a Non-Utopian Normative Model of the Community". *American Sociological Review* 35: 219-228.

Summary

The situational report has two parts: a short history of community studies and a review of the approaches to community studies, according to the aspects on which attention is concentrated. The report is primarily based on the study of English-language literature - bibliographies, reviews and original works.

The first part is divided into chapters describing time periods. The chapter "From the beginning" gives a short history of community studies since the end of 19th century. The analytical phase of community studies, as it was called later, is mentioned. It is the period of community research under the powerful impact of the Chicago school in the 1920s and 1930s. The best example from that time - the study of Middletown [Lynd, Lynd 1929] - which permanently influenced future community research, is presented. The structural phase, as the next decades of community research are characterized, is represented by study of Yankee City [Warner, Lunt 1966]. Czechoslovak sociology was developed in the context of world sociology between the two World Wars and community research was not neglected in that time. As an example the study Dolní Roveň [Galla 1939] is introduced.

In the '60s and '70s the theme of community studies was differentiating. The search for answers to questions such as "who governs in a local community, what is the distribution of power and influence?" is focused on. Local decision-making and local community autonomy are frequent themes. As an example the study of New Haven [Polsby 1974] is presented. This is the content of the second chapter.

The third one - "The recent past" - provides information about the replication of the research in Muncie - Middletown III, and about a newly revived community studies effort in England in the '80s. The conception of regional studies is introduced in relation to community studies and the research program Polska lokalna is presented as the example.

The second part of the report deals with different authors' views on the concept of community, community studies and local studies. Two typologies of community studies [Havighurst, Jansen 1967; Bell, Newby 1971] are presented, the second of them in more detail. This second one is rather a delineation of several approaches to community studies. In the background of every approach there is a theoretical framework with which reality is structuralized, described and explicated. In the fifty year history of community studies, Bell and Newby delineated six different approaches (their study was published in 1971 and 1972): the ecological approach, the community as organization, the community as microcosm, community study as method, communities as types and the community as local social system-networks. The approaches are briefly characterized in the report.

Community studies methods and techniques are mentioned in different sections of the report.

Despite the report's incompleteness (reasons for this are presented at its beginning), its usefulness can be seen in its summary of the most influential community study results, and in the horizon outlined, to which contemporary community studies are related.

Rozvoj regiónov v prihraničných oblastiach Slovenska

LUBOMÍR FALTĀN*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

Regional development in Slovak border areas

Abstract: Our societal transformation is leading to the activation of unique regions in Slovakia, especially in the territories near the borders. It reflects to a certain extent the process which has appeared in Western Europe under the name of "New Localism", or regionalism. The author refers to some of the basic features which characterize this new localism and tries to clarify the notion of "region", which in contemporary writing is used very often but with varied understandings. In the context of the introduced typology, attention is concentrated on the opportunities and restrictions in the formation of border regions using the examples of Bratislava and Košice.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 508-519)

Zacitujme na úvod konštatovania Daniela Bella, ktorý takto charakterizuje súčasné poslanie štátu vo vzťahu k potrebám človečenstva: "Štát sa stáva príliš malým pre riešenie veľkých životných problémov ľudskosti a príliš veľkým na riešenie problémov malých" [Bell 1988].

Uvedená myšlienka nielen signalizuje, že štát ako určitá inštitúcia organizujúca vo vymedzenom časopriestore spoločnosť prechádza krízou (dočasnou, alebo definitívnou?). Súčasne však i naďalej má svoje miesto v kontexte širších spoločenských procesov, ktoré už dlhší čas prebiehajú v území Európy. Prednedávnom väčšmi na území západnej Európy, kde už dlhší čas prebieha postupný a vôbec nie jednoduchý proces zjednocovania sa a vytvárania nadnárodných a nadštátnych spoločných orgánov. Koncom 80. a začiatkom 90. rokov svojim dielom do tohoto procesu vstúpili i štáty strednej a východnej Európy (štáty z rozpadnutej socialistického bloku), s celým radom nových, často protichodných alebo zdánlivo protichodných problémov. Patrí sem nie len rozpad určitého hospodársko-politického modelu, ale i spochybnenie a rozpad existujúcich štátnych útvarov. Spolu s rozbiehajúcimi sa transformačnými procesami, hlavne v oblasti politickej a hospodárskej, objavenie sa silných akcentov zdôrazňujúcich, či požadujúcich novú (opätovnú) národno- (etnicko-) územnú sebaidentifikáciu. Zdánlivo, ako keby sa tu, na pozadí z minulosti ešte pretrvávajúceho delenia Európy na dve časti - dva bloky - odohrávali dva protichodné procesy: zjednocovania v jej západnej časti a diferenciácie v jej časti stredo-východnej. Zdánlivá protichodnosť je v tom, že v danej fáze je rozloženie akcentov iné a vyplýva z rozdielnosti kultúrno-historických procesov, spoločensko-politických a hospodárskych východísk k súčasným zjednocujúcim snahám v Európe. V konečnom dôsledku však zapojenie sa do spoločného prúdu je nevyhnutné.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Lubomír Falt'an, CSc., Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava.

Pritom už skôr v západnej časti Európy, na pozadí všeobecnej akceptácie zjednocujúcich sa snáh, sa v čoraz väčšej miere presadzujú procesy, ktoré súčasne zvyrazňujú potrebu rešpektovania sociálno-priestorových, regionálnych odlišností a špecifik. Sociologická teória dáva týmto procesom názov "nový lokalizmus", od ktorého sa odvíja zdôrazňovanie rastúceho významu regiónov. Je to obranná reakcia na centralistické a etatistické prístupy dominujúce v spoločenských v priebehu 19. a 20. storočia, od ktorých sa západná Európa postupne odklášala prechádzajúc krok za krokom procesom decentralizácie a deetatizácie, ktoré s rôznou intenzitou zasahovali všetky sféry spoločenského života, zatiaľ čo v štátoch socialistických vysoko centralistických "štátny kolektivismus" [Sowa 1989], navyše patronovaný a riadený jedinou "štátostranou", sa začal radikálnym spôsobom rúcať až koncom 80. rokov. Ale sú to aj iné kontexty, ktoré stoja pri renesancii "nového lokalizmu" - obava pred prílišným univerzalizmom, či globalizmom, pred zatieraním individualizmu a subjektovosti nie len jednotlivca, sociálnych skupín, ale i širších územne vymedzených spoločenských. Neznamená to však potieranie civilizačných výdobytkov, ktoré svojim spôsobom majú univerzalistický a globalistický charakter (technologický progres vo výrobe, prínosy informatiky, hospodárske väzby a spoluprácu, výmena kultúrnych hodnôt). Lokalizmus, resp. nový lokalizmus neznamena uzatváranie sa, či provincializmus, ale naopak hľadanie nových rozvojových impulzov opierajúcich sa o lokálne špecifické danosti. Prejavy "nového lokalizmu", zhrňuje R. Strassoldo (z Inštitútu ekonómie Univerzity v Udine - Taliansko) do štyroch bodov:

1. Rast hospodárskych regiónov, spájajúcich malé, značne rozptýlené, lokálne ukotvené podniky s nevšednou globálnou orientáciou, to všetko vo väzbe na vstupy (vysoké technológie) a výstupy (trhy) napr. Benetton vo Venete;
2. Koniec rastu veľkých miest a rozkvet malých a stredne veľkých miest, a to v mene čara "komfortu";
3. Opätovné oživenie "etnického regionalizmu" zdánlivo unitárnych európskych národných štátov;
4. Rast ekologických hnutí na ochranu lokálneho životného prostredia.

Tento neočakávaný "nový lokalizmus" je braný ako jeden z hlavných komponentov postmodernej spoločnosti... [Strassoldo 1990].

Vyššie uvedené rozvojové kontexty do popredia vysúvajú i otázku rozvoja a spolupráce regiónov ako dôležitých teritoriálno-spoločenských subjektov preberajúcich na seba celý rad tých funkcií, v ktorých ešte donedávna mal rozhodujúce slovo štát. Spája sa to s rastom váhy "samospravovania sa" tak sídiel ich spoločenských, ako aj vymedzených území v rámci doteraz existujúcich štátnych útvarov. Súčasne však operovanie pojmom región vyvoláva celý rad ťažkostí a nedorozumení, keďže výklad jeho chápania býva rôznorodý. Pokúsime sa načrtnúť možné chápania "regiónu", s ktorými sa obvykle stretávame v bežnej i odbornej publicistike. Chápanie regiónu alebo regiónov, môže klásť dôraz na vymedzenie:

1. Geopolitické - v posledných niekoľkých rokoch sa čoraz častejšie spomínajú regióny v zmysle území identických (vyskladaných) s územiami niekoľkých štátov, ktoré by ho mali tvoriť. Tak napríklad, ak sa hovorí o Stredoeurópskom

regióny, najčastejšie sa stotožňuje s územiaми ČSFR, Maďarska či Rakúska. Takéto vymedzovanie regiónu či regiónov, sa spája s predpokladom postupného obmedzovania významu a funkcií štátu, resp. národného štátu a vytváranie nadnárodných orgánov koordinujúcich súčinnosť regiónov vznikajúcich na mieste zanikajúcich štátnych útvarov. Inými slovami, štátne útvary by sa postupne mali transformovať do regionálnych geo-politických útvarov zastrešených spoločnými nadregionálnymi inštitúciami ako napr. už existujúci Európsky parlament či Európska rada Európskeho spoločenstva. Tento proces je relatívne jednoduchší tam, kde prebieha v rámci "čistých"¹ národných štátov (hoci aj tu odovzdávanie kompetencií je len pozvolné a veľmi opatrné, aby nedošlo k dominácii väčších či ekonomicky silnejších, nad menšími či ekonomicky slabšími formujúcimi sa regiónmi). Komplikovanejšia je situácia tam, kde štátne útvary nie sú tak jednoznačne "etnické" čisté, či už tieto "medzietnické" vzťahy boli legislatívne riešené alebo nie - sú to problémy, s ktorými sa boria niektoré západoeurópske krajiny - napr. Španielsko (otázka Katalánska či Baskitska), Veľká Británia - (otázka Severného Írska, ale i Škótska), ale i zobúdzanie sa niektorých iných etnických skupín v ďalších krajinách západnej Európy. Špecifická je situácia národne zložených štátnych útvarov v štátoch niekdajšej východnej Európy, kde sa tento problém v plnej nahote prejavil od konca 80. rokov. Z rôznych historických príčin doteraz nenaplnené národno-štátne ambície týchto národov sú akcentované oveľa výraznejšie a niekedy až dramaticky (viď národnoemancipačné procesy v bývalej ZSSR či dnes už v pôvodnej podobe neexistujúcej Juhoslávii). Svojim spôsobom v tomto začínajúcom procese geopolitickej regionalizácie vyjadrujú obavu, aby sa nedostali do pozície subregiónov spoločenstva geopoliticky vymedzených regiónov (v rámci ČSFR väčšmi táto obava vystupuje na Slovensku ako v Čechách).

2. Kultúrno-historické - takto chápané regióny, sú obvykle vnútornými územiaми terajších národných štátnych útvarov. Jedná sa o územia, ktorých spoločenstvo sa v dlhom historickom procese formovalo v rôznych spoločensko-kultúrnych znakoch odlišne od území susediacich. Mohlo, ale i nemuselo to byť podporované historickým administratívno-územným členením (v minulosti i rôznymi formami štátnosti), geografickým vymedzením. Ani to nemuselo znamenať etnickú odlišnosť. Napríklad Bavorsko, Sasko atď. v Nemecku, Tirolsko, Štajersko atď. v Rakúsku, Chodsko atď. v Čechách, Záhorie, či Liptov atď. na Slovensku. Dnes sú v rade štátov (napr. Nemecko, Rakúsko) takto vymedzené regióny i administratívno-samosprávnymi jednotkami (subjektami), so svojou regionálnou vládou i regionálnym parlamentom. V prípade našom, t.j. Československa, sú takto chápané regióny len geograficko-folklórnymi oblasťami. Ak sme v prípade predchádzajúceho geopolitického chápania regiónov naznačovali komplikácie a obavy zo subregionalizácie jednotlivých národných zložiek pri zachovaní doterajších foriem štátoprávneho usporiadania viacnárrodných postsocialistických štátov (voči väčšine národných štátov západnej Európy), tak druhý typ chápanie

1) Samozrejme prívlastok "čisté" národné štáty je v dnešných časoch relatívny, lebo hlavne v západnej Európe v jej jednotlivých štátoch žije množstvo imigrantov z iných krajín. "Čisté" sú však stále ešte z hľadiska "štátotvorného" národa (napr. Nemecko, Francúzsko atď.).

regiónu tieto obavy len potvrdzuje. Sú to obavy pred zúžením postavenia jednotlivých národných celkov viacnárodných štátov, na úroveň kultúrno-historických regiónov, resp. v reláciách geopolitických len na úroveň kultúrno-historických subregiónov. Ich vlastné kultúrno-historické regióny by sa takto posunuli o ešte rádove nižšiu úroveň. Pri konštituovaní "druhej komory" Európskeho parlamentu, "komory regiónov", by potom mohlo dôjsť k paradoxom z hľadiska charakteru zastupovaných subjektov.

3. Administratívno-správne - chápané len v zmysle dominácie administratívno-správneho členenia, bez ohľadu na širšiu spoločensko-kultúrnu či historickú opodstatnenosť. V našich podmienkach práve tento typ chápania regiónu často vystupuje a vymedzovaný je hranicami existujúcich okresov alebo už zrušených krajov (napr. operovanie termínmi Západoslovenský región atď.). Do určitej miery sa tento prvok môže presadzovať i pri pripravovanom novom administratívnom členení Slovenska, ak ono bude realizované ako formovanie väčších územných celkov na základe spájania existujúcich okresov v ich nezmenených hraniciach, a bez ich samosprávnej subjektovosti. Ani snahy vytvárať regióny na báze spoločných postupov niekoľkých okresov, iniciované v poslednom období, neprekračujú rámec administratívno-správneho územného členenia, rovnako ako nepredpokladajú vytvorenie regionálnej subjektovosti. Skôr sú snahami predstaviteľov miestnej štátnej správy a samosprávy koordinovať a kooperovať pri riešení spoločných problémov či pri presadzovaní spoločných záujmov. Snahou je vytvoriť medzi uvedenými administratívno-správnymi jednotkami predpoklady pre predovšetkým ekonomickú spoluprácu. Platí to i v prípade snáh o "prekračovanie" hraníc štátov, keď sme v poslednom období svedkami hľadania nových spôsobov ekonomickej spolupráce medzi našimi prihraničnými okresmi a prihraničnými administratívno-správnymi jednotkami u našich zahraničných susedov. V takejto súvislosti sa začína hovoriť o euroregiónoch.
4. Funkčno-prevádzkové - uvedený prístup je síce blízky - ako sa ukáže - predchádzajúcemu, ale vychádza z inej logiky postupovania. Pokiaľ predchádzajúci vychádza z určitého aktu dohody, na báze ktorej sa začnú formovať určité funkčné prepojenia, v tomto prípade sa vychádza z toho, že takéto prepojenia existujú a čoraz viac existovať budú, pričom administratívno-správne členenia území v tomto prípade nie sú podstatné. Hranice prirodzeného regiónu nekopírujú administratívno-správne členenia, ale idú cez ne. Inými slovami, je to chápanie vychádzajúce z "mapovania" v území vystupujúcich mnohofunkčných väzieb a vzťahov, ktoré určujú, v hraniciach akého územia takéto väzby vystupujú, a v akých už nie. Hranica obvykle nie je úplne jednoznačná (ako napríklad vo vyššie uvedených chápaniach), lebo závisí od toho, aký stupeň ich intenzity a rozšírenia budeme považovať za rozhodujúci pre vymedzenie hraníc regiónu. Takéto chápanie obvykle neberie ohľad na existujúce formálne administratívno-správne hranice. Toto vymedzovanie do určitej miery zaznamenávame (rozsah sledovaných funkčných väzieb môže byť variabilný) v urbanistických alebo sociálno-geografických analýzach. Už vyššie uvedené signalizuje, že ak chceme hovoriť o regiónoch, tak je dôležité si ujasniť, ktorý

z možných prístupov (i ich kombinácií) chceme akcentovať, aby sme sa v diskusiách hovoriac o regiónoch vyhli nedorozumeniam vyplývajúcim z odlišnosti ich vymedzovania.

Posunom dôrazu zo štátu na regióny sa všeobecne do popredia dostáva otázka ich samosprávnej subjektovosti, ktorá by im vytvárala predpoklady pre vlastné formovanie vnútroregionálnych vzťahov (vlastná vnútroregionálna politika a formy občianskej participatívnosti na nej), ako i formovanie medziregionálnych vzťahov. V súčasnej etape transformácie našej spoločnosti, sa nanovo formuje subjektivita inštitúcií od hospodárskych počnúc, na politických končiac a subjektivita relatívne samosprávnych sídiel. Samosprávna subjektivita širších územných celkov, bez ohľadu ako by sa nazývali - kraje, župy, regióny, resp. by mali historické názvy - sa zatiaľ nevytvorila, ak za také nebudeme chápať Českú alebo Slovenskú republiku v rámci ČSFR (so všetkými problémami, ktoré sa na ne vzťahujú v rámci dilemy geopolitického alebo kultúrno-historického prístupu či chápania regiónov).

Vzhľadom na absenciu regionálnej subjektovosti v našich podmienkach, prebieha skôr spolupráca a funkčné väzby vo vzťahu k inštitúciám a sídlam (i medzi inštitúciami a sídlami), ktoré sa nachádzajú v určitých špecifikovaných územiach. Preto i v prípade rokovaní o nadviazaní kontaktov a spolupráce pri formovaní vyššie spomínaných "euroregiónov", stretajú sa zástupcovia štátnej správy jednotlivých územno-administratívnych celkov, vybraní zástupcovia sídelných samospráv a reprezentanti najvýznamnejších hospodárskych inštitúcií za jednotlivé územné celky, nie však reprezentanti samosprávneho orgánu územia, ktoré má záujem o tento druh integrácie. Tendencie k regionalizácii, ktoré v súčasnosti u nás zaznamenávame, prebiehajú v určitej kombinácii typov "administratívno-správneho" a "funkčno-prevádzkového", vedené snahou vytvoriť medzinárodné zoskupenia ekonomicky spolupracujúcich území. Preto sa v súčasnosti s takýmito snahami stretávame predovšetkým v našich prihraničných územiach. V rámci Slovenskej republiky sa najintenzívnejšie takéto koncepcie spájajú s možnosťami, ktoré poskytuje hospodársky potenciál Bratislavy a Košíc, ale oživenie v tomto smere badať i v súvislosti s možnosťami, ktoré pre takúto medzinárodnú spoluprácu vytvárajú Vysoké Tatry, prípadne spolupráca okresov severovýchodného Slovenska s juhovýchodnými oblasťami Poľska, resp. s možnosťami takejto spolupráce celej východnej časti republiky s priľahlými územiami Poľska, Zakarpatskej Ukrajiny a severo-východného Maďarska. Pozrieme sa teraz na určité predpoklady alebo bariéry, ktoré pre takéto snaženia v sebe skrývajú potenciály miest Bratislava a Košice s ich zázemiami. Bratislava a Košice sú najvýznamnejšími mestami-centrami na Slovensku, koncentrujúcimi značný spoločenský, intelektuálny, hospodársky a kultúrny potenciál. Obidve mestá sú v území Slovenska excentricky položené v blízkosti štátnych hraníc, v prípade Bratislavy s Rakúskom a Maďarskom a v prípade Košíc s Maďarskom a v o niečo väčšej vzdialenosti so Spoločenstvom nezávislých štátov, resp. s Ukrajinou. V procese transformačných zmien, ktoré na území postsocialistických štátov prebiehajú a ktorých súčasťou sú i snahy o väčšiu a komplexnejšiu integráciu v rámci Európy, to na jednej strane i pre tieto mesta a ich regionálne zázemie vytvára nové rozvojové šance, ale súčasne i oveľa jasnejšie odhaľuje prekážky,

ktoré sa tu v doterajšom vývoji nahromadili a môžu tieto snahy negatívne ovplyvňovať. Vo svojej doterajšej podobe obidva regióny hlavne z hľadiska intenzity hospodárskych väzieb v smere svojich centier, prekračujú formálne administratívno-správne hranice okresov Bratislava-vidiek a Košice-vidiek. Hospodársko-sídlné aglomerácie oboch miest zahŕňajú i väčšiu alebo menšiu časť susediacich okresov (srv. [Mariot 1987]). V zásade by sme takéto územie mohli považovať za mikroregionálnu úroveň, t.j. územie mikroregiónu, ktoré už v súčasnosti v niektorých úrovniach prestupuje i štátne hranice, vytvárajúc intenzívne väzby s prihraničnými územiami susediacich štátov (napr. situácia Bratislavy a relácií jej obyvateľov na územie severovýchodného Rakúska, hlavne jeho prihraničných sídiel čo do určitej miery platí i opačným smerom, vo vzťahu obyvateľov týchto sídiel voči Bratislave).

Obidve sídla, vzhľadom na svoje potenciály majú reálne predpoklady fungovať i v širších územných vzťahoch, a to:

- a) na úrovni "mezo-územnej" je rad predpokladov pre existenciu vzájomných funkčných relácií a väzieb v území, hlavne vo vzťahu k takým mestským centrá, ako - v prípade Bratislavy - Trnava a Nitra, či - v prípade Košíc - hlavne vzájomné väzby s Prešovom. Ak by sme v tejto úrovni chceli viesť úvahy, pri ktorých by sme sa nedali obmedzovať v súčasnosti existujúcimi hranicami, tak vzhľadom na relatívnu blízkosť by v prípade Bratislavy do úvahy prichádzali i mestské centrá ako Győr (Maďarsko) a predovšetkým Viedeň (Rakúsko), zatiaľ čo v prípade Košíc Miškolc (Maďarsko) a Užhorod (Ukrajina).
- b) na úrovni "makro-územnej", kde vzhľadom na význam tak Bratislavy ako i Košíc, sú určité predpoklady na rozšírenie týchto funkčných relácií a väzieb i na územia v ktorých pôsobia také významné mestské centrá ako - v prípade Bratislavy, Brno či Budapešť a v prípade Košíc, Rzeszów v juhovýchodnom Poľsku.

Ako vidieť, vo vyššie uvádzaných úvahách sa v úrovni "mezo" i "makro" zámerne vyhýbam termínu región, a to z toho dôvodu, že tu by išlo skôr o spoluprácu a funkčnú previazanosť na určitých úrovniach medzi niekoľkými regiónmi ("mikroregiónmi"?). významných mestských centier, resp. o viac centrický región určitého geograficky vymedzeného územia. Rovnako v prípade "mezo" ako i "makro" predpoklady vychádzajú nie len z priestorovej dostupnosti či dosažiteľnosti, ale i z určitej podobnosti a komplementárnosti hospodárskych i spoločensko-kultúrnych funkcií.

Miera rovnocennosti oboch "viac centrických mezo či makro-regiónov" je už odlišná. V situácii Bratislavy je to predovšetkým silné - hlavne ekonomicky - partnerstvo Viedne a rakúskeho územia. Prejavuje sa to už dnes relatívne silnou pracovnou migráciou (legálnou i nelegálnou) do sídiel na rakúskej strane, a to tak spomedzi obyvateľov Bratislavy, ako i z jej širšieho zázemia. V prípade Košíc je, či by bola, situácia viac vyrovnaná na základe "rovnamej biedy", problémov prechodného obdobia transformačných procesov.

Pri vytváraní mezo a makro-regionálnych vzťahov, rovnako v prípade Bratislavy ako i Košíc a ich mikroregiónov, treba v súčasnej dobe rátať s určitými

bariérami. Patria k nim tak niektoré makro ako i mikroštrukturálne skutočnosti. V prípade uvedených miest by sme mohli uviesť predovšetkým nasledujúce:

a) bariéry technickej infraštruktúry - jestvujú v oboch prípadoch, hoci silnejšie sa prejavujú v prípade Košíc. Najmarkantnejšie sa prejavujú v úrovni komunikačných väzieb, v rámci ktorých treba zohľadňovať možnosti súčasného dopravného systému, ako aj systému "regionálnej" výmeny informácií.

Z hľadiska existujúceho dopravného systému (cestného, železničného, leteckého a vodného), ktorého úroveň má vážne dopady na vývoj i fungovanie sídelných i teritoriálnych spoločenstiev, v oboch prípadoch - hoci v detailoch odlišných - môžeme hovoriť o periférnom postavení voči nosnej európskej sieti.

V prípade Bratislavy i jej "mikroregiónu", hoci sa nachádza na historicky významnej a historicky doloženej spojnici sever-juh i severozápad-juhovýchod, a dokonca v určitom kontaktnom území najvýznamnejšieho urbanizačného pásu Európy, ako bariéry pôsobia :

- neprepojenosť autostrádného systému vedúceho z Prahy do Bratislavy na sieť autostrád západných krajín cez Rakúsko (autostráda Viedeň ide v smere na Budapešť a s autostrádnym prepojením z Viedne do Bratislavy sa napriek nevelkej vzdialenosti - cca 40 km - v dohľadnej dobe neráta);
- neprepojenosť železničného systému cez Rakúsko s krajinami západnej Európy (doterajšie spojenie má charakter lokálky medzi Bratislavou a Viedňou). Existuje len medzinárodný železničný ťah Berlín-Praha-(Varšava)-Bratislava-Budapešť-balkánske krajiny;
- letecká doprava v perspektívnej súčinnosti medzinárodného letiska v Bratislave, s viedenským Schwechatom vytvára predpoklady na zvýraznenie regionálneho významu Bratislavy;
- pozitívnym spôsobom z hľadiska posilňovania mezo i makro regionálneho významu Bratislavy pôsobí i vodná doprava na Dunaji, ktorej význam sa zvýrazní prepojením na Mohan a Rýn.

V prípade Košíc je situácia komplikovanejšia. Prepojenie na európsky autostrádný systém neexistuje a v najbližších rokoch ani existovať nebude. Budovanie autostrádného prepojenia v rámci ČSFR, resp. SR je len v začiatkoch. Cestné spoje so susediacimi štátmi síce sú, ale majú skôr "lokálny" charakter. Podobne to platí i v prípade železničného prepojenia, kde hlavný severný ťah z Prahy do Košíc a hranice so SNŠ je preťažený a súčasne toto medzinárodné spojenie je vlastne "lokálne" (len ČSFR a SNŠ). Južný ťah (Bratislava - Košice) je pomalý a málo priepustný. Severo-južný ťah medzinárodného charakteru, je vlastne tiež len ťahom "lokálnym" na trase Krakov-Košice-Budapešť. Význam leteckej dopravy by sa mal vďaka rekonštrukcii košického letiska zlepšiť a dostať i medzinárodné parametre. O splavnení časti Hornádu a prepojení cez Tisu na Dunaj sa len uvažuje ako o časovo neprecizovanej perspektíve.

b) bariéry sociálno-ekonomického charakteru - sociologická teória, zaoberajúca sa problematikou sídelného a územného rozvoja upozorňuje, resp. konštatuje, že

klasické priemyselné odvetvia, predovšetkým ťažký a ťažobný priemysel, prestávajú mať ten sídlotvorný charakter, ktorý bol pre nich charakteristický v minulosti. Tieto sú najčastejšie zasiahnuté transformačnými procesami, ktoré prebiehajú v hospodárskej sfére, a vzhľadom na to, že doposiaľ sústredovali značnú pracovnú silu, všetky zmeny, ktoré v nich prebiehajú, majú obvykle i významné sociálne dopady. V prenesení do našich podmienok je to vo väčšej miere problém Košíc a jeho zázemia (hoci VSŽ zatiaľ sa nezdajú mať významnejšie problémy), kde napr. celý rad sídiel južného Spiša, alebo východného Gemera, je doposiaľ spätých s ťažobným priemyslom. Odráža sa to i vo vysokej miere nezamestnanosti. Údaje za február 1992 poskytnuté Ministerstvom práce a sociálnych vecí SR, uvádzajú:

Tabuľka 1. Miera nezamestnanosti v % - február 1992

Okres	%
Košice-mesto	8,05
Košice-vidiek	17,38
Rožňava	15,78
Spišská Nová Ves	15,23
Trebišov	18,38
Vranov n. Topľou	16,78
Prešov	13,25
Bratislava-mesto	7,33
Bratislava-vidiek	14,97
Senica	11,53
Trnava	12,69
Galanta	17,65
Dunajská Streda	19,11

Možnosti prechodu do iných odvetví hospodárstva, sú v súčasnosti obmedzené. Z pohľadu makroregionálneho, s podobnými problémami zápasia i priľahlé oblasti Maďarska (Miškolc a jeho zázemie je rovnako viazaný na ťažký a ťažobný priemysel) i Zakarpatskej Ukrajiny. Ak toto územie rozšírime až na oblasť juhovýchodného Poľska, problémy sú obdobné.

Vzhľadom na svoj charakter má Bratislava v niečom výhodnejšiu situáciu, čo do istej miery môže mať vplyv i na jej zázemie (miera nezamestnanosti v susediacich okresoch to však jednoznačnejšie nepotvrďuje). Tou výhodou je na jednej strane fakt, že tu nie je jednoznačná závislosť na určitom hospodárskom odvetví, čo i pri prebiehajúcich transformačných procesoch v hospodárstve, poskytuje v sociálnej sfére isté manévrovacie možnosti. Na druhej strane bezprostredný kontakt na Rakúsko (i Viedeň ako hlavné mesto), tiež významne ovplyvňuje možnosti tak mesta, ako i bezprostredného regiónu (v jeho mikrochápaní). Ak totiž chápeme Bratislavu ako centrum mikroregiónu, so svojou výraznou dostredivou silou, tak tento mikroregión má vo svojom južnom smere "defekt".

Tým smerom z hľadiska Bratislavy pôsobí odstredivá sila rakúskeho územia (táto by sa bezpochyby v súčasnej situácii prejavovala i na úrovni mezo a makroregiónu). Sila tejto odstredivosti je dnes ťažko odhadnuteľná, keďže evidencia pohybu za prácou do Rakúska u nás neexistuje (nezanedbateľné je pravdepodobne i nelegálne zamestnávanie sa). Jednoznačne však odráža hospodársku nerovnováhu medzi týmito územiami. Táto nerovnováha bude ešte dlhší čas podmieňovať tak v mikro, ako i mezo a makroregionálnych úrovniach dosť špecifické sociálno-priestorové väzby v rovine hospodárskej a nie len v nej. Súčasne tento bezprostredný kontakt, ale i charakter Bratislavy, ako hlavného mesta Slovenska, s významnými centrálnymi inštitúciami, dáva väčšie možnosti medzinárodných kontaktov a spolupráce rôzneho druhu, ktorá sa zatiaľ výraznejšie prejavuje hlavne v obchodno-servisných podnikateľských aktivitách. V súčasnosti sa v obidvoch mikroregionálnych územiach uvažuje so založením a pôsobnosťou osobitných hospodárskych zón, ktoré by mohli aktivisticky pôsobiť tak na v území pôsobiace hospodárstvo a i sociálnu sféru.

c) bariéry ekologického charakteru - tieto sú následným produktom doposiaľ preferovaných hospodárskych orientácií na také priemyselné odvetvia, ktorých sprievodným javom je vysoký stupeň znečisťovania, resp. ohrozovania prostredia exhalátmi. Je to spôsobené i úrovňou technického stavu zariadení produkujúcich znečistenie, charakterom technologických procesov v priemysle, ako i možnosťami profylaktických opatrení predchádzajúcich takémuto škodlivému pôsobeniu na životné prostredie. Je to akútny problém Bratislavy (významné zastúpenie chemického priemyslu) i Košíc a ich zázemia. Pritom celý rad nových a sídlotvorných hospodárskych aktivít si vyžaduje ekologicky nezávadné prostredie. Súčasne však mikroregionálne zázemie obidvoch miest má celý rad prírodných atraktivít, ako i kultúrno-historických pamätihodností, ktoré môžu na druhej strane robiť toto územie atraktívnym (platí to i v kontextoch mezo a makro regionálneho chápania).

Aké predpoklady na úrovni mikroregiónu oboch miest sa spájajú s ich sociálno-demografickým potenciálom?

Analýzy dostupných údajov z posledného Sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 signalizujú (v územiach okresov Bratislava-vidiek a Košice-vidiek) skutočnosť, že ľudské zdroje v bezprostrednom zázemí týchto miest začínajú byť vyčerpané. Vo väčšej miere to platí pre Bratislavu a jej zázemie, ako pre Košice s jej zázemím (pozri tabuľku 2).

Uvedená situácia signalizuje nie len na určité obmedzenia rozvoju z vlastných zdrojov, ale aj na skutočnosť, že transformačné procesy, hlavne vo sfére ekonomickej, budú mať ostrejšie sociálne dopady práve tam, kde sa kumuluje staršie obyvateľstvo, ktoré má značne obmedzenejšie možnosti i schopnosti reagovať na "výzvu", ktorú tieto procesy prinášajú.

Na druhej strane v obidvoch mestách a ich zázemiach sa koncentruje značný potenciál vysoko kvalifikovanej populácie, ktorá vytvára predpoklady pre vytváranie širších mezo a makro regionálnych (medzinárodných) väzieb. Obidve mestá a ich zázemia charakterizuje určitá špecifická črta daná historickým vývojom

ich spoločností, ktorá v konečnom dôsledku môže mať pozitívny vplyv na priebeh nadnárodných regionálnych väzieb. Pre obidve územia je charakteristická ich historicky založená multietnokultúrnosť, ktorá v súčasnosti prežíva určitú renesanciu, hoci neraz spojenú v tomto období s istými napätiami.

Pôsobenie a prítomnosť v týchto územiach (či už v minulosti alebo i v súčasnosti a bez ohľadu na početnosť zastúpenia) nie len slovenského etnika a jeho kultúry, ale i etnokultúr: maďarskej, nemeckej, chorvátskej (v prípade Bratislavy a jej zázemia), židovskej, bulharskej (v prípade Bratislavy), českej, ukrajinsko-rusínskej (zázemie Košíc), rómskej, môže pozitívne ovplyvňovať nadnárodné prepojenia, a súčasne dáva predpoklady na rozšírenie škály atraktívnosti týchto území.

Tabuľka 2. Prepočty indexov populačného stárnutia (Ips)² za jednotlivé sídla

	Bratislava	Bratislava vidiek	Košice	Košice vidiek
Veľmi dobrá situácia (VD)				
Počet sídiel		11	1	29
% obyvateľov		19,6	100,0	26,1
Prijateľná situácia (D)				
Počet sídiel	1	10		21
% obyvateľov	100,0	17,9		18,9
Nie príliš vyhovujúca situácia (NV)				
Počet sídiel		15		31
% obyvateľov		26,8		27,9
Nepriaznivá situácia (VZ)				
Počet sídiel		20		30
% obyvateľov		35,7		27,1

Na záver len poznámka, že proces regionálizácie v nových podmienkach je na našom území len v počiatočnom štádiu. Preto sa tento proces musí vysporiadať nie len s tým, akým spôsobom sa chce sebadefinovať, ale aj akými spôsobmi sa budú prekonávať spoločensko-hospodárske, ale i spoločensko-kultúrne rozdiely na všetkých úrovniach možných územných vymedzení.

LUBOMÍR FALTĽAN *študoval sociológiu na Jagellonskej univerzite v Krakove, kde sa začal zabývať problematikou mesta. Po návratu do Bratislavy sa venuje tomuto tématu v úzkem kontakte s urbanistickým a architektonickým výzkumom. Od roku 1990 je rediteľom*

²) Index populačného stárnutia (Ips) ukazuje, koľko osôb vo veku do 14 rokov, pripadá na 100 osôb vo veku nad 60 rokov. V tomto prípade vzhľadom na dostupné štatistické údaje zo Sčítania ľudu, domov a bytov za r. 1991, došlo k určitej modifikácii, keďže u mužov sme mohli použiť kategóriu 60 rokov a viac, zatiaľ čo u žien 55 rokov a viac. Hodnoty Ips sú:

150+	Veľmi dobrá situácia (VD)
125-149	Prijateľná situácia (D)
100-124	Nie príliš vyhovujúca situácia (NV)
do 99	Nepriaznivá situácia - nie je zaistená ani jednoduchá reprodukcia obyvateľstva (VZ)

Sociologického ústavu SAV, kde je i vedoucím řešitelem grantového úkolu Sídlné spoločenstvá - mechanizmy ich riadenia a samoriadenia. Publikuje ve slovenském a polském odborném tisku.

Literatura

Bell, D. 1988. "The World in 2013". *Dialogue*, no. 3.

Mariot, P. (ed.) 1987. *Analýza a prognózy vybraných socioekonomických činitel'ov rozvoja hospodársko-sídlnéj aglomerácie Košice*. Bratislava: Geografický ústav centra geovedného výskumu SAV.

Sowa, K. Z. 1989. "Zmierzch i obrodzenie si lokalizmu w XX. stuleciu". In *Spolecznosci lokalne. Terazniejszosc i przyszlosc*, ed. by B. Jalowiecki, K. Z. Sowa, P. Dudkiewicz. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów regionalnych UW, Instytut Gospodarki Przestrzennej.

Strassoldo, R. 1990. "Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev". Pp. 64-65 in *Družboslovne razprave 10*. Ljubljana: Slovensko sociolško društvo, Inštitut za sociologijo.

Summary

Societal development in Europe and recently in Slovakia signals a state crisis, according to D. Bell, which inclines to the creation of new functional groupings that take over some of the state's activities. One of the manifestations of this is the growing "new localism" in Western Europe, which can be interpreted as a kind of defense against the corresponding globalism and universalism. At the same time, it contributes to the enrichment of global integrational tendencies through the equalization of local or regional specificities. These tendencies have appeared in the post-socialist countries (multiplied and sometimes deformed by their totalitarian past) after the changes occurring there since 1989.

Among the characteristic features of the "new localism", according to R. Strassoldo, are the following: 1) the growth of economic regions coupling the small size, wide dispersion and local rootedness of the plants with a distinctive global orientation, both in input (high technology) and output (markets), e.g. Benetton, in Veneto; 2) the end of big-city growth and the flourishing of small- and medium-sized towns, under the name of "amenities"; 3) the revival of "ethnic regionalism" in reputedly unitarian European nation-states; and 4) the growth of ecological movements in defense of local environments.

The emphasis on the importance of regions is connected to the problem that the understanding of this concept is very diverse in its social-spatial form in contemporary professional and daily writing. Most frequently it is understood as:

1. Geopolitical - This comes from the restriction of state functions and the creation of a grouping of several states, which delegate some of their rights to shared supra-state institutions. Here problems arise in the case of multi-national states with their own territories, for whom this can mean sub-regionalization.
2. Cultural-historical - The regions in this sense are usually internal territories of present-day states, nation-state formations, which in some countries have territorial autonomy (e.g. Bavaria in Germany, Steyr in Austria, etc.). The societies are not ethnically different from the whole, but in their historical development they created certain socio-cultural features that are typical for them. In some states such regions are not autonomous but are rather geographic-folklore areas (this is characteristic for the ČSFR).
3. Administrative-managerial - This comes from the administrative-managerial organization of a domestic territory, where the administrative-managerial elements are integrated into larger functional elements: wholes, without the creation of regional autonomous subjects. In our case, such initiatives are taken by representatives of autonomous district organs and the leading workers in the economic institutions of a given territory, making efforts at closer

economic cooperation. On this level, efforts to cross state borders and to create "local international contacts" are observed.

4. Functional-servicing - In a certain sense it is similar to the administrative-managerial approach, but in this case its bases are existing multifunctional contacts and relations, which are further developed (often spontaneously), and the boundaries of such a functional region do not follow administrative-managerial borders, but go "through them". Tendencies toward the creation of regional autonomy are also not observed in this case.

In the case of Slovak border regions, the most significant efforts can be observed in the districts of Bratislava and Košice. This is given by the economic, socio-demographical and societal-cultural potential not only in these large Slovak cities lying close to the border, but also in their territorial foundations. On this foundations, where the conditions for forming a region are created, we can look at the is regionization from different points of view: micro (the territories of these cities are in principle, although not completely, identical to the districts of Bratislava and Košice), mezzo (Bratislava - Vienna - Győr, and Košice - Miskolc - Uzhorod) or macro regions (Bratislava - Brno - Vienna - Győr - Budapest, and Košice - Prešov - Rzeszów - Uzhorod - Miskolc). On the one hand, the functioning of these regions, mainly at the levels of mezzo and macro, must reckon with the existence of a measure of territorial equivalence (mainly economic). In the case of Bratislava, Vienna is dominant, while in the case of Košice the equivalence is based on "equal poverty" problems from the temporary period of transformation (which are problems of the neighboring territories of Poland, the Ukraine, and Hungary also). On the other hand, the formation of the above-mentioned regions, will make it necessary to solve the barriers created by a) the technical infrastructure; b) socioeconomic character; c) the ecological character; the quality of the socio-demographic potential; and e) the quality of the socio-cultural potential.

DANIEL HAŠPACH*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Current trends in local government in Europe

Abstract: The author tries to identify the main current trends in local government in Europe. In a very brief and compressed form he analyzes developmental tendencies and local government reforms in Europe. He uses a typological approach for the introduction into this subject and as a basis for the evaluation of current trends and developments. The northern and southern European types of local government are distinguished. The character of central-local relations is discussed in a comparative way as well as the predominantly decentralizing character of local government reforms. The importance of the role of local government in most European countries has grown over the last two decades.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 520-527)

Cílem článku je pokus o identifikaci současných vývojových trendů místní správy v některých evropských zemích. Rozsah práce pochopitelně neumožňuje systematictější uchopení dané problematiky, přesto se domnívám, že naznačení základních vývojových tendencí v této oblasti může napomoci při hledání teoretických i praktických východisek spojených jak s transformací místní úrovně státní správy a samosprávy v naší zemi, tak s rozvojem demokratických forem politického života na lokální úrovni. Ve snaze o maximální úspornost a srozumitelnost se pokusím o rozlišení základních typů místní správy a použiji komparativní hledisko při pokusu o zhodnocení převládajících vývojových tendencí. Konkrétní zkušenosti jednotlivých zemí budou uváděny spíše pro ilustraci identifikovaných vývojových směrů.

Význam a úloha místní správy v rámci Evropského společenství v současné době vzrůstá. Ačkoliv Evropské společenství představuje právní rámec pro poskytování demokratických záruk a zajištění minimálního individuálního životního standartu, místní správa je spatřována jako výsadní sféra pro poskytování služeb obyvatelstvu, které respektují lokální či regionální identitu a které mohou být diferencovány podle místních specifických potřeb a zájmů. V místní správě však jde pochopitelně o víc než o pouhé zabezpečení služeb pro obyvatelstvo. Jedná se o takovou úroveň státní správy, která je nejbližší občanům a jež by měla být v souladu s lokálními zájmy a názory. Rovněž by měla poskytovat občanům prostor a příležitost k aktivní účasti na politickém životě. Politická participace na lokální úrovni pak představuje jeden ze základních stavebních kamenů demokratického politického systému.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Daniel Hašpach, MSc, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 235 89 68-71, l. 235, fax: (02) 235 78 88, E-mail: soc@cspgas11.bitnet.

Snaha o typologii systémů místní správy naráží na řadu úskalí, tím nejpodstatnějším je obrovská rozmanitost těchto systémů a jejich rozdílný politický a právní rámec. V podstatě i každá základní správní jednotka je svým způsobem jedinečná, neboť pro svoje fungování vytváří specifické prostředí určované konkrétními sociálními, demografickými, politickými a ekonomickými faktory. V odborné literatuře se setkáváme s významnějším pokusem o typologii systémů místní správy u M. Goldsmitha, který je veden snahou o vytvoření teoretického rámce, jenž by umožňoval komparaci fungování systémů místní správy v jednotlivých zemích a rozlišení základních vývojových tendencí [Goldsmith 1988]. Autor uvádí tři modely místní správy ve smyslu Weberových ideálních typů, jejichž hlavním rozlišovacím kritériem je úloha místní správy v různých společnostech.

1. *V klientelistickém modelu* je hlavní úloha místní správy spatřována v tom, že zabezpečuje a zaručuje prospěch a užitek určitým místním lidem a skupinám. Klientelistický typ místní správy převažuje ve Francii, Itálii, Španělsku a Řecku. V těchto zemích je základním ideovým předpokladem fungování místní správy názor, že hlavní povinností místních politiků je zabezpečení určitého zboží a služeb pro voliče a starost o to, aby zájmy obce byly dobře reprezentovány a chráněny a to především na "vyšších místech". Smysl pro lokální zájmy je podporován a udržován při životě různými formami v různých zemích, např. kumulací mandátů a funkcí ve Francii nebo fungováním sítě politických stran na lokální úrovni v Itálii.
2. *Ekonomicko-rozvojový model* spatřuje hlavní funkci místní správy v podpoře lokálního ekonomického růstu a ve vytvoření podmínek potřebných pro fungování tržních sil v relativně neomezeném, ale ne nezbytně neregulovaném prostředí. Nejčastěji uváděnými příklady tohoto typu místní správy jsou Spojené státy americké, Kanada a Austrálie.
3. *"Welfare-state" model* vidí hlavní roli místní správy především v poskytování služeb redistributivní povahy. V tomto modelu je hlavním motivem, který napomáhá rozvoji místní správy, problematika efektivního poskytování služeb podmíněná národním kontextem norem a představ týkajících se kritérií spravedlnosti a přerozdělování. Zvláště v Norsku, Dánsku a Švédsku se silně sociálně-demokratické vlády snažily využít místní správu jako výhradního zástupce státu pro poskytování naprosté většiny služeb obvyklých ve "státech blahobyti". Kromě skandinávských zemí je tomuto modelu velmi blízký systém místní správy v Německu, Holandsku a ve Velké Británii - ta je však v evropském kontextu ve více směrech specifická.

Pokud se jedná výhradně o evropské země, je třeba se zmínit o klasifikaci systémů místní správy na severoevropské a jihoevropské. Jedná se o určitou analogii "welfare-state" a klientelistického modelu, avšak systematicky rozpracovanou ve třech analytických rovinách umožňujících vzájemné srovnání severního a jižního typu místní správy [Page, Goldsmith 1987]. Fungování těchto systémů je analyzováno a) z hlediska funkcí, které jsou v kompetenci orgánů místní správy; b) z hlediska míry nezávislosti a samostatnosti lokálních politiků v jednání a rozhodování o způsobu a úrovni místně poskytovaných služeb a o tom, jak budou financovány; c) z hlediska povahy vztahů mezi lokální a centrální úrovní státní

správy a jejich aktérů; rozsah působností na úrovni místní správy je limitován prostřednictvím zákona, více či méně závazných rad a doporučení shora nebo specifickými podmínkami pro získávání finančních prostředků - přesto mohou místní politici za předpokladu, že oni sami mají možnost ovlivňovat centrální rozhodnutí, předvídat a měnit podobu těch rozhodnutí, která se jich bezprostředně dotýkají.

Ve skupině severoevropských zemí (např. Velká Británie, Dánsko, Norsko, Švédsko) má místní správa tradičně rozsáhlejší funkce než ve skupině jihoevropských zemí (např. Francie, Itálie, Španělsko), kde místní správa odpovídala za podstatně méně funkcí přinejmenším do konce 70. let, kdy se zvětšily pravomoce a kompetence nižších stupňů státní správy, ale ne vždy také základních správních jednotek-samotných obcí. Pokud jde o míru nezávislosti a samostatnosti v jednání a rozhodování, nelze nalézt jednoznačné rozdíly mezi severními a jižními zeměmi, nelze určit, zda jedna země má restriktivnější režim než druhá. Rozdíly se objevují spíše vzhledem k poskytovaným službám než podle jednotlivých zemí. V severních zemích se setkáváme s mnohem větší dělbou kompetencí mezi centrální a lokální sféru státní správy než v jižních zemích. Pro ilustraci uveďme, kolik procent z celkových státních výdajů spadá v jednotlivých zemích do kompetence základních jednotek místní správy, údaje jsou za rok 1984. Největší podíl místních výdajů najdeme v Norsku, kde činí 61 %, dále pak v Dánsku 57 %, ve Švédsku 42 %, ve Velké Británii 26 %, v Itálii 14 %, ve Francii 12 %, ve Španělsku 9 % [Page, Goldsmith 1987: 157].

Způsoby omezování nezávislosti a samostatnosti v rozhodování a jednání orgánů místní správy jsou však rozdílné u severního a jižního typu evropských zemí. Na severu se jedná o statutární regulaci, jde o důraz na specifikaci činnosti místních úřadů prostřednictvím všeobecných norem a kritérií, jež musí být splněny. Naproti tomu na jihu jde o administrativní regulaci - do mnoha rozhodnutí orgánů místní správy vstupuje již na jejich počátku intervence ze strany úředníků centrálních orgánů. Povaha vztahů mezi centrem a lokální úrovní je determinována podmínkami, za kterých místní politika získává nebo naopak ztrácí svůj význam v celonárodním kontextu. Výhoda přímých kontaktů, umožňujících přístup a vliv lokální sféry na centrum, odlišuje jih od severu. Je založena na významu místní politiky a legitimacy pro národní politickou kariéru, což podporuje rozvoj vzájemných vztahů mezi centrem a konkrétní lokalitou prostřednictvím politických stran (Itálie) nebo byrokratických kanálů (Francie). Vzhledem k tomu, že jih má kromě nepřímých forem vlivu lokalit na centrum, které jsou společné všem zemím, navíc tyto přímé kanály vlivu, a protože takto posiluje vliv asociací místní správy, má zde lokální sféra podstatně lepší příležitost ovlivnit utváření politiky centra. V jihoevropských zemích je slyšet nejen hlas místní správy jako celku, ale také hlas jednotlivých obcí.

Místní správa získává politický význam na národní úrovni za předpokladu, že ve státě existuje efektivní podpora centra tomu, aby lokality mohly vyjádřit svoje zájmy a potřeby. Pouhá všeobecně deklarovaná sympatie pro místní správu se většinou míjí s řešením konkrétních problémů jednotlivých obcí či jejich sdružení. Taková efektivní podpora, ačkoli postupně oslabovaná, existuje v jižních zemích.

Naproti tomu v severních zemích centrum důvěřuje místní sféře daleko více, pokud jde o zabezpečování služeb a ponechává větší volnost v rozhodování o úrovni a rozsahu těchto služeb. Podobná důvěra se nevyvinula na jihu, kde lokality mají mnohem méně funkcí a jsou v tomto směru více kontrolovány.

V nedávné minulosti se zdálo, že tyto dva modely vztahů mezi centrem a lokální úrovní získávají protichůdný vývojový směr. V jižní Evropě, těžko rozhodnout zda navzdory či právě z důvodu finančních problémů, předávalo centrum řadu kompetencí nižším úrovním státní správy a spíše se distancovalo od jednotlivostí na lokální a někdy i regionální úrovni. Na severu, přes počáteční decentralizační trendy, se objevily spíše přístupy zvyšující míru centrální kontroly, což platí především pro Velkou Británii. Srovnáváme-li decentralizační trendy v různých zemích, je třeba mít na zřeteli odlišnou výchozí pozici jednotlivých zemí. Decentralizační tendence v tradičně centralizovaných systémech je mohou ponechávat více centralizované, než jsou jiné systémy, ačkoli je v nich lokální autonomie oslabována. Skutečnou úroveň místní autonomie v různých zemích lze velmi těžko porovnávat, neboť závisí na řadě vzájemně se podmiňujících faktorů, které jsou obtížně měřitelné a působí v různém historickém, politickém, sociálním a ekonomickém kontextu té které země.

Pokus o vysvětlení rozdílů mezi severním a jižním typem místní správy se pohybuje v několika rovinách - od historické (zkušenost Napoleonského státu jako základu pro takový typ vztahů centra a lokalit, který je závislý na systému administrativní regulace) přes ekonomickou a sociální (převládající rurální charakter zemí jižní Evropy do 2. světové války jako zdroj klientelistické formy vztahu mezi místními politiky a jejich voliči, pozdější rozvoj "welfare state" mechanismů v těchto zemích) až po kulturní (náboženské rozdíly mezi severem a jihem). Poněkud průkaznější je závislost určitého typu místní správy na velikosti základní správní jednotky, především pokud jde o otázku alokace funkcí a jejich regulace a kontroly. Centrální orgány státní správy obvykle neponechávají malým lokalitám mnoho důležitých funkcí, především z důvodu obtížné kontrolovatelnosti a z obavy před různými politickými kontroverzemi, které mohou ovlivňovat utváření správní politiky. V průběhu posledních dvaceti let vidíme neustálou tendenci ke zvětšování základní správní jednotky a rozšiřování jejich funkcí; pokud se toto v některých jižních zemích nedaří, úlohu podstatně větších základních správních jednotek tak, jak se vyskytují v severních zemích, přebírají nově vytvářené mezistupně státní správy na jihu. Pro ilustraci uvádím údaje o průměrné velikosti (počtu obyvatel) základních správních jednotek v některých zemích [Clarke, Stewart 1990].

Tabulka 1. Průměrná velikost (počet obyvatel) základních správních jednotek

Země	Počet obyvatel
Anglie a Wales	122 740
Švédsko	29 527
Dánsko	17 963
Norsko	8 891
Itálie	6 717
Francie	1 320

V současné době se setkáváme snad jen s výjimkou Velké Británie s řadou snah o decentralizaci státní správy a vzrůst lokální autonomie. Decentralizační trendy v Evropě a zvýšená míra centrální kontroly ve Velké Británii jsou různými reakcemi na obdobný problém - nedostatek financí evropských států vyplývající z hospodářské recese 70. let. Nejvyspělejší průmyslové země byly nuceny snížit státní výdaje především v sociální sféře a řešení vznikajících problémů bylo v řadě případů přesunuto na orgány místní správy. Spolu s vynucovaným snížením výdajů byla místní sféra vybízena k tomu, aby hledala a rozvíjela nové strategie získávání finančních prostředků v rámci svých pravomocí.

Decentralizace potenciálně zvyšuje inovativní charakter reakcí místní správy na změněné finanční podmínky, zatímco centralizace snižuje míru lokální autonomie a oslabuje schopnost experimentovat v oblasti získávání finančních prostředků. Rozsáhlé decentralizační programy nemusí nutně zvyšovat míru lokální autonomie, pokud místní správa zůstává závislá na centrálních dotacích, aby mohla poskytovat služby, jež jsou v její kompetenci. Decentralizace může být řešením politického konfliktu tím, že je přemístěn z centrální na lokální úroveň, např. provedení škrťů v rozpočtu je přenecháno místní sféře, především pokud se jedná o politicky citlivé oblasti. Naopak centralizace může pozitivně ovlivnit upadající oblasti v tom smyslu, že jde přinejmenším o náznak odpovědnosti a zájmu centra o ekonomický rozvoj té které oblasti či lokality. Odpůrci centralizace by pravděpodobně namítli, že právě centralizace představuje hlavní překážku ekonomické obnovy. Ať už se má situace v teoretické poloze jakkoliv, zkušenosti lokalit, kde převládal upadající průmysl, ukazují, že trend úspěšného řešení takové situace spočíval ve vytváření společných podniků se soukromým kapitálem na místní úrovni a tak se dařilo uniknout vládnímu řízení a kontrole [King, Pierre 1988]. Většina případů rychlé obnovy měst a průmyslu se uskutečnila za situace, kdy vliv státu byl zaměřen na poskytování politického a právního rámce, případně finančních zdrojů, ponechávaje provádění programů obnovy na místních aktérech.

Nejvýraznějším příkladem snahy centrálních vlád zvětšit rozsah místní autonomie je tzv. "free commune experiment", který v nedávné době probíhal současně v Dánsku, Švédsku a Norsku. Cílem tohoto experimentu bylo vyzkoušet nové způsoby, jak zvýšit aktivitu místní správy, rozšířit možnost adaptace státní politiky na lokální podmínky, umožnit veřejnosti, aby měla větší vliv na přijímaná rozhodnutí a zefektivnit využití zdrojů. Vybrané správní jednotky mohly získat na základě vlastní iniciativy výjimku z některých administrativních pravidel a státních nařízení, pokud je považovaly za překážku efektivnějšího a demokratičtějšího

vývoje. Výsledkem experimentu bude zřejmě všeobecná redukce státní kontroly a regulace. Ačkoli se některé inovace v tomto experimentu vztahují na taková omezení, jimž byly místní úřady v zemích jako např. Velká Británie tradičně méně vystaveny, jedná se nepochybně o silný trend k větší lokální autonomii. Bez zajímavosti není ani poměrně výrazná snaha tohoto experimentu o znovunastolení představy komunity jako územní autority a ne pouze zprostředkovatele veřejných služeb.

S analogickými reformními kroky se setkáváme v mnoha dalších evropských zemích. Jazyk těchto reforem je v řadě případů obdobný: jsou uváděny do života proti monopolu státu, byrokratické uniformitě a ve jménu decentralizace, deregulace, většího podílu místní správy na utváření státní politiky, efektivnosti, možnosti výběru a větší schopnosti místních úřadů reagovat na zájmy a potřeby obyvatel. Většinou jde o přidělování dalších funkcí místní správě a zvětšování volnosti a nezávislosti jak v rozhodování o finančních otázkách, tak na centrálních nařízeních a pokynech. Britská místní správa je v evropském kontextu často spatřována jako ta, která vykonává celou řadu funkcí s ohledem na škálu aktivit, jež organizuje a financuje [Page, Goldsmith 1987: 156]. Proto je také Velká Británie považována za zemi, kde je místní správa orientována výhradně na poskytování veřejných služeb. Naproti tomu většina evropských zemí zdůrazňuje úlohu místní správy jako samosprávného systému, jehož prostřednictvím si komunita sama vládne, vybírá vlastní politické vůdce a politickou orientaci a kde se veřejně diskutuje o společných problémech. Ve Velké Británii dochází k pokusu o změnu role místní správy jako soběstačné jednotky nabízející a poskytující veřejné služby - její nová úloha by měla spočívat v tom, že by pomocí rozsáhlé sítě převážně soukromých podniků zprostředkovávala na smluvním základě nabídku veřejných služeb na místní úrovni. Cílem těchto změn je zvýšit pestrost nabízených služeb, přiblížit je obyvatelstvu, resp. zákazníkům, redukovat uniformitu služeb, zvýšit jejich efektivnost prostřednictvím soutěže a trhu.

Finanční stránka současných evropských reforem místní správy je velmi rozsáhlá a těžko ji lze ve stručnosti shrnout. Paralelně s posilováním místní autonomie dochází v některých zemích (především v Norsku, Francii a Holandsku) k přesunu důrazu od specifikovaných vládních grantů ke grantům nespecifikovaným (všeobecným). Finance poskytované výhradně za určitým účelem omezovaly možnost místních úřadů rozhodnout o prioritách z lokálního hlediska. Zkušenosti těchto zemí ukazují, že forma financování prostřednictvím nespecifikovaných grantů zvyšuje pocit odpovědnosti místních politiků a především efektivnost využití vynakládaných prostředků. Neposledním důvodem přechodu k poskytování nespecifikovaných grantů může být i skutečnost, že pro centrální vládu je snazší a jednodušší snížit grant všeobecný než snižovat jednotlivé rozpočtové položky [Blair 1989: 7].

V zásadě můžeme rozlišit tři hlavní typy reformních přístupů:

1. Rozšiřování funkcí místní správy. Jedná se např. o již zmiňovaný přechod ke všeobecným, nespecifikovaným grantům nebo o něco dramatičtější deregulační přístup v podobě "free commune experiment" ve Skandinávii, kdy vláda nabízí

"možnosti osvobození"; dále např. o ústavní změny v Portugalsku, které ruší postavení místní správy jako pouhého reprezentanta centra na lokální úrovni.

2. Zkvalitňování veřejných služeb, např. zjednodušením a vyjasněním funkcí a kompetencí mezi různými úrovněmi státní správy (Německo, Španělsko), stanovení standardu služeb poskytovaných na lokální úrovni (Portugalsko), školení zaměstnanců orgánů místní správy v jednání s lidmi (Německo).
3. Využití obchodních a kompetitivních praktik, případně i privatizace, ve veřejném sektoru (Holandsko, Itálie, Německo, Velká Británie); [Batley, Stoker 1991].

Srovnáme-li základní vývojové trendy místní správy v evropských zemích, ukazuje se, že reformy probíhající v těchto zemích mají mnoho společných znaků a pokud se od sebe zásadnějším způsobem odlišují, jedná se o různý přístup k dosažení obdobných cílů a záměrů. Ke zdůvodnění a objasnění reform se většinou používá termínů jako decentralizace, debyrokratizace, deregulace, zvýšení jak efektivity, tak schopnosti reagovat na místní specifické potřeby a zlepšení možností lokální sféry ovlivňovat rozhodnutí, jež se jí bezprostředně týkají. Tradiční formy státní intervence ztrácejí na významu, neboť organizování veřejného sektoru z centra se stává postradatelným a byrokratická uniformita v přístupech k řešení lokálních problémů stále méně vhodnou a přijatelnou. Podle dostupných studií lze konstatovat, že s výjimkou Velké Británie vzrůstá úloha místní správy v politickém životě většiny evropských zemí.

DANIEL HANŠPACH je výzkumným pracovníkem Sociologického ústavu ČSAV. V roce 1991 studoval politickou sociologii a srovnávací místní správu na London School of Economics and Political Science, kde získal rovněž titul MSc. V současné době se zabývá především problematikou místních politiků a elit v rámci mezinárodního srovnávacího výzkumu místní demokracie.

Literatura

- Ashford, D. E. 1982. *British Dogmatism and French Pragmatism*. London: George Allen and Unwin.
- Batley, R., G. Stoker 1991. *Local Government in Europe*. London: Macmillan.
- Blair, P. 1989. *Trends in Local Autonomy and Democracy: Reflections from a European Perspective*. The Institute of Local Government Studies, University of Birmingham.
- Clarke, M., S. Stewart 1990. *Future of Local Government - Some Lessons from Europe*. The Institute of Local Government Studies, University of Birmingham.
- Dente, B., F. Kjellberg. 1988. *The Dynamics of Institutional Change: Local Government Reorganization in Western Democracies*. London: Sage.
- Goldsmith, M. 1988. "Local Autonomy: Theory and Practise." In *Challenges to Local Government*, ed. by D. S. King, J. Pierre. London: Sage.
- King, D. S., J. Pierre 1988. *Challenges to Local Government*. London: Sage.
- Page, E. C., M. Goldsmith 1987. *Central and Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States*. London: Sage.
- Regulski, J., S. Georg, T. H. Jensen, B. Needham 1988. *Decentralization and Local Government*. Lodz: Transaction Publishers.

Summary

The analysis of local government systems deserves as much attention as the national and federal levels of politics. Local government is a key element in the political systems of Europe's liberal democracies. Local government organizations provide a range of services that should match the local needs, but local government is about more than the delivery of services, it is the level of government closest to the citizens and has a role in representing the concerns and views of the locality. Political participation at the local level is, then, one of the foundations of the democratic political system.

Two kinds of typologies of local government systems are combined in order to establish a theoretical framework for the evaluation of the current local government reforms in European countries. The first typology is based on the different roles performed by local government in different countries. We can distinguish clientelistic-patronage, economic-developmental and welfare-state types of local government. The second typology is constructed from three factors - the functions performed by local government, the discretion of local government authorities and the access they have to the central government. According to this set of criteria the northern and the southern European types of local government are elaborated. Typical representatives of the northern European type are Denmark, Norway, Sweden and Great Britain, of the southern European type France, Italy and Spain.

A comparative perspective is used in the analysis of the current trends in local government in Europe. Most of the local government reforms were undertaken under the name of decentralization with the exception of Great Britain, where we can observe increased central control. Both trends are alternative responses to a similar problem - the fiscal crisis of the state in the seventies. States in the most advanced industrial democracies have had to reduce their spending, particularly on social welfare. Local governments have been encouraged to develop new strategies to mobilize their resources. Decentralization increases the potential for local innovative responses to the changed national fiscal conditions, whereas centralization undercuts local autonomy. Dependence on grants from national governments for the provision of certain services can also limit local autonomy. Decentralization may only displace political conflict from the central state to sub-national and local arenas.

Vesnice v českém pohraničí

Srovnání vybraných výsledků monografických studií dvou obcí

HELENA HUDEČKOVÁ*

Vysoká škola zemědělská, Praha

The village in the Bohemian borderlands

A comparison of selected results from monographical studies on two villages

Abstract: The author compares the development (since the 1930s) and present state of two rural localities near the frontier with Germany and Austria. These two borderland villages with a number of geographical resemblances passed through markedly dissimilar development - one of them was resettled and the other is characterized by continuous demographical development. This difference has influenced the state of the local society in terms of its civic, political, economic and cultural life, continues to be reflected there now, and it is assumed that particular features of it will exist into the future. Besides the normal problems connected with rural development, many problems ensuing from the differences in historical development, and conditioned by geographic and demographic factors, are presented.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 4: 528-542)

Sociologický výzkum "Agrární přeměny v kontextu obnovy a rozvoje venkova" řešený na katedře humanitních věd VŠZ v Praze plní především kulturní funkci, neboť jeho hlavním cílem je včlenění získaných výsledků do výuky sociologie venkova a zemědělství. Odtud plyne jak široký záběr zkoumané problematiky, tak zvolený metodický přístup, využívající převážně kvalitativních metod a technik. Touto prací jsme navázali na tradici sociologických monografických studií vesnice, vypracovaných v druhé polovině 30. let a dále v krátkém období 60. let (Bláha, Galla, Hájek, později Tauber, Lom a další). Řešením zvoleného tématu však sledujeme i cíl zapojit se do aktuální společenské diskuse o agrárních přeměnách, o současné vesnici a jejím společenství, které tyto přeměny nese "na svých bedrech".

Pomocí monografické procedury analyzujeme situaci ve vybraných českých vesnicích v oblasti politického a občanského, kulturního a hospodářského života, a to v souvislosti s jejich historickým a demografickým vývojem a geografickou polohou. Analýza je předpokladem pro zhodnocení stavu a přemýšlení o budoucnosti českého venkova, případně pro pokus o typologizaci českých vesnic v následné etapě výzkumu.

*) Veškerou korespondenci poslejte na adresu: Mgr. Helena Hudečková, CSc., Vysoká škola zemědělská, katedra humanitních věd - sekce sociologie venkova a zemědělství, Kamýcká ul., 165 21 Praha 6 - Suchbátka.

V každém roce (1991 - 1993) předpokládáme vypracovat tři případové studie obcí do 2 000 obyvatel, které vybíráme podle složeného geograficko-demograficko-hospodářského kritéria (obsahujícího charakteristiky polohy a postavení v sídelní struktuře, stability-nestability a směru demografického vývoje, hospodářské struktury obce a jejího okolí s ohledem na pracovní příležitosti místního obyvatelstva).

Při zpracování případových studií vycházíme ze studia statistických a místních dokumentů o historii a současnosti obcí se zvláštním zřetelem k zemědělskému hospodaření. Poté užíváme dotazovacích technik:

- řízených polostandardizovaných rozhovorů s bývalými a dnešními představiteli politického, občanského, kulturního a hospodářského života v obci, pamětníky a dalšími občany, kteří jsou zde významní, zajímaví, dotvářejí kolorit obce (jde vždy o 15-25 rozhovorů podle široce zpracované osnovy, z níž lze podle typu dotazovaného vybírat různé části předmětu dotazování);
- dotazníkového šetření u zemědělského obyvatelstva o podmínkách života a zemědělského hospodaření v obci (návratnost dotazníků se pohybuje mezi 50 a 60 %).

Studie též zahrnují poznatky z vlastního pozorování během pobytu v obci (vždy po dobu asi 2 týdnů).

Monografické studie, z nichž tři jsou již zpracovány pro interní užití, obsahují:

- 1) Rozsáhlou geografickou, demografickou, ekonomickou a sociokulturní charakteristiku obce, přičemž vybrané ukazatele postihují vývoj od 30. let 20. století; prameny jsou převážně statistické povahy - sčítání lidu od r. 1930, sčítání zemědělských závodů 1930; další souhrnné pramenné publikace.
- 2) Výpis z obecních kronik a z dalších historických dokumentů a publikací o obci usnadňující charakterizovat stav obce od 30. let dodnes (včetně zemědělství).
- 3) Navazující studii o současnosti a představě o budoucnosti obce (vnitřně členěno na oddíly - důležitá období vývoje obce, politický a veřejný život v obci, společenský a kulturní život v obci, hospodářství obce, představa o dalším vývoji včetně programu obnovy a rozvoje, celková situace a její zhodnocení).
- 4) Navazující studii o současném zemědělském podniku (vnitřně členěno na oddíly - základní charakteristiky, řídicí a organizační struktura a její změny po r. 1989, mobilita pracovních sil, výrobní zaměření podniku a jeho změny po roce 1989, soukromí rolníci v katastru obce a jejich vztah k místnímu zemědělskému podniku, spolupráce podniku s obcí, se zahraničím, otázky ekologie, představa o budoucnosti podniku).

Obě studie jsou zpracovány na základě studia místních dokumentů, řízených rozhovorů a pozorování.

5) Analýza výsledků zmíněného dotazníkového šetření.¹ Monografickou proceduru jsme v našem projektu užili s plným vědomím omezení generalizace poznatků takto získaných. Domníváme se však, a to hlavně v souvislosti s výše uvedeným zaměřením našeho výzkumu, že tato metoda odpovídá námi zvoleným intencím. Navíc, jiná pracoviště zabývající se rurální sociologií, se kterými spolupracujeme, postupují převážně kvantitativními metodami. Je možné výsledky vzájemně konfrontovat a doplňovat.

V tomto článku chci některé dosud získané poznatky využít k pokusu o srovnání vývoje a současnosti dvou pohraničních vesnic, které mají více geografických podobností, ale prošly výrazně jiným demografickým vývojem v důsledku skutečnosti, že jedna je obcí dosídlenou a druhá je charakteristická kontinuálním vývojem svého společenství, neboť byla vždy osídlena Čechy. Základní geografické a demografické faktory ovlivnily vývoj všech oblastí života místního společenství. Při srovnávání zachovám anonymitu vesnic a budu je nazývat "J" a "Z". Není náhoda, že jsme se v první etapě práce soustředili na oblast pohraničí. Je to "brána našeho vstupu do Evropy", první linie střetu s jiným světem a s jinými životními styly. Toto poznání proniklo nejen do měst a městeček, ale též na vesnici. Vesnice v pohraničí mají často "pohnutější" historii, resp. nedávnou historii, neboť se jich citelněji dotkly válečné události a jejich důsledky.

Charakteristika obcí

První historickou zmínku nacházíme u obou obcí shodně v polovině 14. století. Jen vesnice "J" se však "honosí" dvěma zchátralými kulturními památkami (kostelem ze 14. století a farou ze 16. století), neboť druhá vesnice ("Z") vyrůstala v těsném sousedství jiné vesnice se sídlem panství i farnosti. Vesnice "Z" je spjata se specifickou kapitolou českých dějin již od středověku. Obec "J" je Sommerem a Palackým (příslušně 1842, 1848) označována za obec německou, ačkoli v těsné blízkosti byla sídla s převahou českého obyvatelstva, které sem pronikalo (zejména v letech 1920-1930 v důsledku vzniku československého státu a uplatňování první pozemkové reformy). Od roku 1910 v ní vzrostl počet Čechů z 1,7 % na 12,7 % v roce 1930. Tyto historické skutečnosti napovídají příští vývoj po 2. světové válce. Ačkoli obě vesnice patřily po celé válečné období k Německu, obyvatelstvo se vyměnilo jen v jedné z nich ("J"), a to téměř stoprocentně. Jak dále uvedu, tento moment je v životě obce dodnes zřetelný.

Základní geografické charakteristiky obou obcí jsou podobné. Vesnice se nalézají do 10 km od státní hranice (jedna se SRN, druhá s Rakouskem). Obě mají poměrně výhodné dopravní spojení s okresním městem (ve vzdálenosti 8 a 6 km) a také s dalšími sídly v okolí. Mají také obdobné klimatické a ostatní přírodní podmínky pro zemědělskou výrobu, relativně zdravé životní prostředí a krásnou okolní krajinu, využitelnou k rekreaci. Jen jedna z nich je dnes příměstskou

1) Poslední část, získaná zpracováním dotazníkového šetření, dovoluje jak srovnání mezi obcemi navzájem, tak srovnání s tzv. kontrolním souborem venkovského zemědělského obyvatelstva, bydlícího "rozptýleně" po celém českém a moravském pohraničí (160 osob).

rekreační oblastí a má vybudované příslušné zázemí (rybník ke koupání a rekreační objekty - "J"). Okolí náležející druhé vesnici by mohlo lákat pěší turisty a cyklisty.

Obě dvě obce, ač rozdílné počtem obyvatel, získaly v době přebudování sídelní struktury statut střediskové obce. Menší z nich ("J") překonává obec "Z" v občanském vybavení, zvláště pokud se jedná o školství a zdravotnictví. Vesnice "Z" se naopak více soustředila na řešení podmínek bydlení. Svědčí o tom větší nárůst počtu trvale obydlených domů a bytů v letech 1970-1990 (příslušně 123,0 % a 131,7 % oproti 118,0 % a 120,4 % v obci "J"). Přitom v období let 1950-1970 byl u obou sledovaných ukazatelů v obou vesnicích vykázán pokles. Úměrně k takové situaci se také vyvíjela demografická struktura.

Urbanizační proces, vystěhovalectví do cizích států, obě válečná období a situace v pohraničí po válce se podílely na tom, že v obou případech byl počet obyvatel vesnic nižší než ve století předešlém. Ke zlomu směrem k úbytku došlo na přelomu století a od té doby datujeme trvalý pokles obyvatelstva až do druhé poloviny 80. let, kdy se pravděpodobně zastavil. Od konce 80. let můžeme usuzovat na jakýsi signál k případnému růstu obyvatelstva, který by však nemusel platit, pokud zůstane neřešena tvorba nových pracovních míst (Tabulka 1).

Téměř paradoxně by působil fakt, že ve vesnici "J" došlo k menším výkyvům demografického vývoje, kdybychom nevěděli, že údaj o počtu v sobě zakrývá již vzpomínanou výměnu obyvatel. Uvedená data svědčí o více než 90 % dosídlenosti obce "J" již v 50. letech, což nebylo obvyklé. Srovnáme-li pak vývoj počtu obyvatel na úrovni okresů, v nichž se naše obce nacházejí, byl pokles v důsledku poválečného vysídlení zřetelnější v okresu vesnice "Z". Od roku 1970 se počet i struktura obyvatel vyvíjejí ve prospěch obce "Z", která má dnes příznivější demografickou strukturu než "J" (Tabulka 2). K většímu pohybu obyvatel stále ještě dochází v obci "J", pokud tak můžeme soudit z údajů dotazníkového šetření, zahrnujícího vždy 50 % zemědělců bydlících v obci (tj. 17,4 % a 7,3 % ze všech ekonomicky aktivních příslušně v obci "J" a "Z"). Z nich se narodilo v místě 60,2 % (v "Z") a 48,8 % (v "J"). Hlavní období přistěhování se v obou vesnicích kryjí a spadají do let 1963-1969 a 1974-1983. V obci "Z" převládá přistěhování do rodiny, v obci "J" se důvody přistěhování rovnoměrně distribuuují mezi příležitosti získat zaměstnání, bydlení a přistěhování do rodiny. I uvažování o odchodu z obce je častější v "J" (14,7 % oproti 6,8 % v "Z") a mezi nejfrekventovanější důvody vždy patří očekávané získání lepších práce a více peněz.

V poválečném období v obci "Z" rovnoměrně rostl podíl ekonomicky aktivních z počtu obyvatel obce, v "J" byl zaznamenán růst a pozdější pokles (Tabulka 3). Vždy se tam živilo více osob zemědělstvím (Tabulka 4). Je příznačné a platí to pro obě obce, že v období zakládání a začátku hospodaření JZD byly ve struktuře pracovníků JZD početněji zastoupeny ženy než v obdobích pozdějších. Vyšší podíl zaměstnaných v řemeslech a průmyslu v roce 1930 v obci "Z" (44,8 % oproti 31,2 % v obci "J") neznamena, že jejich rodiny nevlastnily tzv. trpasličí nebo malé zemědělské závody a mnohé z nich tudíž tvořily skupinu tzv. kovozezemědělských rodin. Postupem doby rostl v obou obcích podíl pracujících ve službách ("Z": ze 3,3 % v roce 1930 na 14,4 % v roce 1980; "J": z 8,1 % v roce 1930 na 14,8 % v roce 1980). Rovněž tak rostla dojíždka do zaměstnání, která

postihuje více než 50 % z ekonomicky aktivních a obě vesnice tak splňují kritérium tzv. obytné výrobní obce. Zaměstnání přímo v obci se v naprosté většině týká zemědělského obyvatelstva.

Vývoj místního společenství od 30. let

Období válečné (1939-1945), rané poválečné (1945-1950), združstevňování (1950-1955), 60., 70. a 80. léta jsou důležitými obdobiami vývoje obou vesnic.

a) *Válečné období* - podle dochovaných pramenů a výpovědí pamětníků lze toto období charakterizovat jako rozvojové v oblasti hospodářské a retardační ve sféře společenského a kulturního života. Odchodem mužů (ve vesnici "Z" na práci do Německa a ve vesnici "J" na frontu) a nebyvalou zaměstnaností žen mimo rodinné hospodářství byl narušen rodinný a spolkový život. Do hospodářské sféry zavedli Němci v obsazeném území pořádek a podporovali zemědělství. Efekt pro obyvatele vesnic byl zřetelný a ve vesnici "Z" se dokonce říká, že takový pořádek nebyl nikdy předtím a nikdy potom. Tíha války byla pocítěna až koncem období, zvláště pak ve vesnici německé, z níž padlo téměř 30 % místních dospělých mužů.

b) *Období do kolektivizace (rané poválečné)* - mělo v obou vesnicích dosti odlišný průběh v souvislosti s výměnou osídlení v německé obci. Pro obě vesnice však shodně platí neurovnané poměry spojené s dozníváním války v pohraničí, které trvalo do druhé poloviny roku 1946. Zvláště v "J", kde proběhl i "divoký odsun" Němců a došlo k více násilným incidentům, byla situace velmi neurovnaná. Rychle a intenzivně se provádělo dosídlování, přičemž asi 30 % z první vlny dosídlenců lze označit za "pravé zlatokopy", kteří po dvou až třech měsících zase z vesnice odcházeli. Příchozí byli většinou nemajetní lidé s přáním "udělat se pro sebe".

Ani druhá obec se nevyhnula demografickému pohybu. Některé rodiny odešly dosídlivat okolní vysídlené obce a ve vedlejší vesnici byla umístěna posádka, což znamenalo příliv nové krve do obce (hodnoceno jako pozitivní fakt, pokud pomohlo překonat nedobré vztahy v obci, reprodukováné v neměnné sociální struktuře). Na druhé straně tím došlo k podstatnému zvýšení vlivu komunistů v obci.

Specifická situace v pohraničí a zmíněné demografické pohyby napomohly v obou vesnicích vzniknout silné prokomunistické orientaci. Na rozdíl od situace v obci "Z", kde nastolení komunistické moci probíhalo pod sociální kontrolou, jejíž systém byl po dlouhou dobu budován, v obci "J" měla tato moc (propojená s mocí hospodářskou prostřednictvím práva rozdělovat majetek po Němcích) volné pole působení.

c) *Združstevňování vesnice* - určité podmínky, které připravily prostor pro kolektivizaci, jsou v obou obcích srovnatelné. Je to silná pozice KSČ, provádění kolektivizace místní politickou mocí (s motivací touhy po ovládnutí a osobním prospěchu) a přítomnost strachu u ostatních.² Přijímání kolektivizace však bylo v závislosti na charakteru místního společenství značně rozdílné. Tam, kde zůstalo původní obyvatelstvo ("Z"), působila kolektivizace ve směru rozkladu společenství a

² I obraz trestů pro ty, kteří jednali proti připraveným schémátům, je podobný, v obci "Z" měly tresty větší dosah.

nejméně deset let prý trvalo, než se v obci obnovily sociální vztahy zbavené vzájemného strachu. Združstevňování je tam dnes hodnoceno hůře než válečné období, neboť znamenalo skutečné rozrušení lidských vztahů a zasáhlo nejen majetkové, ale citelně také příbuzenské a sousedské vztahy.

V obci "J" byla naopak kolektivizace spíše vítána, neboť zde nežilo společenství sdílející tradiční selské hodnoty a až na několik jednotlivců se neprojevoval typický selský vzdor. Značná část místních rolníků, kteří získali půdu přidělem a dosud ji nezačali nebo právě začínali splácet, došla k názoru, že sami hospodařit neumějí. A navíc, kolektivizace je zbavila dluhů. Co také bylo důležité, do jejího čela se postavil člověk, který si v obci dokázal vybudovat autoritu především uměním hospodařit. Ve vesnici "J" působila kolektivizace spíše jako faktor stmelující společenství, které tam vznikalo.

d) 60. léta - po období stagnace se od konce 50. let JZD konsolidovala. V obou našich vesnicích došlo na počátku 60. let ke sloučení JZD, později i ke sloučení obcí. Slučování JZD nebylo vítáno, ale po prvním období obtížného sžívání a nacházení nových vztahů kooperace byl uznán racionální základ tohoto administrativně prováděného aktu ve využití zemědělské techniky, nových technologií a specializovaných odborníků, kteří sem začali přicházet. V té době byla uplatněna i příznivá ekonomická politika vůči zemědělství a opadl vzdor bývalých soukromých hospodářů (platí pro vesnici "Z"). Mohli bychom tedy soudit, že první slučování JZD obsahovalo pozitivní prvky s pozdějšími projevy v růstu životní úrovně členů JZD, ve zlepšování pracovních podmínek (hlavně režimů práce) a následně v konsolidaci společenského života. JZD se stala významným článkem sociální organizace obcí a podílela se na všech oblastech jejich života.

Integrační proces v sídelní struktuře prospěl jen střediskovým obcím a ostatní malá sídla v podstatě odsoudil k zániku. Vznikly tudíž nebo se jen prohloubily již existující nedobré vztahy mezi sousedními obcemi. Obě námi sledované vesnice se staly střediskovými a zlepšovaly se v nich některé životní podmínky, zejména bydlení a hygiena v obci. V 60. letech začíná ochabovat silná politická orientace života v pohraničních vesnicích. Ovšem v důsledku událostí konce 60. let se politický život opět mobilizuje, ale již jen v obci "J". Průběh těchto událostí v obci "Z" byl podobný jako ve většině venkovských obcí, do jejichž života zasáhly jen nepatrně.

e) 70. léta - dochází ke druhému administrativnímu slučování JZD, opět provázenému silným roztrpčením lidí. Ani později v něm není shledán racionální důvod. Slovo "družstvo" zcela pozbylo obsah a pro členy se stalo naprosto nepřehledným celkem. Dochází i k obměně generace družstevníků. V důsledku nevídaného integračního procesu a příchodu nové generace se prohlubuje odcizení k půdě (základu zemědělské práce), ke krajině, k přírodě vůbec. Tyto hodnoty nebyly cizí generaci "starých hospodářů". Jejich následníci na pracovních místech v JZD (ačkoli o nich nelze obecně říci, že by nepodávali dobré pracovní výkony) preferují výrazně osmihodinovou pracovní dobu, volný čas, jistý a pravidelný výdělek, spotřebu a dobré bydlení. Zejména pro poslední ze jmenovaného přicházejí do obce "zvenčí" a přinášejí sebou městský vzor života. Tím navazují na tendenci ke ztrátě pospolitosti, kterou nastolila kolektivizace. Takto chápou vývoj

ti starší, kteří byli vychováni v tradici venkovské kultury. Mluví o tomto období jako o dokonání ztráty vnitřní identity obce (platí pro "Z").

V obci "J" není vývoj hodnocen podle měřítek této kultury a období 70. let je považováno za dobré v souvislosti s rozvojem jejich střediskové obce. Domnívám se ale, že v této době došlo k dokonání "tichého rozdělení" na dva tábory, diametrálně odlišné svou "prorežimní" a "protirežimní" orientací a přes zjevné upevnění politické moci komunistů se v obci utvořila druhá referenční skupina, i když pro menšinu obyvatel.

f) 80. léta - stále zřetelněji se projevuje těžkopádnost centralistického způsobu řízení, např. při výstavbě obcí, zásobování, při správních záležitostech atp. Vyrůstá kverulantství jednotlivců i skupin a pokračuje seskupování těch aktivnějších. Konec 80. let zasáhl citelněji opět obec "J" než obec "Z", kde byl zase průběh podobný běžnému venkovskému prostředí. Vznikající politický boj (v obci "J" silnější než v obci "Z") byl příliš podbarven osobním a sousedským akcentem a trpěl nedostatkem politické kultury. V obou obcích si jiná seskupení než KSČ velmi těžko probíjávala pozici.

Dnešní stav místního společenství

Současné neurované období, typické rozbitím starého a hledáním nového společenského pořádku, vyvolává v obou obcích reakce odpovídající charakteru místního společenství. Řečeno s mírnou literární nadsázkou, v obci "Z" se občané "zakopávají v soukromí svých rodin", v obci "J" ožívají "zlatokopecké" způsoby jednání. Obecně se prohlubuje nedůvěra a nejistota. Jsou očekávány značné potíže s restitucemi a uplatňováním nároků na majetek, a to v důsledku obrovské propasti v našem právním řádu, a také proto, že většina zemědělského obyvatelstva není přesvědčena o tom, že restituce mohou napravit křivdy, které se kdysi staly. Dokonce se obávají toho, že mohou napáchat další nespravedlnosti. Proto se na venkově nezdávka setkáme s uvažováním o nastávající "násilné dekolaktivizaci".³

A jak bychom mohli stručně charakterizovat dnešní stav společenství v námi sledovaných obcích?

Společenství obce "Z" - jeho momentální postoje a projevy mají návaznost na společnou kulturní tradici, která odpovídá tradiční venkovské kultuře, přestože tato obec nebyla ve 20. století typicky zemědělskou vesnicí. V jednání místního společenství se snad nejvíce uplatňují postoje silného individualismu s orientací na sebe a svou rodinu (který se dnes mj. projevuje i v tom, že dobrovolnost je chápána jako akt nedělat nic společně). Je to společenství pracovitě, což se ve spojení s individualismem začíná projevovat v podnikání (neplatí však pro oblast zemědělství). Málokdo však myslí do budoucna, neumí to a snad to ani nechce, orientace na budoucnost je prý slabá.⁴ V závislosti na již uvedeném chybí

³) V dosídlených obcích je situace navíc komplikována vědomím toho, že způsob nabývání majetku po válce nebyl rozhodně legitimní.

⁴) Domnívám se však, že ve srovnání s jinými obcemi je spíše silnější, neboť absence je uvědomována. Tato orientace se také projevuje v chování budoucích podnikatelů (viz dále).

schopnost ke společné domluvě a společné aktivitě. V této obci jsme nezaznamenali silnější rezidua pověstného venkovského rovnostářství, i když je zřejmé, že v minulosti existovalo. Jednání jednotlivců je podřízeno neformální společenské kontrole, jejíž systém se tvořil po staletí. Přestože její vliv zeslábl, je znatelný.

Společenství obce "J" - je předchozímu společenství podobné absencí orientace na budoucnost, zde výraznější. Pokud jde o společnou domluvu, případně akci, motivem k ní by byl spíše boj mezi dvěma soupeřícími skupinami. Možnost skupinové domluvy lze vysvětlovat hypoteticky i tím, že místní společenství netíhne tolik k individualismu a soupeření dvou skupin s rozdílnými zájmy tu je silnější. Otázka pracovitosti není jednoznačná. Rozhodně tu práce není akcentována jako hodnota vytvářející majetek, což je typické pro rolnickou kulturu. V dnes ožívovaných "zlatokopeckých" způsobech jednání lze spatřit spíše tendenci opačnou - získat majetek bez ohledu a úcty k práci druhého. Ale "zlatokopectví" má i jistý pozitivní moment, produkuje podnikavost na základě vysoké angažovanosti pro vlastní prospěch. Bohužel, jednání jednotlivců není příliš sociálně regulováno, a tak zřejmě vedle podnikatelů vyrůstá řada podnikavců. I častější sousedské nešvary a hádky lze přičíst na vrub velké rozličnosti motivů a postojů dosud málo ovlivněných společně vytvořenou kulturou. Toto společenství má nižší kulturní potenciál, vyskytuje se v něm více asociálních jevů. Má stále silnou orientaci na politickou oblast života, přestože takový postoj není charakteristický pro většinu členů společenství.

Na rozdíl od společenství obce "Z", k jehož charakteristice je možné najít určitou kostru, pokusy o charakteristiku společenství obce "J" ztroskotávají na všudypřítomné rozporuplnosti a roztržštěnosti. Lze to pozorovat i ve frekvenci diametrálně odlišných názorů a postojů obyvatelstva na minulé a současně probíhající jevy v životě místní i globální společnosti. I jinde se jistě setkáme s takovým oboupólným hodnocením, ale ve vesnici "J" lze výrazněji pocítit extrémní polarizaci názorů, netlumenou středními polohami hodnocení.

O současném stavu obecního života

a) Politický systém a občanská aktivita

Na konci roku 1991 působila v obou obcích místní organizace KSČM a žádná jiná politická strana. Rozdělení OF na dva politické proudy nenašlo odezvu. Silná pozice komunistů byla v prvním období po listopadu 1989 oslabena a narušena, ale neztratila vliv. Další vývoj, zejména pak situace v zemědělství, nasvědčuje, že si KSČM pozici opět upevní, i když v posunuté poloze oproti dřívější době. Přece jen tu působí politická protiváha, i když ne ve formě konkrétního politického seskupení. Změny v místní politické moci ve směru oslabování komunistické orientace ovlivňuje proces generační obměny.

V obci "Z" vzrůstá inklinace k sociální demokracii, která zde ostatně má hlubokou tradici, a případně také k Zemědělské straně. V obci "J" se pravděpodobně vytváří kontrapoziční skupina ve vznikající vrstvě podnikatelů, opírající své postavení o zájmy hospodářské s připojenými určitými politickými postoji. Může se stát, že se k této skupině připojí někteří "podnikaví komunisté".

Z této skutečnosti nemusí asi plynout takové obavy jako ve městech, neboť venkov není anonymní. Zatímco v obci "J" údajně panují dobré vztahy mezi obecním zastupitelstvem a KSČM, v obci "Z" tomu tak není. Rozdíl v hodnocení je vysvětlitelný výsledky komunálních voleb. Zatímco parlamentní volby 1990 skončily v obou obcích příznivě pro OF, z komunálních voleb v obci "Z" vyšli vítězně nezávislí (obecní zastupitelstvo se vytvořilo v poměru 6 nezávislých : 3 KSČM) a v obci "J" to byli komunisté (poměr 6 z KSČM : 5 z OF). V obou obcích tvoří členy zastupitelstva převážně muži středního věku, pracující manuálně ("Z": 87,8 % a "J": 64,6 %). Starostové nejsou členy KSČM, ale v obci "J" vykonává uvolněnou funkci zástupce starosty člověk, který kandidoval za KSČM.

Veřejná zasedání, vývěsky a rozhlas mají sloužit k výměně informací mezi zastupitelstvem obce a občany. Veřejná zasedání jsou navštěvována minimálně, vývěsky a rozhlas reprodukuje jen ty nejzákladnější informace. Platforma pro každodenní občanský život se hledá velmi těžko a je neustále ohrožována nepříjemným sklouzáváním do osobních sporů. Zájem občanů o veřejné záležitosti je soustředěn zejména na kritiku obecního úřadu. Netroufám si hodnotit, jaký díl viny za tuto situaci nese práce zastupitelstva, postoje občanů a naše celková společenská situace. V obou obcích existuje malá skupina těch aktivnějších, kteří bez ohledu na vlastní politické postoje a celkové politické poměry byli vždy ochotní pracovat pro obec a dělají to i dnes. Pohybuje se v rozmezí od 10 do 15 osob. Od této skupiny se oddělili ti, kteří dříve veřejně pracovali, aby získali určité výhody pramenící z pozitivního hodnocení občanské aktivity.

b) Společenský a kulturní život

Tradičně nejsilnější pozici ve spolkovém životě mají hasiči a v jedné z vesnic ("J") je na jejich činnost vázána aktivita divadelního ochotnického souboru. Dále to jsou sportovci a zájmové spolky (myslivci, chovatelé), kteří polevili ve své činnosti jen nepatrně. Stále aktivní je i ČČK, kde však nedochází k omlazování členské základny. Zajímavá situace vznikla při sdružování žen. Místní organizace se rozpadly, ale aktivita žen pokračuje dále. V obci "Z" je aktivní místní organizace pro ochranu životního prostředí se zatím rozporným přijímáním její činnosti místními obyvateli (tato aktivita je více zvláštností než pravidlem na vesnici). Spolkový život je zatížen dvěma hlavními problémy - finanční situací a starostmi každodenního života včetně rostoucích obav o ztrátu zaměstnání. Zkrátka, nezbyvá čas ani chuť se bavit. Zvláště jsou ohroženy místní kulturní aktivity v souvislosti s rozpadem Osvětové besedy a také proto, že tam nelze předpokládat provozování kulturních akcí (ne přímo zábavního charakteru) na principu výdělečné činnosti.

Masopust a pouť patří k nejčastějším kulturním tradicím. Tak je tomu i v našich obou obcích. Ve vesnici "Z" ještě hasičský bál a ve vesnici "J" stavění máje a pálení čarodějnic jsou zvyky, které se udržují. K nim se připojily další, novodobé - pravidelné sportovní události. Rozdíl mezi obcemi je patrný v tom, že v obci "J" jsou slavnosti spojeny více s organizovaností, v obci "Z" je více přítomna spontánnost. Slavnosti jsou tam nerozlučně spjaty s muzikou a také jsou spojovány s přírodním cyklem práce. Je to právě muzika, která, i když jen na okamžik, spojí

všechny dohromady (včetně mládeže).⁵ Masopust a bál jsou oblíbenější a hojněji navštěvovány také proto, že se konají v období většího pracovního klidu. Pout' má menší význam (je bez hudby) a její příznivci, starší občané, nelibě nesou přemístění poutě od kapličky ke kulturnímu domu v zájmu komerce. Kulturní tradice jmenovaného druhu nebyly v obci "Z" nikdy přerušeny, i když v určitých obdobích zeslábly. V časovém srovnání a pro některé skupiny obyvatel částečně změnilы svůj význam a obsah (např. náboženský význam má jen pout' a jen pro starší občany). Podobně je tomu i s křty a církevními pohřby, které se pro většinu místních občanů staly spíše rituálem a méně jsou spojovány se životem náboženské obce. Jako u spolkového života, i o slavnostech se nyní mluví ve spojení s nedostatkem času a přemírou starostí, ale také se závistí. Tento velmi rozšířený jev intervenuje především do hospodářského života, ale staví bariéry i ve společenském životě.

Za bližší pozornost v druhé obci ("J") stojí sledování činnosti místního ochotnického divadla. V některých obdobích od 50. let tam dokonce působilo více souborů, zatímco jinde kulturní činnost tohoto druhu zanikala. Lze postavit hypotézu, že na původní tradici navázalo ochotnické divadlo vedené v duchu socialistického realismu. Tato kulturní aktivita se ujala a bude zajímavý její příští vývoj. Náboženský život v této obci byl po válce vždy nepodstatný. To vysvětluje i paradoxní situaci, kdy v silně komunistickém prostředí klidně žili faráři (vesnice byla sídlem farnosti) a nikomu nepřekáželi.

c) Hospodářství v obci

Soukromá zemědělská výroba s návaznými soukromě provozovanými řemesly a živnostmi a družstevními organizacemi pro její potřeby a dále soukromě provozovaná řemesla a živnosti pro osobní spotřebu obyvatel - to byla obvyklá hospodářská struktura předválečné vesnice. Většinou to byla družstva, která později převzala zemědělskou provovýrobu i zajišťování služeb pro osobní spotřebu obyvatel venkova a státní sektor začal fungovat v oblastech činnosti bývalých družstev. Působení soukromého sektoru postupně zaniklo.

Dnes lze mluvit o renesanci soukromého podnikání ve vesnicích - také v obou námi sledovaných - u některých služeb orientovaných na přímou spotřebu obyvatel. Jsou to především strojní a stavební činnosti, oděvnictví, obchod, pohostinství a některé další osobní služby. V obou našich obcích se rozvoj řemesel a živností zdá být nadějný. Nutno však poznamenat, že jsou většinou provozovány jako vedlejší zaměstnání jejich nositelů, často bez perspektivnějšího podnikatelského záměru. Ve srovnání s minulostí jsou nepokryty obuvnické služby a potravinářská výroba spojená s obchodem, služby obchodní a pohostinské zatím pokulhávají za minulostí.

V důsledku liknavě řešené restrukturalizace zemědělství dochází v zemědělských podnicích ke změnám pomalu a příští podobu zemědělského hospodářství v obcích včetně návazných služeb lze těžko odhadovat. Jisté však je,

⁵) Při dotazech na rozdíly mezi životem dnes a dříve jsme se ve vsi "Z" nejednou setkali s názorem, že tam chybí muzika a zpěv. To jsou kulturní aktivity, kterým venkovan rozumí a přirozeně se k nim připojuje. Zpěv dříve provázal i práci.

že soukromé hospodaření v rodinné formě má velmi špatné "startovní" podmínky a rozbíhá se nesměle.

Těžko si lze představit, že by ve vesnicích vznikl jiný než zemědělský podnik, který by zaměstnal větší počet pracovních sil a nahradil tak funkci tamních zemědělských družstev (v námi sledovaných obcích zaměstnávají zhruba 70 místních obyvatel produktivního věku). Nedá se též předpokládat, že by v blízké budoucnosti tito občané našli pracovní příležitosti v okolí (nikdo z respondentů si nemyslí, že v případě nuceného odchodu z družstva najde pracovní místo ve vesnici). Naprostá většina z nich se tedy domnívá, že by v obcích měl existovat větší podnik poskytující stejný počet pracovních příležitostí v zemědělství jako dnes. Pak se otázka přesouvá do polohy podnikatelského záměru takového podniku, neboť není možné setrvávat v dnešní situaci. Zemědělské podniky tedy přemýšlejí a kalkulují. Představy mají spíše mlhavé, což odůvodňují jak celkovou nejasnou situací, tak i neschopností dohodnout se v družstvu na konstruktivním záměru, který by podpořila většina.⁶

Vzhledem k výše uvedenému nebyly v obcích dosud pocítěny změny ve vlastnických vztazích (konec roku 1991). Řemeslníků se restituce většinou netýkají. Provozují svou činnost zpravidla ve svých objektech, o nebytové prostory a stavební parcely žádají jen zřídka. Obce do soukromého podnikání vkládají naděje a podnikatelům vycházejí vstříc, neboť předpokládají oživení infrastruktury. Zcela střízlivě však nepočítají s tím, že by v nejbližším desetiletí řemeslníci a živnostníci zaměstnali jiné pracovní síly než vlastní rodinné příslušníky. Změny ve vlastnických vztazích se mohou projevit v souvislosti s uplatněním nároků na půdu a lesy. Tyto jevy probíhají zpravidla v úrovni zemědělské družstvo-vlastník-pracující nevlastník. Vedle vlastníků z obce ("Z" 48,0 % a "J" 31,7 % z pracovníků družstva) existuje řada vlastníků, kteří v obci nebydlí a jsou mezi nimi i městští obyvatelé. Tady je shledáváno hlavní možné ohnisko střetů vyplývajících z rozdílných zájmů v obcích bydlících a nebydlících vlastníků. Odhaduje se, že tyto střety překonají rozpory mezi vlastníky a pracujícími nevlastníky, které se začaly projevovat zejména v tom, že někteří místní pracující vlastníci se v družstvu chovají jako "páni" a nevlastníci projevují větší strach o ztrátu zaměstnání.

Kromě známých bariér soukromého podnikání (výrazně vyšších v zemědělství) byly v obci "Z" v souvislosti s blízkostí hranic vysloveny pochybnosti o konkurenceschopnosti v oblasti obchodu.

⁶) Transformační zákon byl v družstvech očekáván s obavami, ale zároveň převládalo mínění, že zásadní zlom je nutný, neboť dosavadní změny nepřinesly větší obrat v pracovních postojích a jednání. Dosavadní fungování družstev není životaschopné a dosud provedené změny byly posuzovány jako náhradní a vedlejší řešení, které nezasahuje podstatu. Zároveň byly vyjadřovány pochybnosti nad tím, zda je možné dosáhnout zásadního obratu pomocí pouze ekonomického a právních nástrojů a opatření. Až příliš často jsme se setkali s názory, že členové družstva nejsou připraveni k tomu, aby se v celkové situaci dokázali orientovat a jednat v ní tak, aby se výsledkem mohl stát prospěch jednotlivců i celku. Jisté potvrzení tohoto faktu podává velmi nízké vědomí potřeby rekvalifikace (3,4 % v obci "Z" a 7,3 % v obci "J").

A jaké jsou postoje občanů k podnikatelům? Lze nalézt zřetelný rozdíl v postojích občanů obou sledovaných obcí k podnikatelům, který opět souvisí s historií a charakteristikou místního společenství. V obci "Z" je ochota soukromě podnikat nižší a podnikatelé jsou považováni především za schopné jedince, kteří se snaží využít schopností, majetku a jsou ochotni mnoho změnit v navyklém způsobu života. Jejich snažení je málokdy spojováno s přednostním zaměřením na zisk a zbohatnutí. A právě toto poslední mínění je naopak nejfrekventovanější v názorech na podnikatele u občanů v "J". Představa o nich je pak také často spojována s "dobrodruhy, kteří nevědí, co je čeká". Typická v této obci je i nedůvěra k zahraničí (v pozadí je asi obava o majetek v souvislosti s historií dosídlené vesnice), která slábne s věkem respondentů. Ve vesnici "Z" byl naopak např. zahraniční partner pro podnikání většího rozsahu důvěryhodnější než tuzemský, pokud by nebyl z obce. I v chování samotných začínajících podnikatelů můžeme v obou obcích vysledovat rozdíl. Jen ve vesnici "Z" najdeme mezi relativně celkově menším počtem podnikatelů několik takových, kteří odešli pracovat do SRN, aby získali kapitál pro podnikání. Ve vesnici "J" se do podnikání "více hrnou", ale s méně uváženou perspektivou (neplatí samozřejmě o všech). Přístup k podnikání v obci "Z" se zdá být uvážlivější.

V oblasti obecního podnikání jsou viděny větší bariéry než u podnikání fyzických osob. Majetkem vesnic je zpravidla nejméně kvalitní půda a zemědělské hospodaření obce spíše vyvolává úsměv na tváři členů obecních zastupitelstev. V žádné obci zatím nepadlo rozhodnutí o vlastním podnikání (s lesy, s pískovnou, kulturním a rekreačním objektem, s byty), ale je zřetelná tendence k pronájmu majetku obce soukromníkům, příp. jiným podnikatelským subjektům. Další provozování bytového hospodářství je pro obec nepřijatelnou záležitostí.

V oblasti podnikání jsou bariéry legislativní povahy, které obcím svazují ruce. Ať již jde o přímé dohody se zahraničními podnikateli, či o stále silnou závislost na státním rozpočtu, anebo o znevýhodněné postavení vesnic oproti městům při rozhodování o otázkách samosprávy. Legislativa prý pokulhává za potřebami řešení záležitostí kolem obecního majetku a majetkových vztahů v obci. Převažuje názor, že v referátu obcí by mělo být provozování služeb tzv. veřejně prospěšných a všeužitečných, které zřejmě nikdy nebudou výdělečné. Ovšem tato potřeba není vyvážena možností získat prostředky pro jejich provozování jinou, lukrativní činností.

* * *

V důsledku minulého vývoje, ovlivněného dílem urbanizací a dílem kolektivizací vesnice, se venkovská společenství všeobecně vyznačují nedostatkem solidarity, osobností, nezájmem o občanskou aktivitu a o přebírání odpovědností, vysokou orientací na práci pro svou rodinu při sousedské výměně služeb, neochotou k soukromému podnikání (zejména pak v zemědělství) a orientací na pasivní zábavu nabízenou masmédií. K této neuspokojivé situaci dnes přistoupila krize zemědělství. V některých regionech, k nimž se pohraničí přiřazuje, jsou problémy se zemědělstvím vyhraněnější.

Napadá nás potom otázka: "Jsou společenství námi sledovaných obcí schopná rozvoje?" V obou případech nasvědčuje možnému rozvoji relativně příznivá hospodářsko-geografická poloha (střediskovost, dopravní spojení, dostupnost místního trhu, úroveň technické infrastruktury), vcelku stabilizovaný počet a relativně příznivá demografická struktura obyvatel (vzhledem k venkovským obcím obecně), dále relativně zachované a atraktivní životní prostředí dovolující rozvoj komplementárních funkcí obou obcí a také otevřenost vůči změnám v hospodářské struktuře. To vše signalizuje možnost relativně únosného startu do nových společenských podmínek. Shodně se v obou obcích samosprávné orgány potýkají především s trvalou závislostí na centrálním řízení (legislativou a financemi), vzrůstajícím byrokratismem, s nutností hospodařit ekologicky, problémem budoucnosti zemědělství, nedostatkem jiných pracovních příležitostí v místě, dále s vlastní nevybaveností ke koncepční práci (zejména odbornou, informační a finanční).

Při srovnání obou námi sledovaných obcí se jeví jako více problematický vývoj v obci "J", a to z více důvodů:

- 1) hospodářská struktura obce je více orientována na zemědělství;
- 2) v důsledku naznačeného demografického vývoje nelze mluvit o stabilitě místního společenství, která by dokázala čelit větším sociálním problémům;
- 3) obec má velký handicap v nižším kulturním potenciálu obyvatel, chybí společné povědomí tradic, obecně platných hodnot a norem, nefunguje společně sdílený systém sociální regulace;
- 4) je zde nízké ekologické a občanské vědomí a převládá pocit, že to má být někdo jiný, kdo problémy vyřeší.

Přestože v hospodářské struktuře obce "J" zaujímá zemědělství vyšší podíl než v obci "Z", těžko se lze domnívat, že by mohlo dojít k renesanci tzv. "rustikálních modelů sociálních vztahů", neboť se jednoduše v tomto společenství nevytvořily. Pokud nepřevládnu "zlatokopecké" způsoby jednání, bylo by možné uvažovat o nastolení osobité příměstské kultury, jejímiž nositeli se mohou stát mladí podnikatelé nezatížení sudetoněmeckou otázkou. To však hodně závisí na zkulturnování a depolitizaci života místního společenství.

Handicapem obce "Z", ač i dříve obce se smíšenou sociální strukturou průmyslově zemědělského typu, je pocit ztráty vnitřní identity, související s rurální kulturou. Vznikl v době kolektivizace a utvrdil se vývojem v 70. letech. V této obci jsou jako hlavní faktory přispívající k revitalizaci vesnice spatřovány především obnova vztahu k půdě, přírodě, hospodaření a práci, obci. Teprve potom následuje skupina faktorů, náležejících kultuře industriální společnosti (šance k prodeji výrobků a diverzifikace hospodářských aktivit v obci).⁷ Přístup k podnikání se zde jeví jako solidnější, promyšlenější a osvětenější. Lze uzavřít, že rozdíl v přístupu k podnikání v obou místních společenstvích dosti věrně indikuje rozdíl těchto dvou společenství. Domnívám se, že lze předpokládat vyšší schopnost

⁷) V obci "J" jsou tyto faktory jako potřebné pro rozvoj obce posuzovány v opačném pořadí. Navíc zde zaujímá vyšší postavení politika pro venkov a zemědělství.

společenství obce "Z" překonat konstruktivním způsobem nadcházející obtížné období. V obou případech však platí, že zdárný vývoj společenství lze spatřovat v souhře místní iniciativy a objektivní podpory promyšleným řízením územního rozvoje.

HELENA HUDEČKOVÁ je absolventkou fakulty sociálních věd a publicistiky UK. Od roku 1972 pracovala v oboru sociologie zemědělství jako výzkumný pracovník. Nyní je vysokoškolským učitelem na Vysoké škole zemědělské v Praze, přednáší sociologii venkova a zemědělství. Výzkumně se zabývá především vývojem venkovských společenství se zvláštním zřetelem k agrárním přeměnám.

Tabulky

Tabulka 1. Vývoj počtu obyvatel od roku 1921

obec	1921	1930	1950	1970	1991	index 91/21
"Z"	852	780	587	547	765	89,8
"J"	425	409	383	375	375	88,2

Tabulka 2. Struktura obyvatel v roce 1991

struktura obyvatel v % podle									
obec	pohlaví		věku			národnosti			
	muži	ženy	předprod.	prod.	poprod.	česká	mor.	slov.	ost.
"Z"	51,0	49,0	24,1	59,6	16,3	98,0	0,4	1,3	0,3
"J"	48,0	52,0	20,2	61,8	18,0	96,3	0,0	1,3	2,4

Tabulka 3. Podíl ekonomicky aktivních v % z obyvatel celkem

obec	1930*	1950	1970	1991
"Z"	46,0	45,5	48,1	52,0
"J"	50,8	45,2	53,2	51,8

Poznámka: *) činní v povolání + pomáhající

Tabulka 4. Podíl ekonomicky aktivních v zemědělství v % z ekonomicky aktivních celkem

obec	1930*	1950	1980**
"Z"	57,4	37,8	27,6
"J"	58,6	51,4	38,9

Poznámky: *) činní v povolání a pomáhající celkem

**) ekonomicky aktivní v zemědělství a lesnictví celkem

Údaje za roky 1970 a 1991 nebyly dostupné

Literatura

- Bláha, I. A. 1937. *Sociologie sedláka a dělníka*. Praha.
- Chalupný, E. 1933. *Sociologie*. Díl I: Základy, Svazek druhý: Vědecká methoda. Praha.
- Galla, K. 1939. *Dolní Roveň (Sociologický obraz české vesnice)*. Praha.
- Galla, K. 1937. *Sány (Příspěvek k sociologii zemědělského družstevnictví)*. Praha.
- Mendras, H. 1966. *Sociologie rurale, in Aspects de la Sociologie française*. Paris.
- Obce a sídla A-M*. 1991. Praha.
- Obce v číslech*. 1990. Praha.
- Retrospektivní lexikon obcí*. 1978. Praha.
- Tauber, J. 1965. *Kdo žije na vesnici*. České Budějovice.
- Voženílek, J. 1929-1930. *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země česká a Moravskoslezská*. Praha.

Summary

Historical sociological monographs are part of the inheritance of Czech rural sociology. The project for studying villages, newly re-established by rural sociologists at the Agricultural University in Prague, is attempting to continue this tradition. The aims of the project are: a) the analysis of the development and present state of villages and their communities, and b) to serve as the pre-condition for 1) the evaluation of past development and the consideration of the future, and 2) the eventual elaboration of a sociological typology of villages. The results of this project are, at the same time, a contribution to the societal discussion concerning agrarian changes and the possibilities for rural revitalization. The analyses and subsequent syntheses are giving a sociographic and sociologic view of the civic, political, economic and cultural life of rural communities. This paper compares the development, current state and pre-conditions for the future development of two villages located near the frontier with Germany and Austria, on the basis of monographic studies. It begins by characterizing these two villages on the lines of geography, demography, economics and socio-cultural origin, and this is followed by an examination of the periods which were significant turning points in the lives of local communities since the 1930s. Then the paper continues with a characterization of the present state of the two communities, and centers on the spheres of political and civic activity, social and cultural life and the economy. An analytical description of both communities states and their comparison leads into a short consideration of the pre-conditions necessary for their future development. While both villages have a common geographic position, their demographic development was very different, as the continuity of demographic development was interrupted in one of them as result of the post-war transfer of the Sudeten Germans. The problems generally connected with rural development, in comparison with urban areas, are also held in common by both villages. However, many specific problems connected with geographically and demographically conditioned historical development also appear. As far as this is concerned, possibilities for the renewal of values belonging to rural culture in one village can be perceived, while in the second village we can expect the establishment of a specific suburban culture, the agents of which could be the newly arising stratum of young entrepreneurs. However, it should be said that in both cases the possibilities for revitalization can only be realized by a combination of local initiatives and the objective encouragement of rural development and planning. The reason for such a statement is that the state of rural communities in the Czech Republic is not generally promising for the possibility that these "more weakly developed" communities would have sufficient internal strength to develop themselves solely on their own initiative.

Evropa 2000.

Perspektiven der Künftigen

Raumordnung der Gemeinschaft.

Mitteilungen der Kommission an der Rat und das Europäische Parlament.

Kommission der EG, Generaldirektion

Regionalpolitik, Brussel-Luxemburg, 1991.

Sjednocování Evropy začalo na bázi dnešního 12 členného svazku Evropských společenství jako ekonomického, politického a kulturního souročenství části západních zemí Evropy. Vstupem do Evropy se na Východě rozumí vstup do tohoto společenství. Československo, Polsko a Maďarsko se asociačními dohodami staly čekateli na budoucí členství. Evropská společenství s přijímáním zemí nespíchají. Zdůvodňují to nedostatečně vyvinutou ekonomikou kandidujících států a poukazují na obtíže, které v současnosti mají s méně rozvinutými ekonomikami některých svých členů. Nicméně s postupným rozšiřováním členské základny počítají a jejich přístup k východoevropským zemím doznal právě v roce 1991 znatelný obrat, který však má více politické než ekonomické pozadí.

Během roku 1990 a počátkem roku 1991 vypracovali odborníci Evropských společenství řadu speciálních prospektivních studií o současné problematice ekonomického vývoje členských zemí Evropských společenství a výhledu do roku 2000. Programová publikace podává ucelený obraz o hodnocení a názorech na budoucnost Evropy v posledním deceniu našeho století.

V předmluvě charakterizuje *Bruce Millan*, člen komise ES, smysl publikace jako otevření nových perspektiv pro uspořádání evropského prostoru jako celku i jako území členských zemí včetně přístupů k řešení regionálních problémů. Ačkoli komise nemá podle vyjádření B. Millana úmysl "přisvojovat si plánovací kompetence", nemůže se vyhnout terminologii, kde "plánování", "plánovači" a "plánující orgány" na různých stupních rozhodování vystupují jako důležití činitelé rozhodovacích procesů. Protože komise si je vědoma, že v dohledné budou-

cnosti se Evropská společenství rozrostou na skutečně celou Evropu, nenazývá se vypracovaná studie "Evropská společenství 2000", ale právě "Evropa 2000".

Současnou Evropu, představovanou zatím členskými zeměmi ES, představuje z hlediska ekonomického především tradiční centrum Evropy, vymezené v podobě *trojúhelníku s těžišti v Paříži, Londýně a Amsterdamu*, kam patří mj. také celé Porúří. Zároveň se vytváří druhé centrum, představované průmyslovými regiony jižního Německa, jižní Francie, severní Itálie a táhnoucí se k Barceloně a Valencii. Tento druhý velký region se dotvářel právě v osmdesátých letech. Tempo jeho rozvoje, měřeného příjmy na hlavu, bylo v posledních letech rychlejší než tempo zaznamenané v tzv. severním trojúhelníku, i když nadále úrovní ukazatele ekonomické hladiny a příjmů obyvatelstva zůstává ještě za úrovní dosaženou v tzv. severním trojúhelníku. Tento vztah se zachová zřejmě i v devadesátých letech, a to z důvodu předstihu severního regionu v oblasti telekomunikací i rozvoje dopravy.

Jednou z brzdících podmínek pokračování v rychlém ekonomickém vývoji jednotlivých oblastí je *stárnutí obyvatelstva* rozsáhlých severních regionů, kterému se začíná nebezpečně přibližovat i tempo stárnutí obyvatelstva zemí dosud demograficky progresivních. Důležitým faktorem příštího vývoje bude, zda se podaří vyřešit zhoršující se *podmínky dopravy* v jejích základních složkách a narůstající *problém telekomunikací*. Nakonec je třeba uvést *problémy financování* všech projektů. Investiční náklady rostou ve všech odvětvích a na celém kontinentu.

Významnou otázkou představuje, zda budoucí ekonomický vývoj různých oblastí povede k *vyšší mobilitě pracovních sil*, nebo k *vyšší mobilitě tvorby pracovních příležitostí*. Před třiceti lety bylo vázáno na místo bydliště 70 % ekonomicky činných, v současné době pouze 50 %. Znamená to, že se sídla podniků přiblížila pracujícím a nikoli naopak. Na druhé straně se konstatuje, že pracující volí

svá bydliště mimo oblasti koncentrace obyvatelstva a dávají přednost zdravějšímu bydlení před bydlením v bezprostřední blízkosti pracovišť. To pak vede podniky, aby šly samy za svými pracovníky, a vede to i k rozhodování pro menší velikost podniků. Podobné tendence lze zaznamenat v posledních letech také v Československu. Koncem 80. let se zvyšuje podíl stěhujících se na kratší vzdálenosti v hranicích okresu na úkor stěhování mezi okresy nebo kraji a podíl migrantů z důvodu "změny pracoviště" nebo "přiblížení se k pracovišti" představuje kolem 15 % migrantů.

I v perspektivě do roku 2000 se předpokládá, že se zvýší úloha regionů. Zdá se, že investoři "se cítí v regionech dobře", i když si uvědomují, že ekonomicky slabé regiony představují nižší koupěschopnost jejich obyvatelstva. Představují však i levnější pracovní sílu a některé daňové preference ap. Migrační statistika zaznamenává, že se snižuje objem stěhování do velkých a největších měst a že obyvatelstvo dává přednost malým a středně velkým městům. Návrat na venkov se dosud nezaznamenává. Důvodem je jeho dosud nižší vybavenost infrastrukturou, komunikacemi, školami, kulturními zařízeními.

Současný a nejbližší příští ekonomický vývoj se odehrává na pozadí populačního útlumu členských zemí ES. Počet obyvatelstva stagnuje na 340 milionech a projekce nepředpokládají oživení. K demografické stagnaci spějí i země dříve reprodukčně aktivní. Těžiště stárnutí je dnes v Německu a severní Itálii. S tímto fenoménem je třeba podle dokumentu počítat i v příštích členských zemích ES, totiž v Československu, Maďarsku i v Polsku.

Pro účelné využití prostoru je významná úroveň infrastruktury, a to jak z hlediska dopravy a telekomunikací, tak z hlediska energetického hospodářství. Dosud postrádala tato odvětví i v zemích ES racionální plánování, které by respektovalo jak celospolečenské, tak vzájemně propojené potřeby. Teprve nyní se otvírají diskuse, jak vytvořit celoevropské síť a uspořádat na optimální úrovni vztahy mezi zeměmi. V evropské dopravě dochází k nárůstu objemu a k zahlcování existujících sítí.

Dopravní síť a jejich zdokonalení, včetně nových technologií, budou mít za základ nejen silniční a železniční síť, ale také leteckou dopravu s rozšířeným záběrem z hlediska kapacit, ale také dopravu vodní, a to jak říční, tak námořní. Zrychlení dopravy by mělo vést k zapojování periferních regionů do života celých států a celé Evropy.

Každý z dokumentů ES respektuje požadavky na uchování a nezhoršování životního prostředí. Tomu jsou podřízeny všechny zřetelé výroby, dopravy, obchodu, celého terciéru i kvartéru. Uznává se, že okamžité náklady na ochranu životního prostředí jsou vysoké, avšak nutno je vždy měřit jejich dlouhodobým efektem. I když se v 70. letech podařilo snížit emise škodlivých látek o 50 %, pro konec století se předpokládají další zlepšení. Největším úkolem bude ochrana životního prostředí v zemích střední a východní Evropy.

Dokument se pak zabývá tzv. *specifickými územími*. Za ně jsou považována města na jedné straně a venkovské prostory na druhé straně, mořská pobřeží a ostrovy a pohraniční území jak mezi členskými zeměmi, tak ve vztahu k nečlenským zemím ES. *Města se změnila*, a to jak z hlediska tempa růstu, tak z hlediska své funkce a odvětvové struktury. Vymístil se z nich těžký průmysl, přišel sem průmysl lehký, vzrostl sektor služeb a celá terciární sféra. V jednotlivých zemích lze zaznamenat velké rozdíly mezi městy různých kategorií.

Venkovské oblasti zaznamenávají dosud ve všech zemích značný úbytek obyvatelstva. Je to však spíše výsledek stěhování uvnitř menších regionů než výsledek značnějších přesunů obyvatelstva na větší vzdálenosti. Souvisí to mj. s modernizací zemědělské práce. Zemědělská prvovýroba se dostává vzhledem ke své nadprodukci pod stále větší kontrolu vrcholných orgánů ES, takže nadále trvá přebytek zemědělského obyvatelstva. Je však zájem, aby nedocházelo k dalšímu vyliďňování venkova, čehož lze dosáhnout jen zajištěním dostatku pracovních příležitostí na venkově, a to hlavně v třetím sektoru. V roce 2000 bude nutno zajistit asi pro 50 % zemědělského obyvatelstva vedlejší zaměstnání. V tom by měla sehrát svou úlohu malá venkovská města a nová pracovní místa

v nich vznikající. V nich se počítá se zakládáním malých a středně velkých závodů.

Sjednocování Evropy a odstranění mezinárodních hranic zcela změnil život a funkci dnešních "pohraničních oblastí", nejprve na hranicích mezi dnešními členskými zeměmi, později i těch, které tvoří dnes pohraničí vůči nečlenským zemím, zejména na východní hranici zemí ES. Dnes tato všechna pohraniční místa patří k "periferním", méně vyvinutým oblastem. Mají horší spojení s ostatními územími svých států, méně vyvinutou infrastrukturu než vnitrozemí. Počítá se, že již v 90. letech dojde ke změnám jak ekonomickým, tak kulturním v jejich využívání.

Zvláštní místo je věnováno i spolupráci mezi městy a regiony. Vznik Evropy bez hranic povede k prohloubení spolupráce mezi jednotlivými regiony společenství, v tom k navazování kontaktů mezi městy různých zemí i mezi jejich regiony.

V současné době existuje celkem osm evropských regionů, resp. skupin regionů:

- atlantické regiony sestávající z regionů na území Spojeného království, Irska, západní části Francie, Španělska a Portugalska,
- regiony centrálních hlavních měst ve Spojeném království, Německu, v Nizozemí, v Belgii a severní Francii,
- alpské regiony (část Německa, Francie a Itálie),
- západní středomořské regiony (pobřežní regiony Španělska, Francie a Itálie),
- regiony středního středomořského prostoru (italské Mezzogiorno a Řecko),
- pobřežní regiony Severního moře (ve Spojeném království, v Nizozemsku, Německu a v Dánsku),
- regiony uvnitř Francie a Španělska,
- pět regionů na území bývalého východního Německa.

V současné době se vypracovávají další regionální studie zabývající se napojením ES na skandinávské země nově vznikajícími vztahy k zemím střední a východní Evropy, novými vztahy mezi regiony v jižním a východním Středomoří. O všech hlavních tématech budou vypracovány nové analýzy a studie.

Územní plánování bude muset v zemích ES vycházet z řady současných skutečností, a

to z přehodnocení zemědělské politiky a politiky rybního hospodářství, v průmyslových činnostech a zaměstnanosti z restrukturalizace průmyslových odvětví se zřetelem mj. i k životnímu prostředí, v zahraniční politice z nutnosti respektovat zájmy jednotlivých zemí ES, z respektování nově se formujících (ubývajících) lidských zdrojů, kde se předpokládá pomoc zemí střední a východní Evropy, z nového hodnocení bytové výstavby a bytové politiky se zaměřením na asanaci nevyhovujících bytových fondů a výstavbu nového fondu bydlení, i z nové koncepce získávání energií.

V dosavadním územním *rozmístění obyvatelstva* jsou ohromné rozdíly mezi zeměmi i v jednotlivých zemích. Tento nerovnoměrný vývoj vede k místním rozdílům v tlaku na pracovní příležitosti, v tlaku na sociální zajištění, k místním migracím. Mezi zeměmi existují také rozdíly v institucionálním zabezpečení koncepčního plánování. Např. v Nizozemí a v Německu existují samostatná ministerstva pro prostorové uspořádání a územní plánování, ve Francii a Portugalsku je kombinována metoda centrálního plánování a regionální politiky, v ostatních zemích je agenda decentralizována a na nižších orgánech správy se řídí jen koncepcemi zpracovávanými vrcholnými orgány, které vypracovávají ve Spojeném království, v Dánsku a Řecku ministerstva životního prostředí a ve Španělsku ministerstvo veřejných prací. Pracuje se s krátkodobými i dlouhodobými plány.

Jednotlivé země formulují své plány a seznamují s nimi vlastní i *mezinárodní veřejnost*. Např. v Nizozemí byl vypracován dlouhodobý plán "Evropa bez hranic" s časovým horizontem 25 let, v Dánsku byl publikován materiál "Strategie pro Dánsko v nové Evropě" s horizontem 30 let, ve Francii existují plány územního uspořádání do roku 2000, portugalská Gulbekianova nadace uveřejnila již v roce 1990 "Úvahy o budoucnosti Portugalska a Evropy" ap. Důležitou roli hrají postupně vznikající "svazy přesahující hranice" s regionální nebo místní funkcí. Své plány mají i různé orgány a obce, které nemají konkrétní přímé územní vazby, jako např. tzv. "Čtyři motory Evropy": Porýní-Alpy, Bádensko-Würtembersko, Lombar-

die a Katalánsko; řeší otázky zdrojů, dopravy a jiné.

Jedna kapitola dokumentu má příznačný název: "Na cestě k územně plánovacímu řešení". Územní plánování má ve všech členských zemích ES významnou funkci. Pravidelně se scházejí ministři mající na starosti ve svých zemích tuto sféru vládní činnosti a přijímají koordinující rozhodnutí ev. návrhy pro orgány společenství. V září 1990 přijal *Evropský parlament* významné rozhodnutí k urychlení a prohloubení prací v územním plánování, jehož dosavadní tempo bylo shledáno nedostačující. Na podkladě tohoto politického rozhodnutí bylo v listopadu 1990 Komisí přijato sdělení "Evropa 2000: perspektivy budoucího územního uspořádání Společenství - předběžný přehled" a přeloženo v témže měsíci příslušným ministrům na jejich zasedání v Turíně. Dokument byl přijat jako doporučující, mající usnadnit práci státních, regionálních i místních plánovacích orgánů.

Oddíl (úsek) věnovaný *vztahům demografie a ekonomiky* vychází ze současné a perspektivní situace obyvatelstva. Dnešní hustota obyvatelstva zemí ES je 145 obyvatel na km²; v zemědělských oblastech někde i méně než 20 obyv./km², v hustě zalidněných oblastech však přesahuje i 5 000 obyv./km². Demografické trendy charakterizuje snížení reprodukce a stárnutí obyvatelstva. Je charakterizována situace jednotlivých zemí, mezi nimiž zůstávají i nadále značné rozdíly. Důležitou roli má mezistátní stěhování, u něhož se předpokládá další zvýšení objemu. I zde je věnována pozornost jednotlivým zemím a také očekávaným vztahům k zemím východní a střední Evropy, které budou mít důležitou úlohu ve formování jak počtu, tak zejména struktury obyvatelstva dnešních zemí ES v budoucnosti.

Oddíl zaměřený na infrastrukturu a územní vztahy analyzuje *problémy dopravy*, které jsou důsledkem historického vývoje na evropském kontinentě a které nelze měnit ze dne na den. Vychází se z odhadu, že ze 100 mil. osob překračujících ročně hranice zemí ES tak 45 % činí vlastním vozidlem, 10 % autobusy, 30 % letadly a jen 8 % železnicí. 70 % cestujících připadá na cestovní ruch, 14 % na obchodní cesty. Nejvíce jsou dopravně přetížena ekonomická centra.

Přitom se očekává další roční zvýšení objemu dopravy v těchto centrech o 5 %. Řešení se hledá v přesunech mezi silniční a železniční dopravou, ve zvýšení propustnosti existujících sítí, v umožnění vyšších rychlostí, v hledání nových směrů dopravy, což však naráží na mnoho obtíží v oblasti vlastnických práv, v oblasti investic, v oblasti ochrany životního prostředí.

Oddíl životního prostředí navazuje na problematiku *čerpání přírodních zdrojů*, na odpadové hospodářství a na zachování "přiměřeného ekonomického růstu" jako hlavních složek ovlivňujících životní prostředí. Právě zde se zdůrazňuje přeshraniční význam zdrojů znečištění a jejich důsledky. Právě zde se hledá řešení ve vztahu k dosud nečlenským zemím ES. Mapky ukazují hlavní zdroje znečišťování jednotlivými složkami poškozování ovzduší, vod i půdy. Ročně se produkuje v ES kolem 2 mld. tun odpadů, z nichž 20 mil. tun jsou nebezpečné látky. Hledá se nové řešení při nemožnosti vývozu odpadů do nečlenských zemí nebo ukládání do moří.

Oddíl věnovaný specifickým územním typům má výchozí bod v rozboru *urbanizačních procesů* v zemích ES. Během posledních let lze konstatovat některé protichůdné procesy v tempu urbanizace. Nejprve bylo registrováno rychlé soustřeďování obyvatelstva do měst. Následovala etapa opuštění středů měst a usazování se na jejich okrajích. Ta je nyní vystřídána - u některých velkých měst - *úbytkem velkoměstského obyvatelstva*, které snížilo intenzitu migrace do měst, ev. přímo se z některých ohrožených měst vystěhovává. Neplatí to pochopitelně obecně a pro všechny země, ale pro nejvíce industrializované. Na příkladu jednotlivých metropolí je ukázáno, odkud a v jakém množství se do nich stěhují jejich noví obyvatelé. Pro 90. léta se nepředpokládají v dosavadních trendech vývoje měst dramatické změny. Pozice jednotlivých měst se bude měnit v závislosti na změnách demografických i ekonomických, ne však překotně. Budoucnost venkovského prostoru, který představuje 80 % plochy, ale jen 10-20 % obyvatelstva členských zemí, z nichž 7 % připadá na zemědělské obyvatele, bude záviset na koncepci rozvoje tohoto prostoru.

Oddíl věnovaný politickým aspektům budoucího vývoje Evropy začíná úvahou o *potřebě vyváženého vývoje* na kontinentě jako celku, jenž by měl být výsledkem vyváženého vývoje jednotlivých zemí. K efektivnímu využívání zdrojů přispěje otevření hranic v roce 1993. Hluboké úvahy je nutno věnovat důsledkům geografických rozdílů zemí, jejich různě vysokému zalidnění, různému stupni ekonomického vývoje, různě vysokému ohrožení životního prostředí, růzností v sociálním složení obyvatelstev. Řešení vidí dokument ve "vyřešení územních problémů".

Studium materiálů Evropských společenství a jejich orgánů je pro nás nezbytně nutné nejen jako zdroj potřebných informací o jejich činnosti v rozličných oblastech politického a sociálně ekonomického vývoje, ale pro možnost budoucí efektivní a iniciativní spolupráce s jejími orgány. I na tomto místě možno opakovat, že naše územní plánování - i bez mezinárodních kontaktů - pracovalo na stejně vysoké koncepční úrovni jako zahraniční partneři, že však realizace závěrů byla chudší, než si autoři představovali a než mohli prosadit.

Alois Andrlé

Słownik gwarów rolniczych

Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego,
Akademia Rolnicza w Warszawie,
Wydawnictwo SGGW-AR, 1990, 68 s.

Jeden z nejcitovanějších evropských filozofů dvacátého století Ludwig Wittgenstein sbíral v letech 1925-1926, v období své dobrovolné učitelské praxe na venkovské jednotřídce v Otterthalu v Dolním Rakousku, specifické výrazy žáků a venkovanů. V roce 1926 pak vydal vlastním nákladem "Slovník pro lidové školy" (42 stran). Ač jde o uspořádání a výběr slov staré přes šedesát let, máme při čtení dojem, že jde o dílo moderní s vysokou hodnotou výkladovou, filologickou a v neposlední řadě sociologickou.

L. Wittgensteina nepřipomínáme náhodou, ale v souvislosti, kdy pod odbornou redakcí filologa Stanisława Dubisze (Instytut języka Polskiego, Uniwersytetu Warszawskiego) a rurálního sociologa Mariusza Kosieradzkiego (Zakład Socjologii wsi, SGGW-AR) vydává Vysoká škola zemědělská ve Varšavě ve spolupráci s Akademií zemědělskou postupně několikadílň "Slovník mluvy zemědělců". Oba zmínění redaktori vedou třicetipěticeletný autorský kolektiv, jenž se podílí na sběru a organizačních pracích.

Ve druhém díle "Slovníku mluvy zemědělců" (dále jen "Slovník"), jež máme k dispozici, je obsaženo asi 600 výrazů a frazeologických spojení z oblasti zemědělství. Autoři informují v předmluvě, že na sběru podkladů se podíleli krom třicetiletého kolektivu také stážisté Vysoké školy zemědělské a Vysoké školy pedagogické, dále studenti, diplomanti, členové sociologické společnosti (kteří svou činnost berou vážně), pracovníci zemědělských institucí a dobrovolníci, jenž odpověděli na výzvu uveřejněnou v tisku v roce 1988.

V druhé fázi práce se autoři nad získaným jazykovým fondem intenzivně zamýšleli, jak sami uvádějí. Analyzovali zejména strukturu jazyka. Zde jsou výsledky: 44,28 % prezentovaného slovníkového materiálu bylo přejato z lidových dialektů, 1,84 %

tvorí regionalismy, výrazivo z obecného polského jazyka pak činí 12,37 %. Autoři věnovali pozornost také novým profesionalismům hovorovým neosemantismům, jež tvoří 41,14 % slovníkového fondu. Uvedené výsledky potvrzují základní tezi autorů, že mluva, jazyk zemědělců má interdialektový charakter.

Stručný nástin metodiky

Věřejnost i členové uvedených institucí byli požádáni, aby sepisovali, dokumentovali, zapisovali specifické výrazy, užívané zemědělci ze svého prostředí a okolí. Akce se podařila z části - z třiceti šesti krajů bylo dosud zmapováno devět, což je zhruba čtvrtina celého území Polska. Práce na "Slovníku" však pokračuje.

Při sběru materiálu byly použity dvě základní techniky:

1. Autoři zvolili témata, na něž odpovídali tak zvaní informátoři. Jejich výpovědi pak byly sekundárně analyzovány.
2. Dále autoři použili instruktivního dotazníku, ve kterém byly nakresleny různé předměty, nářadí, reálie atd., o jejichž slovní označení byli žádáni respondenti. Autoři potom uvedené výrazy (slovní označení) porovnávali, typologizovali, katalogizovali podle krajů, lokalit, profesí atd.

Úvodní statě slovníku

Vypracovali tři autoři: Mariusz Kosieradzki, Stanisław Dubisz a Bogdan Klepacki.

M. Kosieradzki ve své stati uvádí, že jazyk zemědělců, podobně jako jiné žargony, *vynalézá*, líčí, dělí, analyzuje, nepochybně se učí, v čase se mísí s jinými...

V současném Polsku je tato mluva, tento jazyk především komunikačním prostředkem diverzifikované *sociální* skupiny. Jde zde o zemědělce-výrobce, zemědělce-průmyslové dělníky, dělníky, zabývající se zemědělstvím, ale též zemědělce-úředníky a zaměstnance a v neposlední řadě též zemědělskou a venkovskou inteligenci. Jde tedy o různorodou sociální strukturu, jež řeč jako určitý sociální symbol znamená reflexi hlubinnějšího podloží. (Ne náhodou Adam Michnik na

konferenci "Evropská budoucnost" v Krakově v říjnu roku 1991 vystoupil s referátem o posttotalitním jazyku, ve kterém apeloval na přebudování naučit se "ve svobodě svobodnému jazyku").

Podle Kosieradzského jsou polští zemědělci-výrobci výrazně pod vlivem jazyka techniky a technologie, ale též pod vlivem výrobně tržního jazyka. Stejně tak ostatní uvedené sociální skupiny jsou více či méně vázány na instituce, částečně na organizace, s nimiž jsou profesně spojeny. Signifikantní přitom je, že všechny tyto sociální skupiny jsou spojeny s přírodou, což jejich jazyk dokazuje. To vše je možné vyčíst ze Slovníku.

Kosieradzski dále vychází z úvahy, že řeč, mluva, jazyk zemědělců je "technizován a technologizován, přičemž je neustále intenzivně propojen s přírodou, že tedy není důvodu považovat mluvu zemědělců za jazyk outsiderů". Autor se však táže dále v intenci prognostika, zda je naděje pro představu, že se jazyk zemědělců stane jazykem "rovnoprávných obyvatel"? Bude mít někdy větší šanci společenskou, nejenom exkluzivně literární, či filmově televizní? Tak, aby byl výrazněji zastoupen v obecném polském jazyce? Svou odpověď Kosieradzski váže na podmínku, která záleží na společenské podpoře a rozvoji polské vesnice.

Druhý z autorů předmluvy, Bogdan Klepacki, ve své stati "Každý potřebuje svou rodnou ves" rozvíjí tezi, že každý z nás využívá svůj jazyk mimovolně, nepozastavuje se nad schopností jeho významu pro organizaci a rozvoj civilizace. Každý z nás si nosí svou mluvu v sobě, řeč, získanou od svých nejbližších.

Stanislaw Dubisz, třetí z autorů úvodu, nazval svou úvahu "Řeč zemědělců - profesiolekt, sociolekt nebo interdialekt?" Otevírá svou statí vymezením pojmu *zemědělec*. Ten podle Slovníku polského jazyka znamená:

1. člověka, zabývajícího se zemědělstvím, provozujícího zemědělské hospodářství, speciálně sedláka, pracujícího na poli;
2. specialistu v oblasti zemědělství či agrotechniky, majícího ukončené studium zemědělství.

Sémanticky tedy jde o jednotu dvou různých sociálních a pracovních podskupin. Sociální skupina "zemědělec" se dělí na dvě základní

podskupiny s rozdílným sociálním a intelektuálním statusem. Do první podskupiny náleží individuální soukromí rolníci, reprezentující především sedláky bez odpovídající odborné kvalifikace či specializace, pracující však v zemědělství na základě zděděných a přejímaných znalostí a tradic.

Do druhé podskupiny se řadí specialisté, mající specifické vzdělání a reprezentující vrstvu inteligence.

Zvolená dichotomie dokládá, že stejně jako se různí profesionální status obou podskupin, různí se do jisté míry i jejich "Slovník", související s jejich profesní činností s příslušností k určitému prostředí.

Shrnutí

A tak se dostáváme k jádru naší úvahy nad "Slownikiem gwary rolniczej". Domníváme se, že bádání o jazyku sociální skupiny zemědělců je součástí také sociologie venkova a zemědělství. Právě tento interdisciplinární přístup byl sociologii venkova a zemědělství vlastní také u nás v období mezi dvěma válkami, a potom krátce v letech 1967-69, kdy obor profilel prof. Jan Tauber.

Studium a analýza jazyka je záležitostí sociologickou. Friedrich August von Hayek píše ve své nové knize *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, 1989: "Obchod, stěhování a zvětšování nebo mísení populace lidem nejen otevíraly oči, ale uvolnily také jejich jazyky. Nebylo to jen tím, že obchodníci se nutně střetávali na svých cestách s cizími jazyky a také je někdy zvládali, ale byli také nuceni uvažovat nad různými významy důležitých slov (třeba jen proto, aby neurazili své hostitele nebo aby pochopili podmínky smluvního jednání), a tak se seznamovali s novými a různorodými názory na většinu základních záležitostí" (překlad V. Cepl).

Také naše sociologie venkova a zemědělství by se měla orientovat v širší sféře zájmů, v rozlehlejších územích, košatějších problémech, zázemích a podnětech. V tom nám byla polská sociologie wsi vždy vzorem. Nejinak je tomu i v případě "Slownika gwary rolniczej".

Věra Dvořáková

O. Siksiö (ed.): Housing Sociology in Times of Change

National Swedish Institute for Building Research, Research Report SB 29, Gävle 1990, 175 s.

Sborník příspěvků ze zasedání Pracovní komise W 69 Mezinárodní rady pro výzkum bydlení (International Council for Building Research, CIB), které se konalo v bulharském Santo Kiriko v září 1988, obsahuje referáty účastníků z Bulharska, Československa, Maďarska, Polska, Velké Británie, Rumunska a Švédska.

K nejzajímavějším patří bezpochyby příspěvek britského sociologa bydlení S. Lowe (York) o vlivu peněz získaných prodejem soukromých domů a bytů na sociální strukturu a strukturu spotřeby ve Velké Británii v posledních letech. Základní nálezy spočívá v tom, že soukromé vlastnictví domu, resp. bytu nezávisí - díky vysoké státní subvenci soukromé bytové výstavby - na pracovních příjmech domácnosti a (tudíž) na třídním postavení. Hodnota prodávaných domů, resp. bytů neustále stoupá do té míry, že získané peníze podstatně rozšiřují spotřební potenciál dosavadních majitelů a působí tím jako významný činitel modifikující sociální (třídní) diferenciaci.

Velmi instruktivní je také stať O. Siksiö a L. E. Borgegarda (Gävle) o mechanismech působících na získání bytu ve stockholmském centru s jeho vysokou neuspokojenou poptávkou po bytech, a to za situace, kdy u 60 % bytů jde o nájemní byty v soukromých činžácních, zbytek jsou byty družstevní nebo komunální. Autoři předkládají model konfigurace faktorů působících na získání bytu

v centru města, který zahrnuje: preference (především ty, které vyplývají z fáze životního cyklu), zdroje (příjem, kapitál, vlastní byt či dům; kognitivní zdroje, jako je znalost trhu s byty; sociální zdroje, jako je členství ve vlivných společenských organizacích, kvalifikace pro zařazení do pořadníku uchazečů o byt) a stav na trhu bytů, jeho druhová struktura, vztah mezi nabídkou a poptávkou, pravidla přidělování bytů, průměrná výše nájemného; aktéři působící na trhu s byty). Předností statí je propojení mezi institucionálním "makropřístupem" a individuálním "mikropřístupem" v konceptualizaci faktického procesu pohybu domácností uvnitř bytového fondu v centrální části města - arci: švédské metropole, v níž obsoletní, zpustlé domy a byty chybějí, nájemné je poměrně nízké, rozhodování soukromých majitelů domů je ze strany městské správy silně omezeno jak pokud jde o výši nájemného, tak pokud jde o výběr nájemníka.

Teoreticky zajímavá je také práce D. Sandu z Bukurešti, zabývající se vztahem mezi strukturou systému bydlení a sociální reprodukcí v různých státech Evropy.

Ostatní příspěvky se týkají sekundárního bydlení (chataření, chalupaření) v Bulharsku, vztahem mezi velikostní strukturou domácností a bytů v Sofii, postoji obyvatel k bydlení v městském jádru v jednom z polských historicky cenných měst, názory obyvatel na prioritní cíle městské přestavby v některých českých městech (Tábor, Rakovník, Pardubice), a rozporům mezi potřebami domácností a skladbou bytového fondu v Československu.

Lubomír Kotačka

Tony Byrne: Local Government in Britain

London, Penguin Books 1990, 468 s.

Velmi úspěšná publikace Tony Byrnea pojednává přehledným a srozumitelným způsobem o problematice místní správy v Británii (jedná se o páté, aktualizované vydání). Čtenář najde v této knize jasný výklad toho, co se rozumí místní správou

v britském kontextu, jakou má strukturu, jaké funkce a jakým způsobem je vykonává. V publikaci nechybí ani rozpracování sociálního a politického rámce fungování místní správy. V problematice, která je velmi náročná na systematické zpracování a srozumitelnost výkladu, se autorovi daří dosáhnout rovnováhy mezi deskriptivní a analytickou částí práce a rovněž tak mezi právním rámcem a praxí.

Kniha je založena převážně na sekundárních zdrojích, naspíruje tedy na to, aby znamenala významnější teoretický přínos. Tato skutečnost do jisté míry předurčuje i okruh potenciálních čtenářů, autor sám měl na mysli především studenty, lokální aktivisty a vůbec kohokoli, kdo by se chtěl o fungování britské místní správy něco dozvědět, ať už jako její potenciální zaměstnanec nebo jako občan, který je závislý na výsledcích jejího fungování. Domnívám se, že vzhledem k velice fundovanému zpracování celé práce je možno ji považovat za jeden z nejvýznamnějších informačních zdrojů i pro odbornou veřejnost.

Britové jsou proslulí svým respektem k tradici a odrazem toho je i britský vládní a správní systém, který spoléhá na konvenci a nepsané zásady chování spíše než na formální psané zákony. V Británii neexistuje psaná ústava a teoreticky tedy žádné omezení suverenity parlamentu. V této souvislosti je centralizace ospravedlnitelná, neboť není limitována žádnou právní normou. Britská místní správa nepoživá žádné právní ochrany.

Dnes má britská místní správa podvojnou strukturu - jednostupňovou v případě metropolitních a londýnských městských obvodů a dvoustupňovou v případě hrabství a okresů (v Anglii a Walesu) nebo krajů a okresů (ve Skotsku). Jedná se o relativně nové uspořádání, které platí v Anglii a Walesu od roku 1972 a ve Skotsku od roku 1973. Nová struktura je výsledkem předcházející dlouhodobé kritiky, diskuse a argumentace, kdy byla stará struktura místní správy shledána zastaralou a nevyhovující okolnostem a podmínkám 20. století.

Například v Anglii a Walesu bylo od roku 1972 padesát osm volených zastupitelstev v hrabstvích zredukováno na 47 s populací mezi 100 000 (Powys) a 1,5 mil. obyvatel (Hants) a s odpovědností za rozvoj oblasti, zabezpečování služeb a ochranu obyvatel. Uvnitř těchto hrabství bylo 1249 městských a venkovských samosprávných jednotek nahrazeno 333 okresními nebo městskými zastupitelstvy. Počet obyvatel se zde pohybuje od 18 670 (Radnor) do 422 000 (Bristol) a zastupitelstva jsou odpovědná za služby jako bydlení a udržování životního prostředí. Zákon z roku 1972 rovněž vytvořil 6 metro-

politních hrabství (counties) s populací od 1 do 2,7 mil. obyvatel a řadou dalších kompetencí; uvnitř těchto správních jednotek bylo vytvořeno 36 metropolitních okresů. Vidíme tedy, že struktura britské místní správy je značně komplikovaná a aby věc byla ještě komplikovanější, hovoří se v knize najednou, a to poněkud překvapivě, rovněž o třetím stupni místní správy na úrovni osad či obcí (parish). Těchto správních jednotek je v Anglii a Walesu celkem 7 200 a mají, pokud se pro ně samy rozhodnou, některé drobné pravomoce (přidělování drobných pozemků, rekreační plochy, osvětlení). Tato skutečně "místní" zastupitelstva mohou být za určitých podmínek volena v obcích s přibližně 100-200 oprávněných voličů.

Místní správa v Británii plní řadu funkcí - představuje hlas místního společenství, je nárazníkem mezi lokální a centrální úrovní, zabezpečuje poskytování služeb, skrze místní správu by měli být lidé vtahováni do politického života a výkonem některých správních funkcí na místní úrovni je odlehčováno centrální vládě. Většina nejdůležitějších veřejných služeb je spravována místními úřady (local authorities), z nichž každý je kontrolován voleným zastupitelstvem. Služby poskytované na úrovni místní správy jsou rozděleny do 5 kategorií - ochranné (policie, požárníci, ochrana zákazníků), týkající se prostředí (ochrana životního prostředí, doprava, územní plánování), osobní (vzdělání, bydlení, sociální pomoc), rekreační (sport, kultura) a obchodní.

Významným faktorem, který determinuje rozsah činnosti britské místní správy, je princip "ultra vires". Žádný místní úřad se nesmí podle tohoto principu zapojit do takové aktivity, ke které nebyl specificky zmocněn parlamentem. Místní úřad, který překračuje svoje pravomoci, může být usměrněn soudním rozhodnutím. Pokud by nějaký úřad vykonával aktivitu, která je "ultra vires", odrazí se to na konci fiskálního roku takovým způsobem, že pokud je kontrolou výdajů shledána jejich neoprávněnost, členové zastupitelstva, kteří hlasovali pro učitě problematické rozhodnutí, musí výdaje zaplatit ze své vlastní kapsy. Aby se vyhnuly takovému osudu, místní úřady, jež mají pochybnosti o legálnosti svých opatření, se

často předem, než přijmou určité rozhodnutí, dotazují příslušných vládních oddělení. Místní úřady tedy mohou dělat jenom to, co jim zákon dovoluje. Naproti tomu soukromí podnikatelé a osoby mohou jednat podle zásady, že co není zákonem výslovně zakázáno, je dovoleno. Princip "ultra vires" je ospravedlňován tím, že má chránit obec před možnou tyraní, extravagancí a politicky motivovaným dobrodružstvím ze strany místního úřadu, resp. jeho zastupitelstva. Na druhou stranu však tento nepochybně restriktivní princip eliminuje úlohu místních zastupitelů a zpochybňuje význam místních voleb a samosprávných principů vůbec.

Další část knihy pojednává o místních volbách a o úloze politických stran na lokální úrovni. Přes řadu demokratických prvků, které najdeme v systému fungování místní demokracie v Británii, se objevují dvě nejčastější výhrady - velmi nízká účast voličů v místních volbách (v průměru méně než 40 %; pro srovnání, parlamentních voleb se účastní v průměru 80 % voličů) a většinový volební princip, který vytváří prostor pro možné nespravedlnosti, což je zvláště umocňováno nízkou účastí voličů ve volbách. Místní volby probíhají každé tři roky, lidé mohou být znaveni častým opakováním voleb, neočekávají zásadnější změny ve svém životě iniciované místními politiky. V řadě případů nemají ani mezi kým vybírat, zájem kandidovat v obecních volbách je mizivý.

Politické strany mohou napomoci k vytvoření alespoň zdánlivě soutěživé atmosféry místních voleb. Uvnitř zastupitelstva vytvářejí členové politických stran vlastní kluby, jejichž vliv je dán především početním

zastoupením a tak možností ovlivňovat rozhodnutí co největšího počtu různých komisí místního úřadu. Za jednotlivé strany lze hovořit o vysoké míře koordinace jejich působení v místním zastupitelstvu.

V oblasti financování místní správy se Británie odlišuje od ostatních evropských zemí (kromě zřejmého faktu, že nikde jinde nenajdeme "poll tax") tím, že britské místní úřady měly vždy jen jeden zdroj místních daní, zatímco v evropských zemích mají místní úřady k dispozici několik různých daní. Zavedení "poll tax" - komunitního poplatku - posiluje v konečném důsledku trend ke zvýšené centrální kontrole. Nový daňový systém redukuje asi na polovinu výši poplatků, které mohou být získány na lokální úrovni. Hlavním smyslem zavedení "poll tax" bylo zvýšit odpovědnost místních úřadů za výdaje a zviditelnit vazbu mezi místním daňovým poplatníkem a obecním úřadem, který stanovuje a v praxi obhájí určitou výši této daně.

Celkově představuje publikace *Local Government in Britain* velmi kultivovaný a v rámci povahy zpracovávané tematiky i přehledný a čtivý příspěvek do v poslední době stále více diskutované problematiky místní správy. Je doplněna celou řadou tabulek, grafů, vysvětlivek a statistických údajů, které dokreslují celkový obraz fungování britské místní správy. Ačkoliv se práce zabývá výhradně britským systémem, může se stát významným základem pro další komparativní zpracování otázek týkajících se úloh místní správy v různých zemích.

Daniel Hanšpach

Knihovna Střediska pro ekologická a sociální studia

Uvedené publikace byly získány s laskavou podporou Rockefeller Brothers Fund

Došlé knihy

Problémy měst

CADMAN, D., G. PAYNE: *The Living City. Towards a Sustainable Future*. Routledge, London and New York 1990.

CASTELLS, M.: *The Informational City*. Basil Blackwell, Oxford 1989.

- CLARK, D.: *Urban Decline: The British Experience*. Routledge, London and New York 1989.
- FRICK, D. (ed.): *The Quality of Urban Life*. W. de Gruyter, Berlin - New York 1986.
- FRIEDRICHS, J.: *Affordable Housing and the Homeless*. W. de Gruyter, Berlin - New York 1988.
- HERBERT, D. T., D. M. SMITH (eds.): *Social Problems and the City: New Perspectives*. Oxford University Press, Oxford 1989.
- KELLY, B. M. (ed.): *Suburbia Re-examined*. Greenwood Press, New York 1989.
- PACIONE, M.: *Urban Problems: An Applied Urban Analysis*. Routledge, London 1990.
- SMITH, M. P., J. R. FEAGIN (eds.): *The Capitalist City: Global Restructuring and Community Politics*. Basil Blackwood, Oxford 1989.

Ekologie

- DEELSTRA, T., O. YANITSKY (eds.): *Cities of Europe: The Public's Role in Shaping the Urban Environment*. Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., Moscow 1991. 390 s.
- FOTLAGE, C. A.: *Environmental Assessment*. Gower, Aldershot 1990.
- FREEMAN, C. et al.: *Technology and the Future of Europe*. Pinter Publications, London 1991. 424 s.
- JOHNSTON, R.: *Environmental Problems: Nature, Economy and State*. Belhaven Press, London and New York 1989.
- KRUPAT, E.: *People in Cities: The Urban Environment and Its Effects*. Cambridge University Press, Cambridge 1985. 235 s.
- ROBERTS, L., A. WEALE (eds.): *Innovation and Environmental Risk*.
- SMITH, S., E. REEVES (eds.): *Human Systems Ecology*. Westview Press, Boulder-San Francisco-London 1989. 233 s.

Plánování a sociologie města

- BLOCK, E., T. HOTTOVY: *Future Cities and Information Technology*. The National Swedish Institute for Building Research, Gävle 1988.
- CLARKE, S. E. (ed.): *Urban Innovation and Autonomy: Political Implications of Policy Change*. Sage Publications, Newbury Park-London-New Delhi 1989. 288 s.
- MADDEN, M., L. ANELIN (eds.): *New Directions in Regional Analysis*. Belhaven Press, London 1990.
- MONTGOMERY, J., A. THORNLEY (eds.): *Radical Planning Initiatives: New Directions for Urban Planning in the 1990s*. Cower, Aldershot 1990.
- MOORE, C., J. J. RICHARDSON: *Local Partnership and the Unemployment Crisis*. Unwin Hyman, London 1989. 163 s.
- Socio-political Instruments of Land use in Urban Regions*. Council of Europe, Strasbourg 1989. 67 s.
- WARD, C.: *The Child in the City*. Bedford Square Press, London 1990. 217 s.

Bydlení

- SILLINCE, J. A. A.: *Housing Policies in Eastern Europe and the Soviet Union*. Routledge, London-New York 1990. 492 s.

Region, regionalismus, regionalizace

(Vývoj pojetí ve Francii)

Koncem šedesátých let našeho století došlo v celé Evropě ke vzrůstajícímu pocitu regionální příslušnosti, provázeného požadavky výraznějšího podílu na řízení v oblasti regionálního společenství. K oživení došlo i ve Francii, kde se regionální hnutí opírá o poměrně dlouhou tradici, jejíž kořeny je nutno hledat v revoluční centralizaci země, provedené v roce 1790, kdy byla země - bez ohledu na historické tradice - rozdělena na departementy. (Např. třetí svazek periodika *Cahiers de l'Institut d'études politiques* Univerzity ve Štrasburku, který vyšel v roce 1967 pod titulem "Région et régionalisation dans la géographie française et dans les autres sciences sociales", nabízí bibliografii více než 300 děl, týkajících se této otázky; všechna vyšla ve Francii mezi léty 1716 a 1966. Rovněž v soupisu francouzské knižní produkce za rok 1991, "Le livre disponible 1991", edice Cercle de la Librairie, je kolem dvacítky titulů týkajících se problematiky regionu, regionalismu nebo regionalizace.)

Všechny práce, zabývající se problémem regionu, začínají úsilím o vymezení samotného termínu. Spory mezi ekonomy, geografii, historiky, etnografii, sociology aj. nevedly k žádným závěrům; každá věda se snažila o prosazení vlastního hlediska.

Ačkoli geografie usilovala jako první kolem poloviny 19. století o uplatnění regionálního hlediska, teprve na přelomu století dospěla k určitému vyjasnění pojmu region. Je třeba se zmínit především o přínosu P. Vidala de la Blache, který pojal specifika určité části území jako výsledek prolnutí vývoje teritoria a vývoje lidské společnosti. (Paul Vidal de la Blache (1845-1918) byl významný francouzský geograf, zakladatel *Annales de géographie*, které řídil až do své smrti. Hlavní díla: *Tableau de la géographie française*, 1903, *La France de l'Est*, 1917; *Les principes de la géographie humaine*, 1922 aj. Významně se podílel na přípravě *Géographie universelle* (1927-1948).) Podle Vidala de la

Blache krajinu dotváří a mění lidský prvek uzpůsobením přírody vlastním potřebám. Výchozím bodem je zde přírodní region, daný podmínkami geologickými, reliéfem a klimatem. Jeho zvláštnost spočívá v určitém výrazu, ve zvláštním uspořádání daného prostoru, vzniklého spojením daností přírodních a historických. Ve svých posledních studiích, jež vyšly mezi léty 1910-1917, se Vidal de la Blache již zabýval změnami, které s sebou přinesla urbanizace a industrializace, výrazně měnící strukturu regionu.

Na základě prací Vidala de la Blache dospěli francouzští geografové k definici regionu jako "extenzivně dané zeměpisné krajiny". Tak zůstal obsah pojmu region poměrně neurčitý a jeho pojetí se stále měnilo: buď byl chápán jako rámeček daný historicky (Burgundsko), jako přírodní oblast určená klimaticky (přímořské Pyreneje), či svým reliéfem (pikardská planina). I zcela soudobé definice jsou poplatné tomuto pojetí; setkáváme se v podstatě se dvěma koncepcemi: 1. s pojetím regionu jako přírodně dané oblasti, jejíž jednota je určena fyzickozeměpisnými vlastnostmi (geologickou strukturou, reliéfem, klimatem, vegetací, hydrografií), 2. s pojetím regionu jako oblasti zeměpisné, určené jak přírodními danostmi, tak výsledky minulé i soudobé lidské aktivity. Při uplatnění typologického či funkčního hlediska se pak mluví o regionu městském, průmyslovém nebo zemědělském.

Geografickému pojetí regionu se blíží i definice přijatá Radou Evropy: region je považován za území průměrného rozsahu, které se dá určit zeměpisně a je považováno za homogenní. (Dayries Jean-Jacques, Dayries Michele, *La Régionalisation*. 2e édition, Paris 1982, 5.)

Zatímco se zeměpisci vyčerpávali vcelku stereotypními monografiemi, ostatní sociální vědy, ať se již jednalo o hospodářské dějiny, sociologii, sociální psychologii, ekonomii, vědy politické či demografii, přicházely s novými podněty. Škola "Annales" (skupina historiků sdružených kolem *Annales d'histoire économique et sociale*, revue

založené r. 1928), hlavně historikové Marc Bloch a Lucien Febvre, přispěla k proniknutí psychologických, sociologických a ekonomických aspektů také do geografie. Regionální monografie nabývají postupně povahy regionální syntézy, kde se region stává výchozím bodem bádání.

Práce Jeana Labasse (*Les capitaux et la région, le commerce et la circulation des capitaux dans la région lyonnaise*, Paris 1955) je první francouzskou monografií napsanou uvedenou metodou. Další bádání se soustředilo na tato dvě témata: 1. vliv města na venkovské okolí, 2. hierarchizace urbanistických center.

V roce 1959 definoval Pierre George zeměpisný region rozvinutého hospodářského systému jako "oblast prostorově strukturovaného vlivu města - regionální metropole". Tím dospěla francouzská geografie k přesnému určení významu slova region.

Pokud se týče francouzské politické ekonomie, regionální problematika ji dlouho nezajímala. Až L. Brocard, ovlivněný ekonomii německou, vysvětlil na přelomu dvacátých a třicátých let roli trhu v oblastním hospodářství a ve vztazích, které se utvářejí mezi různými regiony jednoho většího celku. Jeho práce byla však téměř zapomenuta; až v padesátých letech se objevily regionální analýzy M. Ponsarda, pak P. Baucheta, R. Gendarma, G. Ruliera a dalších. Podstatný krok byl učiněn pod vlivem příkladu amerického: F. Perroux použil jako první v ekonomickém výzkumu sociologické metody. Proces byl uspíšen hospodářskou politikou státu, orientovanou směrem k regionu. Tato doktrína, podpořená dekrety z roku 1955, vedla k intervenční a podpůrné aktivitě zaměřené na hospodářsky méně aktivní oblasti ve Francii (viz níže).

Mezi lety 1955 a 1960 se řada ekonomů zabývala analýzou této hospodářské politiky. Jejich práce výrazně ovlivnily psychologicko-ekonomický výzkum, s nímž začala skupina vedená P. L. Reynardem.

Francouzská sociologie se regionální otázkou nezabývala do šedesátých let; pak se situace rychle změnila. K zajímavým výsledkům došla skupina P. H. Chombarta de Lauwe při výzkumu zaměřeném na sociologii

města. (Srv. *La vie quotidienne des familles ouvrières*, 1956; *Des Hommes et des villes*, 1963; *Aspirations et transformations sociales* (red.), 1970; aj.) Současná francouzská sociologie chápe region jako společenství určené buď kolektivními zájmy, vycházejícími z prostoru mezi úrovní lokální a úrovní národní, ev. evropskou, nebo jako společenství určené společnou kulturou. Při zkoumání regionu jsou za určující považovány tyto tři aspekty: aspekt organické vzájemnosti, aspekt problémový a aspekt politicko-institucionální, přičemž je respektována obtížná oddělitelnost těchto tří aspektů.

Pokrok sociálních věd, dosažený v regionálních studiích, usnadnil chápání regionální identity státní mocí. Jen ta může totiž umožnit, pomocí příslušných opatření, regionům podíl na řízení jejich vlastních záležitostí. Tento proces je nazýván regionalizací; chápeme pod ním změny, prostřednictvím kterých se jednotlivé regiony účastní řízení, či změny, které jim přenesením určitých pravomocí administrativních, hospodářských a politických dávají větší či menší míru autonomie.

Regionalismus je naproti tomu hnutí vycházející zdola, z pocitu regionální příslušnosti, hnutí usilující o decentralizaci. Můžeme ho rovněž definovat jako politickou a sociální doktrínu, jejímž cílem je usnadnit vznik regionálních uskupení v rámci jednoho národa, doktrínu vycházející ze zeměpisných či historických určení. I když na počátku 20. století došlo k dočasnému oslabení pocitu regionální příslušnosti podmíněného kulturně a etnograficky, akcent na region jako jednotku administrativní nikdy neustoupil a naopak v průběhu doby sílil.

Mezi regionalizací a regionalismem je vzájemně podmíněný vztah. Politika státu musí odpovídat potřebám regionů - tím, že reaguje na regionální hnutí, vyvolává takto prováděná politika další odezvu uvnitř regionu. Je však třeba připomenout, že stát může regionální hnutí akceptovat jen v tom případě, nevede-li k násilnostem a nevyslovuje-li nezastřené požadavky autonomie nebo spojení s populacemi žijícími za hranicemi daného státu.

Jak bylo shora řečeno, má francouzské regionální hnutí bohaté tradice; regionalizace

však nastupuje výrazně později. (Ve Francii vždy existovala opozice mezi regionem a centrální mocí. Výrazněji začíná venkov protestovat proti pařížskému centralismu v letech, která předcházela Francouzské revoluci; revoluce pak likvidovala regionální specifika bezesbýtku. Francouzský regionalismus se jako doktrína zrodil roku 1900, se založením organizace *Fédération régionaliste française*.) Po celé 19. století a vlastně až do roku 1939 nelze o regionalizaci ve Francii vůbec mluvit. Ačkoli přetrvávající administrativní členění na departementy se neosvědčilo a bylo považováno za omyl historický, zeměpisný, administrativní i ekonomický, stát se o reorganizaci správy nesnažil a regionální hnutí, volající po decentralizaci země, většinou jen mlčky trpěl. Pokusy o vytvoření jakýchkoli regionálních uskupení (např. mezi-departementní komise z roku 1871 či mezi-departementní dohoda z roku 1930) zůstaly v podstatě jen ve stadiu zrodu. První krok k regionalizaci uskutečnila vláda ve Vichy ustavením osmnácti regionálních prefektů. V roce 1945 vznikla čtená regionální sdružení, jejichž cíl byl především ekonomický: podpora hospodářského rozvoje jednotlivých oblastí a poválečná obnova ekonomiky. Tato sdružení byla vládou respektována a přetvořena v tzv. výbory ekonomického rozvoje. V roce 1950 předložil C. Petit, ministr hospodářské obnovy, státní plán ekonomického rozvoje. O pět let později dal zákon z 2. dubna 1955 vládě zvláštní pravomoci použít "všech opatření směřujících k podpoře těch regionů, které trpí nezaměstnaností či nedostatečným hospodářským rozvojem".

Rozhodující změny přinesl dekret z roku 1959 snažící se spojit vyřešení dvou problémů, administrativního a ekonomického. Reagoval na neblahou skutečnost administrativně a územně nejednotných kompetencí ministerstev a vytvořil nové regionální oblasti ("*circonscriptions d'action régionale*") řízené prefektem, mezidepartementním výborem, sdružujícím prefekty jednotlivých departementů, a výborem hospodářského rozvoje. Reforma však stále neřešila situaci k plné spokojenosti všech zúčastněných, proto došlo v roce 1964 k některým úpravám. Události z května 1968 proces akcelerovaly a vedly k rozhodnutí dát regionům další kompeten-

ce. Ale plán regionalizace, předložený lidovému hlasování v dubnu 1969, díky politickým machinacím propadl. Jeho neúspěch však nebyl konečný. K původním argumentům regionálního hnutí, jímž byla přetrvávající nerovnoměrnost hospodářského vývoje, přetrvávající vědomí regionální příslušnosti (v Paříži existuje na 600 krajinských sdružení, jejich aktivita se však omezuje většinou jen na pořádání různých oslav a banketů) přibyl na přelomu 60. a 70. let nový: oživení zájmu o místní jazyky, nářečí, kulturní a národopisné tradice, tedy pozapomenutý argument kulturní a etnografický. Tento argument zněl pochopitelně nejsilněji v oblastech, kde bylo regionální hnutí nejdravější.

Pod tlakem těchto okolností začíná být francouzská vláda od 70. let našeho století k regionalismu opět vnímavější. Někteří z politiků, jmenujme alespoň Jacquese Servan-Schreibera, Edgarda Faura či Jacquese Delorse, veřejně vyhlásili, že decentralizace je jedním ze způsobů, jak vyřešit "mal français".

Po prezidentských volbách v roce 1981 a vzniku socialistické většiny v Národním shromáždění vstoupila regionalizace do rozhodující etapy. Jedním z prvních činů vlády P. Mauroye byl návrh zákona o rozšíření výkonné moci obcí, departementů a regionů; zákon, schválený 10. května 1982, transformoval regiony v územní společenství řízená regionální radou volenou všeobecným přímým hlasováním, v čele s regionálním prefektem, majícím specifické pravomoci v oblasti hospodářského a sociálního rozvoje regionu, územním plánování a veřejných investicích. Jedna z etap regionalizace, mimořádně důležitá, byla tak dovršena. Proces však pokračoval, mj. i uznáním existence regionů Evropským společenstvím, jehož příznivý postoj k navazování přímých spojení mezi oblastmi vedl k vytvoření speciální regionální politiky zaměřené na podporu méně vyvinutých oblastí Evropy. Tato politika, představující nové možnosti, je podporována hlavně institucí zvanou *Centre International de Formation Européenne* se sídlem ve francouzské Nice. Myšlenka regionální identity je zde rozvíjena jako důležitá součást myšlenky identity evropské,

jako mezinárodní politická doktrína vedoucí k vytváření svazků mezi různými národy

jednoho kontinentu.

Milena Lenderová

Mezinárodní konference o malých národech a etnických problémech v Evropě

Ve dnech 3.-5. února t.r. se konala v Mariboru ve Slovinsku velká mezinárodní konference "Národ a stát: malé národy a etnické menšiny v rodící se Evropě". Byla součástí mezinárodního výzkumného projektu probíhajícího v rozmezí let 1991-1994 pod názvem "Demokratizace ve střední a východní Evropě a její důsledky na etnické vztahy". Tento projekt byl iniciován univerzitou v Mariboru, jehož duší a hlavní hybnou silou je prof. Silvo Devetak z Evropského centra pro etnické a regionální studie (ECERS) při Mariborské univerzitě.

Na výzkumném projektu participuje řada institucí i jednotlivců ze střední a východní Evropy. Účastníky ovšem nejsou státy, nýbrž spíše země nebo národy, tedy např. nezávisle na sobě Čechy, Morava, Slovensko, též Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko atd. SNS není zatím vůbec zastoupen.

Únorové konference se účastnilo cca 250 účastníků, velká většina ze zahraničí a více než polovina ze Západu (nejen ze západní Evropy, ale též z USA, Japonska, Izraele, Jižní Afriky atd.). Byla přítomna i řada významných oficiálních představitelů Evropského společenství z Bruselu a z Lucemburska. V plénu a ve čtyřech odborných sekcích bylo předneseno více než sto příspěvků, které by měly vyjít ve sborníku. Ve Slovinsku byla tato konference považována za prestižní záležitost, byla to ostatně první velká mezinárodní konference konaná v zemi po osamostatnění. Na konferenci se též dostavil slovinský prezident M. Kučan a přednesl tam svůj projev.

Na podnět české delegace bylo přijato rozšíření výzkumného programu o studium ekonomických aspektů demokratizačního vývoje a etnických problémů ve východní Evropě.

Úkolem výzkumu má být problematika zrodu a rozvoje demokratických politických

systémů ve střední a východní Evropě, problémů a potíží, na něž tento vývoj naráží. Předpokládá se srovnávání a hodnocení různých řešení a navrhování alternativních východisek. Velmi silný důraz je přitom kladen na otázky etnografické a na problematiku malých národů a národností. Cílem příslušné aktivity je stále znovu neopakovat, nereprodukovat a neprohlubovat odvěké národní antagonismy, spíše hledat nové nápady, nové cesty a nová řešení, jak konflikty překonat, jak národnostní antagonismy deemocionalizovat, jak je usměrňovat do věcně-technických řešení. Možnosti nebezpečí prudkých národnostních konfliktů ve východní Evropě a v bývalém Sovětském svazu jsou v "západním světě" vnímány jako natolik vážné ohrožení, že Západ bude výzkum významnou měrou finančně dotovat. Počítá se s tím, že závěrečná výzkumná zpráva bude vydána jako dokument, který ve světě vyvolá značný zájem.

Během jednání se objevilo mnoho podnětných myšlenek, jak překonat národnostní rozpory a emoce, jak je usměrnit do klidnějších méně vášnivých a konstruktivnějších řečí. Bylo možno pozorovat profilování hlavních současných názorových trendů v této oblasti. Panoval relativně široký souhlas s často vyslovovaným přesvědčením, že mapa Evropy i světa se musí radikálně změnit, jinak dojde k ještě větším krveprolitím, než byla první a druhá světová válka. Bude třeba překonat vzájemnou konfrontaci a rozpornost principu sebeurčení na jedné straně a principu teritoriální integrity států (zakotvenému ve většině ústav) spojeného s principem neměnnosti státních hranic (potvrzeném v Helsinkách a jinde) na druhé straně. Z "novátorských" koncepcí mají největší ohlas a podporu koncepce tzv. "Evropy regionů" a koncepce "Evropy národních států", které zčásti stojí proti sobě a zčásti se vzájemně doplňují. V případě "Evropy národních států" by bylo nutno počítat v Evropě alespoň s padesáti státy, což by sebou přineslo nemalé obtíže

nejen politického, ale též organizačního a technického rázu.

Na konferenci byl zastoupen široký rozsah oborů, od čisté etnografie až k právu, politologii a ekonomii. Je to v pořádku, problém menších národů a etnických menšin je v evropských zemích aktuální a vyznačuje se značnou komplexitou. Existuje ovšem v tomto směru značný rozdíl mezi oblastí západní Evropy a bývalými evropskými realsocialistickými zeměmi, kde se shledáme s neuspořádanými poměry a mnoha nejasnostmi i u národů středních (Poláci, Ukrajinci ev. Rumuni), či také velkých (Rusové). V tomto smyslu - a příslušná tendence byla patrna i na konferenci - je nutno problematiku rozdělit: vedle otázek etnického, sociálního, ekonomického a politického rozvoje malých národů a národnostních menšin na celém evropském subkontinentu, vyvstává ve východní Evropě i problém hledání národní, politické, hospodářské identity vůbec, přičemž většina samotných národů je tu počtem nevelká (pod 15 mil. mají již Maďaři, Srbové, Češi atd.).

Oba problémové okruhy byly dosud zanedbány i z hlediska vědeckého poznání. Problematika, mající značně komplexní povahu, se u nich tudíž zatím pouze formuluje. Zejména v případě východoevropského prostoru je to pochopitelné, protože nové poznávací horizonty se po pádu dřívějších politických struktur teprve vytvářejí.

I malé, resp. menší národy - národnosti hrají (nebo budou hrát) v občanských společnostech rodící se nové Evropy významné místo. Na tomto teritoriu nastupují mimo integrační tendence ve sféře ekonomické a právní i tendence opačné - dezintegrační. Jsou však opět dvou typů: v západní Evropě se objevují jako novodobý civilizační jev (bez negativních znaků), ve východní Evropě nabývají výrazně nacionalistických rozměrů a vcelku nepůsobí pozitivně.

Např. západoevropská idea euroregionů možná získá skutečně své racionální oprávnění. Základním předpokladem jejího uskutečňování však je v podstatě vyrovnanost hmotných podmínek života, na což se u nás zapomíná: chudší země, zejména pak země s většími rozdíly v ekonomické úrovni si vytváření takovýchto transhraničních regio-

nů nemohou v zásadě dovolit. Jejich koncepce je také svým způsobem nákladná. V jádru v ní jde o jakýsi humanizační proces, návrat ke krajině a kulturním zvláštnostem teritoria. Velký význam je tu přikládán rozvoji malého a středního podnikání. V přístupu se shledáváme s důrazem na sociálnost, ekologičnost a samosprávu na úrovni místní a nižšího řádu regionální.

Euroregiony zatím více méně živelně vznikající na pomezí Západu a Východu, typicky zejména v případě České republiky (Chebský, Slezský, Nisa...) jsou jistě povětšinou vedeny oboustranně dobrou vůlí. Avšak v podmínkách značných materiálních diferencí nejsou dostatečně organické. Za takového stavu věcí musí potom nutně docházet k objektivnímu poškozování chudšího partnera (levné "denní" nákupy Němců a Rakušanů u nás, "denní" odchody našich levných pracovních sil přes hranice apod.).

Dezintegrační trendy ve východní Evropě jako jevy "nevyvinutosti" nabývají někdy až militantního charakteru. Ve východoevropském prostoru jsou těmito snahami mj. sledovány cíle zbavit se neblahého hmotného a někdy i kulturního dědictví z minulosti. Je to ovšem úsilí namnoze marné: nacionalismem nezvýším ani kulturní, ani materiální úroveň obyvatelů. Rozpadající se Jugoslávie let 1991 a 1992 jako kdyby do Evropy vůbec nepatřila. Co všechno se pak ještě může přihodit na území dřívějšího Sovětského svazu?

Jinak východoevropské země samozřejmě nejsou nejzaostalejší částí světa: objem hrubého domácího produktu této oblasti (včetně Rusů a ostatních evropských národů bývalého SSSR) odhadujeme na 15 % objemu světového produktu, což je zhruba dvojnásobek podílu na obyvatelstvu zeměkoule. Hospodářsky nejvyspělejším národem zůstávají bezesporu Češi, produkující HDP na hlavu zhruba třetinový až poloviční ve vztahu k nejrozvinutějším zemím světa, následují Slováci, Slovinci, Estonci a Lotyšci a teprve potom ostatní národy, jejichž výčet uzavírají Bosňáci, Černohorci a Albánci. Češi a Slovinci jsou v daném ohledu zjevně dědici starších historických poměrů, kdy figurovali v prostoru Rakouska, Pobaltí a zase byli díky své geografické poloze expony

civilizovné Evropy na východních březích Baltského moře.

Přestože i v západní Evropě je o problémech národních a minoritních znovu a znovu slyšet, jejich prezentace zpravidla neopouští kultivovaný rámec, i odboj Basků se v postfrankovském Španělsku vcelku zmírnil, otázka vztahu Vlámů a Valonů v Belgii se bude pravděpodobně řešit nějakým spolkovým uspořádáním, problém Korsiky, Bretaně apod. je ve Francii okrajový, stejně tak Skotů a Walesanů v Británii. Kdysi velmi ožehavá otázka Alasky a Lotrinska je politicky prakticky vyřešena. Jediný závažný konflikt přetrvává v Ulsteru, kde se stále objevují mrtví (pouze zde se také rozpor zčásti skrývá za náboženskou otázkou).

Celkově se obecně potvrzuje teze, že neexistuje žádná korelace mezi početní veli-

kostí národa a jeho hospodářskou výkonností. Američané a Japonci patří mezi největší národy - i když nejsou absolutně nejpočetnějšími národy na světě - náležejí k ekonomicky nejvypělejšími, stejně jako počtem nevelcí Lucemburčané, Švýcaři, Norové, Švédové, Finové atd. U hospodářsky rozvinutých zemí pak nelze konstatovat ani nějakou vazbu ekonomické produktivnosti a efektivnosti na formu demokratického státního systému: federativního, konfederativního, spolkového, monarchistického na jedné straně, konzervativního, republikánského, sociálně demokratického či socialistického na druhé straně. Totéž ostatně platí i u zemí chudých (reálsocialistická Čína vykazuje stejný měrný HDP jako "tržní republika" Indie).

Ivan Štrup, Jiří Stehlík

Sociologie sídel v Chorvatsku před novými úkoly

Rozpad systému vlády jedné strany se musel odrazit i na stavu společenských věd. Negativní procesy sociálního rozpadu a celkovou dekompozici společnosti navíc urychlila válka. Je překvapující, že rozpad reálného socialismu proběhl relativně klidně v těch prostředích, kde byl hluboko zakořeněn nebo si alespoň na první pohled pevně stál. V socialistické Jugoslávii, která v mnohých vzbuzovala naději na lepší, svobodnější a humánnější socialismus, došlo ke krvavé tragédii. Pokud jde o situaci v Chorvatsku, zde člověk, který se zabývá zkoumáním společenských jevů, klopýtně hned o první a základní problém: o jakém společensko-ekonomickém systému je řeč. Není to už systém samosprávného socialismu, ale ani ještě žádný ze známých typů kapitalistického uspořádání. Bez ohledu na existenci systému více politických stran a na koketování s kapitalistickými společenskými vztahy, transformace vlastnictví nebyla ještě zcela dovedena do konce. Zdá se, že jediné správné je charakterizovat tento dnešní typ společnosti jako společnost v přerodu. Současný průběh ukazuje, že nehrozí nebezpečí vytváření liberál-

ního kapitalistického zřízení - naopak, už teď můžeme hovořit o rodících se zárodcích státního kapitalismu.

Na základě těchto faktů budu pokračovat ve výčtu několika dalších důležitých změn a pokusím se určit nové oblasti zájmů sociologie urbanismu v Chorvatsku. Sociologie sídel se zde institucionalizovala nejprve jako sociologie vesnice (v 60. letech) a potom jako urbánní sociologie (počátkem 70. let). Vývoj těchto sociologických disciplín byl úzce spjat se studiem sociologie na záhřebské filozofické fakultě. Díky relativní otevřenosti tehdejší Jugoslávie nebylo těžké sledovat teoretickou a metodologickou literaturu Západu a koncipovat první domácí empirické výzkumy. První týmy výzkumníků se vytvořily v Záhřebu, Splitu a Rijece a jako předmět výzkumu byly voleny kromě lokálních problémů, vázaných na urbanistické plány, i problémy obecnější povahy, spojené s hledáním takového konceptu výstavby nových sídlišť, který by nejvíce odpovídal lidským potřebám. V poslední době se členy výzkumných týmů stále častěji stávají i nesociologové - architekti, urbanisté, plánovači, ekonomové atd.

Před jakými důležitými proměnami se v dnešním Chorvatsku ocitá sociolog - výzkumník?

Za první: změnil se teritoriální a populační rámec zájmů urbanistické sociologie. Na jugoslávském teritoriu s populací více než 23 milióny obyvatel nelze provádět sociologické výzkumy. Je pravda, že i dříve bylo relativně málo globálních výzkumů, které by zahrnovaly všechny jugoslávské republiky a autonomní oblasti. Zato byla, podle nejružnějších ukazatelů, lehce proveditelná srovnání mezi republikami. Dnes je rámec zúžen na republiku a jakékoli komparace budou ještě dlouho, díky přerušené vědecké komunikaci, nemožné.

Za druhé: uplatňují se nová kritéria pro výběr žádoucích mezilidských vztahů. Na jejich vytváření bude méně působit poloha bydlení, zaměstnání, generační příslušnost, podobnost obyvatel apod. Už dnes je totiž rozhodujícím kritériem národní příslušnost. Všeobecně řečeno, rozdíly jsou jen ve stupni zvýšené teploty vyvolané nacionální horečkou. Dokonce můžeme hovořit o sociálním tlaku (přes hromadné sdělovací prostředky), který vede k vytváření žádoucích mezilidských vztahů - od kolegiálních po nejintimnější, jako je například láska nebo manželství. To, co je v některých rozvinutých demokratických společnostech věcí nedotknutelného soukromí (národní a náboženská příslušnost), je zde předmětem společenské a státní regulace. Sociolog nemůže přehlížet tyto jevy bez ohledu na to, směřují-li k vytváření homogenní, uzavřené společnosti a národního státu nebo ne.

Za třetí: v Chorvatsku se poprvé setkáváme s jevem masové migrace. Kdyby bylo uprchlíků jen několik stovek, sociální instituce by se o ně ihned postaraly. Jelikož je jejich počet značně vysoký, jde o skutečně rozměrný sociální jev. V podmínkách války je těžké zjistit přesný údaj, ale podle odhadu je v Chorvatsku okolo 600 tisíc uprchlíků. To znamená, že každý přibližně sedmý obyvatel žije mimo svůj domov.

Čtvrtý problém, kterým se sociolog-empirik zabývá, je změna materiálních zdrojů. Další směr širšího státního plánování určují především nemalé důsledky válečného ničení. V bezprostřední budoucnosti nemůže být

ani řeč o rozvoji, protože lidské zdroje budou muset nejdříve směřovat k obnově. Objevují se tendence vracet se ke starému, tj. pokusy dosáhnout úrovně materiálních podmínek, které zde vládly před nejnovější balkánskou válkou. Mohl bych zde vyjmenovat ještě řadu dalších změněných okolností, myslím si ale, že jsou méně důležité.

Jak uvedené změny ovlivňují práci sociologa - urbanisty a sociologii sídel?

Největším a nejnaléhavějším je v první řadě problém uprchlíků. V souvislosti s tím se objevuje nový problém reintegrace a normalizace života v prostředí se smíšeným obyvatelstvem. Pro každodenní používání není zcela nejšťastnější vybrán termín - *soužití*, který zároveň označuje i existenci různých národností ve stejné oblasti. Exaktní sociálně-demografická analýza musí přesně určit a mapovat depopulační pohyby, které jsou způsobeny válečnými konflikty a zjistit míru připravenosti obyvatelstva na návrat. Opouštěna jsou především venkovská sídla, mezi nimiž jsou i sídla s převážně starými obyvateli, která i před válečnými konflikty byla vystavena depopulaci. Zároveň musíme předpokládat, že někteří lidé se nechtějí vrátit do prostředí, z kterého vyšli. Zde vzniká další problém, problém integrace do nového prostředí (nová pracovní místa, bytový problém, nové sociální podmínky, kulturní šok, který je způsoben příchodem z vesnického do městského prostředí, nemluvě o duševním a tělesném stavu a těžkých válečných traumatech). Stejně tak existují vesnice, které jsou tak zničené, že se vyplatí budovat nové a neobnovovat zničené. V období obnovy se ocitneme i před problémem budování nových měst. A zde může být sociolog-urbanista dosti užitečný, protože právě on může, mimo jiné, upozornit na cizí zkušenosti, aby se zbytečně neopakovaly typické chyby. Jedná se především o zkušenosti Velké Británie z období po druhé světové válce. Zvláště důležitý je problém *sítě sídel*, jakož i problém jejich funkčního spojování v regiony. Kromě globálních se zde setkáváme i s regionálními problémy. Takže například v nových pohraničních oblastech, tam, kde dříve existovaly státní hranice, se podstatně změnil způsob života místního obyvatelstva. Velkým úkolem pro sociologa-

empirika bude provádění terénních výzkumů. Kromě problémů konkrétních integrací v oblasti pod kontrolou sil Spojených národů zůstává u většiny traumatizovaného obyvatelstva problém strachu a nedůvěry. Bude potřeba velké schopnosti výzkumníka, aby se obnovila komunikace s obyvatelstvem těch oblastí, které byly zasaženy válečným ničením. Je jisté, že několik generací sociologů-urbanistů se nebude moci zabývat výzkumem základních problémů typických pro relativně stabilní systémy, jako je komparativní analýza čtyř urbanistických aglomerací v Chorvatsku, proces urbanizace, dominantní společenské procesy a podobně.

Zatímco sociologové-urbanisté, stejně jako ostatní lidé s humanitním vzděláním, byli v období bezprostředních válečných příprav a kulminace válečných konfliktů v podstatě pasivními pozorovateli, v poválečném období by mohla jejich úloha mít neocenitelný význam. Když nic jiného, alespoň by mohli zabránit chybám, jejichž následky by mohly být dalekosáhlé. Nejvíce by mohli pomoci při *sociální reintegraci obyvatelstva* a při normalizaci každodenního

života v oblastech se smíšeným obyvatelstvem. Už dnes o tom existují detailně propracované vědecko-výzkumné projekty. Patrný je zájem chorvatské vlády o co nejméně bolestný přechod od válečných do poválečných podmínek života. Přese všechno u různých "subjektů rozhodování" je patrná až trochu patologická přecitlivělost na ideologické dědictví starého režimu. Tím se v souladu s úsilím nového režimu, aby všechno začalo od "a", a jeho averze k samosprávě, zbytečně odkládá vydání jednoho základního zákona - zákona o místní samosprávě. Na závěr je třeba dodat: zatímco v každodenní politické diskusi je vyzdvižována naše příslušnost k Evropě, zatímco armáda novinářů, publicistů a historiků neustále dokazuje, že Chorvaté od nepaměti patřili do Evropy, a ne na Balkán, je potřeba rušit staré i nové mýty a profesionální činností napomoci vytváření *otevřené společnosti*, protože jen tak můžeme vstoupit do Evropy. A navíc: cesta do západní Evropy vede jedinečně přes Evropu střední.

Andreja Stojkovič
(přeložila Ilona Slepíčková)

Publikace výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1991

Od června 1992 začnou vydávat ústřední statistické orgány republik publikace výsledků sčítání - xerokopie výstupních sestav z počítače, doplněné stručným metodickým textem. Publikace budou vycházet nejdříve za okresy, jejich města, obce a základní sídelní jednotky postupně podle průběhu zpracování, později za republiky. Všechny publikace budou prodávány, vypublikovány budou všechny zpracované výsledky. Předpokládaná cena činí zhruba 1 Kčs za tiskovou stránku.

A. Publikace výsledků za okresy (*okresní soubory dat*)

1. *Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti - okres...* Podrobné údaje o obyvatelstvu (věkové složení, rodinný stav, sociální složení, národnost, náboženské vyznání, ekonomická aktivita, plodnost žen), o domech (druh, stáří, vybavenost, vlastník, velikost), o bytech (podle druhu domu velikost, kategorie

vybavení, zalidnění bytu, úroveň bydlení), o domácnostech (druh, složení podle počtu členů a závislých dětí, podle věku a sociální skupiny osoby v čele). Vždy jde o tabulky kombinačního třídění. Stejná publikace bude za města nad 50 tis. obyv. a za kraje. Rozsah 59 tabulek na 205 stránkách, cena 140,- Kčs.

2. *Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti - město...* Zúžený obsah publikace A.1. za 362 měst a částí statutárních měst ČR a 137 měst SR do 50 tis. obyvatelů. Rozsah 31 tabulek na 102 stránkách, cena 74,- Kčs.
3. *Okresní publikace s podrobnými údaji za jednotlivé obce.* Kombinační zpracování dat o obyvatelstvu, domech, bytech a domácnostech v 17 dílčích tabulkách na sestavách OB 1 a OB 2 (vždy 2 stránky za každou obec). Rozsah podle počtu obcí v okrese, cena 90,- Kčs
4. *Okresní publikace s údaji za základní sídelní jednotky.* Vybraných 50 hlavních údajů za všechny obce, části obcí a základní

sídelní jednotky (urbanistické obvody ve vybraných městech a sídelní lokality v ostatních obcích). Rozsah podle počtu obcí a ZSJ v okrese (40-80 stránek) cena 58,- Kčs.

5. Okresní publikace se *sumarizací údajů za obce a sídelní lokality* podle typů a velikostních skupin - na sestavách OB 1 a OB 2; stejná publikace bude i za kraje. Rozsah kolem 60 stránek, cena 60,- Kčs.

Všechny tyto publikace dostanou příslušná okresní oddělení Českého, resp. Slovenského statistického úřadu; jednu "svou" publikaci dostane zdarma každý okresní a městský úřad, obecní úřad dvě stránky tab. OB za svou obec.

B. Publikace výsledků za republiky (ČSFR-ČR-SR)

1. *Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti*. Jde o souhrnné údaje získané sumarizací dat za okresy (viz A.1), cena 140,- Kčs.
2. Republiková publikace se *sumarizací údajů za obce a sídelní lokality* podle typů a velikostních skupin (údaje získané sumarizací dat za okresy - viz A.5.), cena 60,- Kčs.
3. *Podrobné údaje za obyvatelstvo* - rozsah 210 stránek, cena 140,- Kčs.
4. *Cenové domácnosti, manželské páry a faktická manželství* - rozsah 219 stránek, cena 145,- Kčs.
5. *Podrobné údaje o bytech* - rozsah 154 stránek, cena 105,- Kčs.
6. *Plodnost žen* - rozsah 128 stránek, cena 90,- Kčs. Podrobné zpracování údajů o plodnosti žen (počet živě narozených dětí celkem a z nynějšího manželství - podle věku, rodinného stavu a dalších charakteristik).

Publikace B.3-B.5. navazují podrobnějším tříděním ve 2. a 3. stupni na data v souborné publikaci B.1.

7. *Dojížděka do zaměstnání*. Podrobné bilanční a kombinační zpracování údajů o dojížděce mezi okresy (počty dojíždějících, směry dojížděky). Publikace bude vydána za celou ČSFR v rozsahu zhruba 200 stránek. Za každý okres budou dále vydány 4 sady tabulek (2 za struktury vyjíždějících z obcí, 2 za struktury dojíždějících do obcí); tyto tabulky budou až z republikového zpracování, tedy později než proběhne běžné

okresní zpracování. Stránkový rozsah ani ceny nebyly dosud stanoveny.

Publikace budou vydávány postupně podle průběhu zpracování za okresy, proto případné objednávky publikací za okresní soubory dat je nutné zaslat co nejdříve; republikové publikace stačí objednat do konce července 1992. Objednávky přijímají:

Informační servis FSÚ, Sokolovská 142, 186 13 Praha 8.

Informační servis ČSÚ, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8.

Informační servis SŠÚ, Miletičova 3, 824 67 Bratislava.

(Podle druhu publikace: FSÚ publikace za ČSFR, ČSÚ publikace za ČR a její okresy, SŠÚ publikace za SR a její okresy).

Obsahově obdobné publikace s daty sčítání 1980 jsou k nahlédnutí na okresních odděleních ČSÚ a SŠÚ. Xerokopie dat za jednotlivé obce budou poskytovat okresní oddělení, nikoli ústřední statistické orgány (ty jen za celé okresní soubory obcí).

Ústřední statistické orgány budou schopny poskytnout všechny zpracované a v publikacích vydané výsledky sčítání také na nosicích dat (*disketách*), nikoli však individuální údaje. Technické podmínky předávání dat tímto způsobem a ceny nebyly dosud stanoveny; informace podají později informační servisy všech tří statistických úřadů.

Na podzim 1992 začnou vydávat okresní oddělení ČSÚ *okresní analytické publikace* s hlavními údaji za okres, jeho města a obce, provázenými analýzou dat v návaznosti na sčítání 1970 a 1980 a metodickou částí (obdobu publikací ze sčítání 1970 a 1980). Podle předběžných úvah bude stát každá tato publikace 50,- až 60,- Kčs. Publikace za kraje budou zaměřeny na mezikrajská a meziokresní srovnání, rozsah ani ceny nebyly zatím stanoveny. Tyto publikace je vhodné si zajistit u příslušného okresního oddělení resp. krajské správy Českého statistického úřadu, celý komplet objednat v Informačním servisu ČSÚ.

V první polovině roku 1993 vydá SEVT resp. ŠEVT *Statistický lexikon obcí* (České-Slovenské) republiky s hlavními výsledky sčítání za obce, části obcí a základní sídelní jednotky. Každý z obou samostatných svazků bude třeba objednat předem. Milan Kučera

Místní demokracie - informace o mezinárodním srovnávacím výzkumu

Projekt výzkumu "Místní demokracie" je součástí výzkumného programu Sociologického ústavu ČSAV, zaměřeného na sociální a politickou transformaci místních společenství v České republice po pádu komunistického režimu v roce 1989 a finančně podpořeného grantem ČSAV. Soustřeďuje se na oblast místní správy a samosprávy.

Podnět k uspořádání mezinárodního srovnávacího výzkumu místních samosprávných orgánů vzešel v roce 1990 z prostředí výzkumného projektu Fiscal Austerity and Urban Innovation (FAUI), jehož koordinátorem je T. N. Clark z univerzity v Chicagu. Účastníci pracovního setkání projektu FAUI v Radziejowicích (Polsko) v dubnu 1990 se stali jádrem mezinárodního týmu pro realizaci zamýšleného projektu. Finanční prostředky byly získány za pomoci Norwegian Research Council for Applied Social Science (NORAS) ze zvláštního programu norské vlády pro východní Evropu. Projekt záhy nabyl konkrétní podoby: k projektu Local Democracy and Innovation (LD&I) byly pozvány výzkumné týmy z Maďarska, Norska, Polska, Slovenské a České republiky (SoÚ ČSAV); koordinátorem se stal Harald Baldersheim z Norwegian Research Center in Organization and Management v Bergenu. Projekt je otevřený vůči projektu FAUI. Má dvě stránky: jedna sleduje komparativní perspektivu, druhá reflektuje to, co je pro jednotlivé země jedinečné.

Předmět výzkumu. Zákon ČNR č. 367/1990 Sb. o obcích nově ustavil orgány samosprávy na místní úrovni. Komunální volby v listopadu 1990 dosadily do těchto orgánů konkrétní osoby. Účelem výzkumu je získat sociologicky relevantní a mezinárodně srovnatelné poznatky o nových samosprávných orgánech ve městech a obcích, o jejich činnosti a problémech. Výzkum sleduje následující okruhy problémů:

1. Sociální charakteristiky místních představitelů:

- jejich demografický, sociální a politický profil,

- kontinuita vzhledem k období před rokem 1990,
- lokální vazby a územní identifikace místních představitelů,
- jak místní představitelé definují své role,
- očekávané schopnosti a vlastnosti místních představitelů,
- základní hodnotová orientace místních představitelů,
- základní politická orientace místních představitelů.

2. Vztahy občanů k místním orgánům a místním představitelům:

- jak občané definují role místních představitelů,
- jaký mají místní představitelé ve svých obcích důvěru,
- názory na reprezentativnost zastupitelstev,
- informovanost o složení zastupitelstev,
- jakým způsobem získávají členové zastupitelstva informace o potřebách a přáních občanů.

3. Vztahy mezi místními orgány navzájem a mezi nimi a dalšími institucemi:

- jaké jsou vztahy mezi volenou profesionální složkou místní správy,
- vztahy mezi místními orgány a dalšími institucionálními subjekty společenského a politického života v obcích (politickými stranami, společenskými organizacemi, spolky, podniky apod.),
- vztahy mezi místními a okresními orgány.

4. Reakce místních orgánů a občanů na nové ekonomické a finanční podmínky (faktické a předpokládané reakce):

- jaké volí místní orgány úsporné strategie,
- výdajové preference obcí,
- strategie místního ekonomického rozvoje,
- postoje k privatizaci.

5. Názory na prioritní problémy měst a obcí.

6. Postoje k některým systémovým otázkám místní samosprávy:

- názory na rozsah působnosti obcí a na jejich využití,
- názory na možnost regionální samosprávy,
- spokojenost s místní samosprávou a hodnocení vývoje.

7. Názory na mocenské vztahy v obcích.

8. Participace občanů:

- postoje k místní politice,
- účast v obecních volbách, důvody neúčasti,

- ochota kandidovat do obecních zastupitelstev,
- ochota k veřejné činnosti,
- názory na uplatnění vlivu občanů na rozhodování v obci.

Metodika výzkumu. V souladu s uvedenými dvěma aspekty projektu je část zjišťovaných informací šetřena jednotným způsobem ve všech zemích. Na společných setkáních týmů bylo dohodnuto, která data budou součástí společné databáze jako základu komparativního výzkumu a jak budou získána; další šetřené informace jsou určeny pro hlubší rozbor problematiky v České republice. Byly dohodnuty také zásady výběru šetřených jednotek a termín terénního sběru dat - zhruba 1 rok po komunálních volbách v zúčastněných zemích.

Výběr. Výběrovou jednotkou je obec. Základní výběr zahrnuje 105 měst s populací nad 2 tisíce obyvatel z jejich celkového počtu 614, tj. 17,1 %. Vedle něj byl vytvořen ještě výběrový soubor 62 obcí do dvou tisíc obyvatel (tj. okolo 1 % z celkového počtu), neboť v těchto obcích je situace samosprávných orgánů odlišná.

Ve vybraných obcích byl výzkum proveden:

1. u starostů,
2. u tajemníků městských resp. obecních úřadů (pokud jsou tyto funkce zřízeny),
3. u cca 5 náhodně vybraných členů zastupitelstev.

Ve vybraném podsouboru uvedených měst a obcí bylo šetření rozšířeno na všechny členy zastupitelstev. Dále, u čtyř velkých měst byla vedle městského zastupitelstva šetřena i zastupitelstva městských částí či obvodů. Sběr dat byl realizován v prosinci 1991 a v lednu 1992. Výběrový soubor, jehož data budou zpracována, nyní obsahuje 83 měst (tj. 13,5 % z celkového počtu) a 52 obcí do 2 tisíc obyvatel. To představuje 1277 reprezentantů samosprávy a 85 tajemníků městských resp. obecních úřadů. Ve dvou městech základního výběru - v Českém Krumlově a Blatné - bylo v březnu 1992 provedeno šetření reprezentativního souboru občanů

města starších 18 let, souborů o cca 400 respondentech. Kromě rozhovorů se všemi zastupiteli byly zde realizovány i další rozhovory s významnými osobnostmi společenského, hospodářského a politického života a jsou studovány dokumenty související s činností zastupitelstva.

Techniky sběru dat. Řízené standardizované rozhovory provedli s respondenty školení tazatelé na základě připravených dotazníků: pro starosty a zastupitele, pro tajemníky městských a obecních úřadů, pro občany. Se starosty, zastupiteli a tajemníky dělali rozhovory tazatelé Střediska empirických výzkumů při SoÚ (STEM), s občany oněch dvou měst studenti FF UK. Obsahy dotazníků na sebe navazují a umožňují tak do určité míry srovnání informací všech zmíněných kategorií respondentů.

Zpracování. Při analýze výsledků jednotlivých problémových okruhů budou respektovány kategorie respondentů a typy měst a obcí. Informace o dvou zvolených městech, Český Krumlov a Blatná, budou zpracovány jako případové studie. Analýza situace samosprávných orgánů v ČR je prvním cílem. Vytvoření a využití společné databáze v mezinárodní části výzkumu bude prvním krokem k mezinárodní komparaci, která by měla být prezentována veřejnosti knihou. Možnosti bilaterálních srovnání mezi zúčastněnými zeměmi jsou otevřené a výsledky budou jistě zajímat nejen národní odbornou veřejnost. Pozornost, kterou věnovaly týmy jednotlivých zemí přípravě výzkumu a společné části dotazníku, představuje určitou záruku spolehlivosti komparací.

Závěrem. Projekt LD&I je první rozsáhlý výzkum nově ustavené místní samosprávy ve čtyřech posttotalitních zemích. Doufáme, že přinese poznatky, které umožní porozumět situaci místních společenství a jejich samospráv nejen v národním měřítku, ale i v kontextu nedávné společné historie zemí střední Evropy.

Z dokumentace výzkumného projektu LD&I připravila Zdenka Vajdová, květen 1992

Seminář Evropského konsorcia pro výzkum politiky

na téma "Místní správa a občan" v Limericku

Každoroční společné zasedání seminářů ECPR (Evropského konsorcia pro výzkum politiky) představuje významnou tradici a vyhledávanou příležitost pro prezentaci nových poznatků z výzkumů sociologie politiky a politické vědy. Letošní již 20. zasedání se konalo v březnu 1992 v irském Limericku.

Za účasti přibližně 400 odborníků, převážně z evropských zemí, zde paralelně probíhalo 24 seminářů zabývajících se metodologickými otázkami výzkumu politické problematiky, výzkumem ústavních institucí, státní byrokracie, politických stran a jejich systémů, vztahy mezi občany a místními orgány, občanskými iniciativami a hnutími, politickou rolí odborů, problémy mezinárodní politiky a evropské integrace, problémy politické moci, občanskou společností a společností blahobytu. Kromě úvodní přednášky P. Maira (Leyden) na téma "Mýtus změny: přežívání tradičních politických stran v Západní Evropě" bylo jednání zcela decentralizováno do jednotlivých seminářů, prakticky bez pohybu účastníků mezi nimi. K diskusím přesahujícím témata seminářů sloužila neformální setkání mimo program. Tento formát společného zasedání, spolu s požadavkem, že každý účastník musel předem předložit a přednést příspěvek, a s dosti náročným výběrem účastníků zaručil pracovní povahu a velkou efektivnost seminářů.

Výjimkou nebylo ani jednání semináře "Místní správa a občan". Jeho organizátoři - Harald Baldersheim (Bergen) a Lawrence Rose (Oslo) sestavili program z 19 příspěvků zabývajících se zhruba šesti tematickými okruhy:

1. *Vztahy mezi aktéry lokálního politického systému*: H. Baldersheim (Bergen): Občané, radní a byrokrati; H. Wolman (USA): Místní správa a občan: pohled shora.

2. *Občanskou participaci*: J. Brugué a R. Goma (Barcelona): Participace občanů v decentralizovaném městě: případ Barcelony; P. Depla a P. Tops (Tilburg): Lokální demokracie a modernizace: vliv informační techniky; M. Illner (Praha): Výzkum lokální

demokracie v České republice; J. M. Molins (Barcelona): Participace na lokální úrovni: užití referenda ve Španělsku; P. A. Pettersen (Trondheim): Kontext a lokální participace v Norsku; E. Rüegg a A. Kuhne (Zürich): Rozvoj města a partnerství soukromého a veřejného sektoru; S. Sjöblom (Abo): Občanské iniciativy v místních orgánech - krok směrem k participativní demokracii?; L. Torpe (Aalborg): Politika mezi státem a občanskou společností - participace ve školách a mateřských školkách.

3. *Chováním voličů v místních volbách*: B. Denters (Twente): Politické odcizení a chování voličů v nizozemských komunálních volbách; S. Winter (Aarhus): Jsou voliči naivními egoisty?

4. *Politickou kulturou*: T. N. Clark (Chicago): Nová politická kultura: zdroje a dynamika.

5. *Vztahy veřejnosti k místním orgánům*: P. John (Londýn): Měníci se postoje veřejnosti k britské místní správě; L. Rose (Oslo): Matice očekávání: co očekávají místní občané a co se očekává od nich?; G. Stoker (Strathclyde): Informovanost občanů o struktuře místních orgánů a o místním zastupitelstvu; J. Le Bohec (Rennes) a C. Lettieri (Salerno): Význam místního tisku pro vztah mezi místní správou a obyvateli: důsledky sociální změny v Itálii a ve Francii.

6. *Vztahem občanů k místním službám*: K. Walsh a D. Prior (Birmingham): Občané a pronájem: smluvní poskytování služeb v místní správě; K. Stahlberg (Abo): Postoje ke službám a k produktivitě místní správy.

Vztah občanů k místní správě byl diskutován z hlediska jejich rozličných rolí - voličů, daňových poplatníků, uživatelů komunálních služeb, členů zájmových skupin. Převažovaly empiricky podložené příspěvky. Průběh semináře byl pozoruhodný svým diskursivním charakterem - diskusi bylo věnováno podstatně více prostoru než prezentaci příspěvků a jejich autoři museli často čelit nelitostné kritice, při níž nebyl brán žádný zřetel na statusové rozdíly.

Jak už bývá na konferencích o místní politice a místní správě pravidlem, byly v Limericku nejsilněji zastoupeny poznatky ze zemí severní Evropy. Je škoda, že zde zcela scházely informace z německé scény a jen okrajově se hovořilo o situaci místní

správy ve Francii. Pro účastníka z donedávna izolovaného Československa představoval seminář poučnou a inspirativní zkušenost a Evropskému konsorciu pro výzkum politiky

patří dík za to, že její získání svou podporou umožnilo.

Michal Illner

Plánování měst a ekologická politika v kontextu politických a ekonomických změn ve střední Evropě

Pod tímto názvem probíhal v Praze od 9. do 12. ledna 1992 v budově Středoevropské univerzity mezinárodní seminář, jehož společnými pořadateli bylo Středisko pro ekologická a sociální studia při Sociologickém ústavu ČSAV v Praze a Výzkumný výbor pro sociologii vývoje měst a regionů při Mezinárodní sociologické asociaci. Seminář byl organizován za účelem konfrontace zkušeností získaných v různých zemích při zkoumání a řešení problémů vyvolaných rozsáhlými přeměnami celospolečenských i lokálních podmínek, jejich důsledků pro vývoj měst a regionů a pro volbu cest k ovlivňování tohoto vývoje.

Program téměř čtyřdenního semináře byl rozčleněn do tří hlavních tematických okruhů: 1) Problémy měst a regionů s tradiční průmyslovou základnou; 2) Problémy regenerace měst; 3) Plánování, trh a vývoj měst. Přidělení jednotlivých přednášek do těchto bloků bylo arci jen přibližné vzhledem k četným obsahovým přesahům. Program semináře doplňovaly dvě další akce: večer věnovaný prezentaci příkladů tvorby programů rozvoje měst a regionů, provázené promítáním četných diapositivů, a exkurse do Kladna zahrnující prohlídku přestavbového území v městském centru, návštěvu dvou provozů ocelárny Poldi a besedu s představiteli městské správy, ocelárny a občanských ekologických iniciativ.

Na semináři bylo zaregistrováno 38 zahraničních účastníků velmi širokého geografického spektra (Austrálie, Francie, Dánsko, Chorvatsko, Irsko, Itálie, Maďarsko, Německo, Polsko, Rakousko, Rusko, Švédsko, USA, Velká Británie) a několik účastníků československých. Bylo předneseno 30 sdělení, z toho 7 domácího původu. Z profilu pořadajících institucí a z pokynů provázejících přihlášku k semináři vyplývalo, že obsahem

převážné části sdělení byly sociální a sociálně-politické aspekty tematiky semináře; zbytek představoval sdělení k aspektům ekonomickým, právním, a několik příspěvků od společenskovědně erudovaných urbanistů.

Z programu zaujalo především několik referátů koncepčního charakteru. Vedle vstupní přednášky organizátora semináře, doc. J. Musila, v níž byli účastníci seznámeni s hlavními charakteristikami širšího společenského pozadí současného Československa, nejvýrazněji působícími na stav a tendence dalšího vývoje osídlení, regionů a měst, patřila mezi klíčové programové body i následující přednáška J. Friedrichse (Kolín n. R.) o úpadku a růstu měst. Na pozadí zkušeností z ještě nedávno značně problémového Porúří se autor zamýšlel nad stavem a vývojovými perspektivami československých průmyslových aglomerací obdobného typu. Neshledává je příliš příznivými, zejména s ohledem na klesající poptávku a silnou mezinárodní konkurenci, které bude muset čelit dominantní složka tamějšího průmyslu. Jediné východisko, jak aspoň omezit úbytek pracovních příležitostí, nezaměstnanost atp. vidí v (arci nákladné) inovaci odvětvové a výrokové skladby průmyslu s nezbytnou rekvalifikací pracovních sil.

Na problémy, které náš těžký průmysl a na něm závislá města čekají v důsledku rostoucí mezinárodní konkurence (a to i u výrobního faktoru až dosud pro nás příznivého, tj. laciné pracovní síly - mimo jiné i ze strany obdobně postiženého ocelářského průmyslu v severní Anglii), upozornil ve své přednášce také R. Darke (Sheffield) analyzující lokálně ekonomické a politické problémy provázející úsilí o transformaci průmyslové základny anglického Sheffieldu. Obdobně jako Friedrichs doporučuje světit řízení nápravných akcí organizaci sdružující představitele místní správy, samosprávy a podnikatelů ("public-private partnership"). Sdružení tohoto typu, akceptující při své činnosti četné

zásady soukromokapitalistického hospodaření, avšak poskytující spoluúčast na rozhodování místním obyvatelům a jejich reprezentantům, se v praxi osvědčila lépe než konzervativní vládou fedrované společnosti pro přestavbu, místní občanskou participaci namnoze obcházející. Darke přitom nezastírá, že spolupráce partnerů ve zmíněných místních sdruženích není vždy hladká, a podnikatelské kruhy nejsou příliš agilní ve sledování sociálních (redistributivních) cílů transformačního programu.

Z rozboru širších mezinárodních a národních souvislostí a alternativních "scénářů" jejich budoucího vývoje vycházelo několik sdělení zařazených do bloku věnovaného plánování rozvoje měst a regionů za působení tržních mechanismů. G. Gorzelak (Varšava) se soustředil na důsledky různých alternativ mezinárodního ekonomického postavení Polska pro regionální ekonomickou strukturu a na dilemata jejího politického ovlivňování. Za nezbytné pokládá uplatnění integrovaného přístupu respektujícího územní i odvětvové aspekty v jejich provázanosti, namísto dosavadního podléhání úzkým sektorovým zájmům, které se prosazovaly na úkor zájmů regionálního a místního společenství, např. pokud jde o životní prostředí. V ekonomické sféře vyžaduje dlouhodobý celonárodní zájem přejít od dosavadní politiky podpory slabých regionů spíše k podpoře slibných silných regionů.

I. Jorgensen (Aalborg) sledující poválečný vývoj regionální politiky v Dánsku, došel k pesimistickým závěrům, pokud jde o důsledky přechodu od sociálně motivované k individualistické a tržními mechanismy ovládané politice pro zachování regionální identity a (až dosud víceméně) rovnovážný rozvoj jednotlivých oblastí. Přednáška vyústila v emfatické přihlášení se k tradičním zásadám dnes opouštěného skandinávského socialistického modelu.

Širším, až světovým pozadím změn probíhajících ve střední Evropě se zevrubně zabýval také příspěvek J. S. Dangschaty z Hamburku. Globální ekonomická transformace zahrnuje radikální změny profesní struktury, vede k poklesu celkové zaměstnanosti, k prostorové polarizaci hospodářského

rozvoje, s leckde tíživými lokálními a regionálními důsledky (nezaměstnanost, příkré rozdíly v úrovni příjmů, segregace v bydlení aj.). V politické sféře je tento proces provázen oslabováním státních regulačních zásahů, decentralizací, zvýšenou kompetencí a odpovědností místních společenství za vlastní rozvoj. V ČSFR čeká obce těžká úloha nalézt pro sebe neobsazenou tržní "niku" ve zvýšené mezinárodní konkurenci.

Problematicke životního prostředí měst jako hlavnímu tématu se věnovalo několik sdělení; předmětem pozornosti nebyly ovšem ekologické charakteristiky jako takové, nýbrž spíše lokálně politické mechanismy jejich ovlivňování. Prof. G. Enyedi (Budapešť) analyzoval postavení hlavních aktérů na této scéně v Budapešti - ministerstva životního prostředí, místní správy ústřední a obvodní, soukromých podnikatelů a občanských ekologických hnutí. Zajímavé bylo konstatování relativně slabé pozice prvního z výše uvedených. Také O. Janickij z Moskvy se zabýval strukturou a motivací aktérů na místní politické scéně, působících v oblasti ekologických aktivit. Pozornost vyvolávají zejména posuny, které v této konfiguraci nastávají v důsledku nejnovějších politických změn v politickém systému v Rusku. Z hlediska péče o kvalitu životního prostředí není současná situace nijak příznivá: zainteresovanost obyvatel měst je oslabena starostmi o ekonomické přežití domácností, a mnozí z intelektuálů, kteří představovali nejaktivnější jádro občanských hnutí, se věnují politické kariéře.

Bohatě obsazený blok přednášek věnovaný regeneraci měst zahájil prof. D. Donnison z Glasgowa přehledem hlavních principů regenerace, odvozených ze zkušeností v britských městech. I když národní, ba mezinárodní hospodářské faktory mají hlavní vliv na osudy jednotlivých měst, správnou místní politikou lze dosáhnout podstatného omezení nepříznivých dopadů ekonomického úpadku. Politiku je třeba zacílit zejména na "novou chudobu" - vrstvu obyvatel dlouhodobě, ba celoživotně vyřazených z ekonomické aktivity. Jednotlivé nepříznivé dopady hospodářského úpadku města nutno řešit zároveň v jejich provázanosti, nikoli separátně (bydlení, životní prostředí, nezaměstnanost, nekvalifikovanost atp.); nejdůle-

žitější je ovšem vytváření pracovních příležitostí (včetně veřejných prací) a rekvalifikace, přizpůsobené charakteru daného sousedství. Zdůraznil důležitou úlohu sociálního pracovníka informujícího o různých možnostech podpory a napomáhajícího k jejich využití.

O hlavních problémech komplexní regenerace měst v ČSFR referoval M. Baše; sociálním aspektům problematiky věnoval pozornost M. Turba (Praha). Z. Ryšavý (Praha) sledoval peripetie dosavadního demografického a ekonomického vývoje Českolipska a popsal úskalí, před nimiž oblast stojí následkem omezení jaderné těžní produkce. Identifikaci problémových průmyslových regionů v ČSFR se věnoval M. Illner (Praha).

Dva příspěvky se zabývaly speciální problematikou bydlení. Přednáška V. Cepla z Prahy, tlumočená P. Frischmannem a soustředěná na zásady a přednosti plného uplatnění principů tržního hospodářství v bytové sféře, zaujala absencí větších starostí se sociálními dopady takto orientované bytové politiky. Ty byly naopak v popředí pozornosti v příspěvku E. Kaltenbergové-Kwiatkowské (Varšava) o problémech bydlení v současném Polsku, zvláště v souvislosti s očekávanou privatizací domovního fondu. Velmi zajímavé byly údaje o podílu nájemného v celkových příjmech a vydáních v domácnostech s různými charakteristikami úrovně bydlení. O úpadku vnitřních částí Dublinu a stoupající nezaměstnanosti (až 20 %) v důsledku hospodářské regrese referoval A. MacLaran. E. Preteceille (Paříž) hovořil o nových tendencích k sociální prostorové segregaci, které se v poslední době projevují v pařížské aglomeraci v souvislosti s globálními procesy deindustrializace, diferenciací a polarizace ve vývoji jednotlivých francouzských regionů. Do městského centra se stěhuje majetná vrstva profesionálů (gentrifikace), vytlačující tamější chudší obyvatele do dělnických předměstí na východ od Paříže.

Sociální souvislosti a dopady byly akcentovány i v některých příspěvcích třetího bloku věnovaného problémům vztahů mezi trhem, plánováním a rozvojem měst. J. Ladányi (Budapešť) se soustředil na iden-

tifikaci sociálních subjektů, které na transformaci hospodářského systému v Maďarsku nejvíce doplatí ("losers"). Tuto "novou chudobu" lokalizuje do zemědělských oblastí na východě a jihovýchodě země, do drobných obcí bez kloudné infrastruktury, a do některých částí Budapešti, kam se soustřeďuje chudé, zejména romské obyvatelstvo z venkova.

S. Villadsen a O. W. Andersen (Roskilde) se zamýšleli nad situací v sociálních službách na pozadí trendu k privatizaci a marketizaci, který se stále silněji uplatňuje v západoevropských zemích, v nichž byla až donedávna úloha státu velmi výrazná. V typologii organizací poskytujících sociální služby upozornili zejména na organizace smíšeného typu, v nichž se nyní v různé kombinaci uplatňují prvky občanské svépomoci, samosprávy i státní (tj. hlavně finanční) účasti. (V diskusi k přednášce uvedl D. Donnison jako optimální model řešení vztahů mezi soukromým a státním poskytováním služeb takový postup, při němž místní správa, z pověření samosprávy tlumočící potřeby a požadavky obyvatel, zadává poskytování služeb několika vzájemně si konkurujícím soukromým podnikatelským organizacím, přičemž na úhradě nákladů za služby participuje stát.)

K výrazněji sociologicky (a teoreticky) zaměřeným příspěvkům předneseným na semináři, jehož tematika byla převážně sociálně "aplikační" povahy, patřila především studie C. Pickvance (Canterbury) obsahující typologii občanských hnutí v západoevropských a bývalých socialistických zemích, s důrazem na rozbor jejich vztahů ke státu a lokálním politickým subjektům. Obdobného rázu byl také již citovaný příspěvek O. Janického (Moskva), který se zabýval strukturou a motivací aktérů činných v oblasti ekologické aktivity na místní politické scéně v (dříve) sovětských městech.

S. Montin a J. Olsson (Örebro) vyšli ve společné přednášce o "řešení problémů v dynamické společnosti" z rozboru složitých rozhodovacích procesů v moderní, rychle se proměňující společnosti, v níž tradiční modely vztahů mezi centrem a lokalitou, politickým a ekonomickým, veřejným a soukromým ztrácejí dřívější interpretační hod-

notu. V empirické části přednášky referovali o dobrých zkušenostech s nebyrokratickým, projektově orientovaným přístupem v rozhodování o řešení problémů postihujících hospodářsky upadající oblasti ve Švédsku formou konzultativních agencí těsně spolupracujících s konkrétními "aktéry" - v daném případě drobnými zemědělci.

Problematikou řešení sociálních konfliktů na místní úrovni se zabýval také příspěvek P. Atkinse z Melbourne, kde dobře situované a politicky vlivné obyvatelstvo vilových čtvrtí se z titulu péče o udržení esteticky a zdravotně kvalitního prostředí své čtvrti postavilo proti projektům (rozšíření přivaděčů, stavba vysokonapěťového elektrického vedení) nezbytným z hlediska širšího veřejného zájmu, případně zájmu chudších vrstev obyvatel (zlepšení dosažitelnosti městského centra).

P. Halouzka (Praha) se ve své ekonomicky orientované přednášce zabýval problematikou změn v postavení místní správy vůči ostatním hospodářským subjektům působícím na vývoj města, vyvolaných přechodem od centrálního plánování k tržní ekonomice.

Specificky urbanistické aspekty vývoje měst byly pojednávány - vedle přednášek M. Baše a W. Bora (Londýn), které se týkaly problematiky regenerace měst v ČSFR a v Anglii - v samostatném celovečerním programu s prezentací konkrétních příkladů z urbanistické praxe. Prof. R. Geddes (Princeton) rozvíjel a na diapozitívech dokumentoval hlavní zásady nového územního plánu pro newyorský region. Na rozdíl od předchozích je tento plán koncipován mnohem komplexněji - vedle tradičních cílů a komponent zahrnuje například i rozšíření cenově dostupného bydlení, sociálně spravedlivější distribuci příležitostí k práci a ke vzdělávání, zlepšení administrativní struktury regionu a zvýšení estetické kvality krajiny, mj. i kompaktnosti zástavby oproti dosavadnímu neorganickému rozptýlu. Český architekt J. Hornley z Melbourne podal instruktivní přehled různých organizačních forem a technických řešení bytové výstavby a přestavby v Melbourne, s důrazem na formy svépomocné účasti obyvatel a na rozsáhlé spektrum podpor, které jsou tam

pro bydlení různých skupin obyvatel k dispozici.

Do programu semináře dobře zapadla exkurse do Kladna. Vizuální dojmy z přestavbového území centra a z moderních i archaických provozů místní ocelárny, doplněné odborným výkladem, připomněly mnoha zahraničním účastníkům semináře situaci, kterou ještě v nedávné době procházela řada západoevropských průmyslových aglomerací.

V celkovém charakteru semináře převládala prezentace empirických nálezů a rozborů, zaměřených na aplikaci v sociální, politické a urbanistické praxi. Užitečným doplňkem tohoto konkrétního zaměření bylo několik příspěvků obracejících pozornost i k teoretické dimenzi a relevanci pojednávaných témat.

Přes své zacílení k problémům společenské praxe nemohl seminář samozřejmě podat nějaký návod na jejich řešení, ať už jde o problémy hrožící hospodářské regrese v regionech s tradiční průmyslovou základnou, přestavby měst a bydlení, o nichž zevrubně referovaly příspěvky středoevropských účastníků, či o problém nejakutnější, tvořící téma příspěvku D. Seferagicové ze Záhřebu - "Sociální aspekty městského života za války - chorvatský příklad". Seminář však určitě přinesl množství podnětů naznačujících, které směry odborného zkoumání a jím ovlivňované praxe se jeví slibnější, a v čem je třeba postupovat obezřetněji.

Sociologicky orientované příspěvky obsahovaly většinou empirický materiál a závěry implicitně se vztahující, občas i explicitně se odvolávající na různé teorie středního dosahu a padající do rámce sociologie sídel (urbanizace; struktura osídlení; lokální sociálně prostorová diferenciací atp.), příp. do obecné sociologie (rodící se teorie vzniku a fungování občanských hnutí; decizní procesy na lokální úrovni). Podnětnost a přínos semináře však spočíval v tom, že v soustředění na sídelní jeviště dějů dokumentoval zároveň hloubku a mnohostrannost proměn, jimiž procházejí státy střední Evropy, tíží problémů, které tyto proměny vyvolávají, a tím i naléhavost úkolu teoretického zvládnutí středoevropských revolucí, svými ideami a cíli sice jakoby

retrospektivních, v ostatních konstitutivních znacích však nových a ojedinělých.

Není to však jen střední Evropa, teré se týkal empirický obsah a teoretická relevance přednesených sdělení. Z přednášek zahraničních účastníků bylo patrné, že i západní Evropa, k níž se její sousedka dnes obrací za radou a pomocí, prochází sama hlubokými transformacemi, byť méně nápadnými díky poměrně krotkosti politického vyjádření a povolvnosti nástupu. Změny iniciované vědeckými objevy a technologickými inovacemi a strukturální proměny v ekonomické sféře, představují svými společenskými a sociálně prostorovými důsledky zřejmě cosi významnějšího a dlouhodobějšího, než jsou obvyklá čtení v podstatě vyrovnané hladiny hospodářského a politického života, vyvolávaná střídáním vládních garnitur a kolísáním

hospodářské prosperity. Reflexe těchto procesů v příspěvcích západoevropských účastníků rozšiřovala původně užší geografické zacílení tematiky semináře, implikované jeho titulem a nadhazovala problematiku komparability vývoje v západní a střední Evropě a jeho globální podmíněnosti.

Zdá se proto, že seminář splnil svůj účel, a neklamal patrně ani své účastníky. Přes značnou tematickou šíři sdělení a pestrost etnického původu a profesionální specializace jejich autorů, svědčila jejich permanentní a téměř stoprocentní přítomnost na zasedáních o živém zájmu o každou přednášku, což potvrzovaly i následující diskuse.

Sborník příspěvků na semináři přednesených bude po vydání k dispozici jak autorům tak širšímu okruhu zájemců.

Lubomír Kotačka

Projekt "Spolupráce pro životní prostředí ve střední Evropě"

(Environmental Partnership for Central Europe)

Tento projekt vznikl v roce 1991 na základě snahy několika nadací amerických, západoevropských a japonské poskytnout finanční, technickou a organizační pomoc, která by přispěla k řešení problémů životního prostředí v Československu a napomohla k vytvoření strategie trvale udržitelného vývoje.

Forma projektu a cílové skupiny byly zvoleny na základě studie dvou právníků z USA, Davida Huntera a Margaret Bowman, kteří doporučili, vzhledem k objemu finančních prostředků, orientovat projekt na nevládní neprofitové organizace (NGO) a místní správu. Finanční podpora se uděluje ve formě grantů do maximální výše 5 000 USD na jeden projekt. Technická a organizační podpora zahrnuje nabídku zahraničních expertů, stáží v zahraničí, literatury, kontaktů apod. O poskytnutí grantu, ať už ve formě finanační či technické podpory, rozhoduje Poradní výbor, složený z 5 odborníků z Československa.

Hlavní prioritou Partnership při udělování grantů je získání zájmu a aktivizace

veřejnosti pro řešení problémů životního prostředí, zlepšení úrovně a organizace práce nevládních organizací a posílení jejich významu při tvorbě nových institucí v ČSFR, zvýšení efektivity práce a možnosti místních úřadů v oblasti ochrany životního prostředí. Dále chce Partnership umožnit přístup NGO a místní správě k informacím a západním postupům při ochraně životního prostředí. Podpora Partnership může také organizaci umožnit snadněji získat a využít rozsáhlejší spolupráci např. s EBRD (Evropskou bankou pro spolupráci a rozvoj), Světovou bankou, U. S. Aid a dalších.

Partnership nepodporuje politické organizace, politické kandidáty, církevní instituce nebo výdělečné organizace. Rovněž nemůže financovat stipendia na vysokých školách a vědecký výzkum.

Partnership sídlí v Praze (díky podpoře Sociologického ústavu ČSAV využívá jednu kancelář v budově ústavu) a jeho pobočka v Bratislavě. Zástupcem Partnership pro Československo je Susan S. Cleveland.

Další informace o projektu a seznam udělených grantů je možné získat na adrese: EPCE, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 26 50 18, fax (02) 235 78 88.

Jitka Klinkerová

"Pražská deklarace", v které absolventi postgraduálního urbanistického studia na Univerzitě Johnse Hopkinse v Baltimore formulovali svá doporučení pro činnost místní správy a samosprávy v zemích bývalého sovětského bloku, stojí za pozornost přinejmenším ze dvou důvodů. Deklarace systematicky rekapituluje některé ze základních principů, jež se uplatňují v činnosti místních orgánů v demokratických společnostech, a činí tak s předvídavým pochopením pro specifickou situaci střední a východní Evropy. Deklarace je vnímavá k obtížím spojeným s jakýmkoliv přenášením poznatků mezi dosud velmi odlišnými společenskými kontexty. "Pražská deklarace" je orientována urbanistickým zaměřením autorů a některé oblasti činnosti místní správy, např. otázky sociální politiky, nechává stranou.

Michal Illner

Pražská deklarace

Zásady pro práci místních samospráv ve střední a východní Evropě

Úvod

V týdnu od 1. července 1991 se v Praze sešli odborníci na místní samosprávu a politiku rozvoje měst i venkova z dvaceti jedné země střední i východní Evropy a dalších zemí celého světa na 21. výroční konferenci Johns Hopkins International Urban Fellows, kterou pořádal Institut pro politická studia University Johnse Hopkinse v Baltimore ve spolupráci se Státním ústavem pro rekonstrukce památkových měst a objektů. Účastníci konference vypracovali soubor zásad, které by mohly pomoci při reformě místních orgánů a při vytváření politiky rozvoje v mnoha částech střední a východní Evropy.

Úvodem k předloženým koncepčním zásadám účastníci konference zdůrazňují, že:

- zkušenosti nelze přenášet bez jejich zásadního přizpůsobení místním podmínkám, tradicím a historickým souvislostem;
- zkušenosti řízení rozvoje měst a venkova v systému tržního hospodářství nejsou zdaleka jednoznačné a vytvářely se v komplikovaném procesu pokusů a omylů;
- západní zkušenosti samy o sobě jsou rozmanité a proměnné a zůstávají otevřené dalším úpravám a změnám.

Účastníci konference se nicméně domnívají, že by bylo užitečné vyjádřit nejdůležitější poznatky řešení rozvoje měst a regionů jak v tržně orientovaných, tak i ve centrálně řízených hospodářských systémech a pomoci tak procesům proměn, které nyní probíhají ve střední a východní Evropě. V tomto duchu je předkládána tato Pražská deklarace našim kolegům.

Deklarace začíná výčtem obecných principů, týkajících se místní správy a plánování v systému tržního hospodářství a dále vyjadřuje konkrétnější zásady pro

pět rozhodujících oblastí: (1) úloha a funkce místní správy, (2) místní hospodářský rozvoj, (3) ochrana životního prostředí, (4) památková péče a (5) bytová politika.

Obecné zásady

(1) *Potřeba místních reforem.* Úspěch reformních snah ve střední a východní Evropě nezávisí pouze na opatřeních provedených na celostátní úrovni. Stejně důležitá a možná i důležitější je institucionalizace demokratických reforem na místní úrovni rozvojem adaptabilního a autonomního systému odpovědnosti místní správy.

(2) *Úloha státu v tržním systému.* Spoléhat se pouze na trh je stejně nespolehlivou cestou k zlepšování života ve městech a na venkově, jako spoléhat se výhradně na činnost státu. Spíše je zapotřebí dosáhnout mezi těmito dvěma činiteli rovnováhy. Plánování a zapojení státu je nezbytné i v tržních ekonomikách. Žádoucí rovnováha mezi trhem a státem se však bude v jednotlivých sférách i zemích výrazně lišit.

(3) *Korekce důsledků tržního systému.* Plánování a zapojení státní správy jsou v systémech tržního hospodářství i nadále nezbytné. Musí se však spíše zaměřit na nápravu nedokonalosti trhu, než na jeho nahrazování administrativními příkazy. To vyžaduje používat náročných "trh usměrňujících" nástrojů, které podněcují k veřejně užitečným cílům, místo "trh nahrazujících" nástrojů, které by administrativními metodami nahrazovaly funkci trhu.

(4) *Účast veřejnosti.* Účinné místní plánování je jak politickým, tak i technickým procesem. Plány a rozhodnutí nebudou účinnými, pokud se jim nedostane široké veřejné podpory. K jejich vypracování i realizaci je proto nezbytná aktivní účast veřejnosti.

(5) *Školení a výměna informací.* Základní a nezbytnou podmínkou pro činnou práci místních volených zástupců, odborníků i široké veřejnosti je vyšší úroveň vzdělání a školení, spolu s lepším přístupem k informacím. Tyto předpoklady jsou předpokladem porozumění, vypracovávání a realizace politiky rozvoje měst a regionů v rodícím se tržně orientovaném prostředí. Veřejné i soukromé financující organizace ve střední a východní Evropě i v zahraničí se musí přednostně zaměřit na školení a výcvik pro tento typ práce.

I. Úloha místních orgánů

(1) *Nezbytnost místní správy.* Autonomní místní správa je absolutně nepostradatelnou pro plnění nezbytných závazků a funkcí správy v tržně orientované ekonomice, jako je např. poskytování veřejných služeb a určování a vytváření rámcové místní koncepce pro soukromá rozhodnutí. Autonomní místní správy snáze formulují rozvojovou politiku, uspokojující rozličné místní potřeby a řešící různé místní zájmy a problémy. Zvyšují tak demokratický charakter správy lépe reagující na místní podmínky.

(2) *Předpoklady samosprávy.* Efektivnost místní správy závisí na možnosti samostatných rozhodnutí. To vyžaduje přinejmenším:

- přímé demokratické volby místních představitelů;

- možnost volného a svobodného vstupu veřejnosti do rozhodovacího procesu, včetně působení jednotlivců, skupin občanů, zájmových a odborných organizací či jiných nevládních organizací;

- možnost místní správy přímo kontrolovat veřejné výdaje, které se týkají jejich voličů, a vytvářet si vlastní zdroje příjmů.

(3) *Nové způsoby plánování.* Plánování, které je důležitou činností autonomní místní správy, vyžaduje v kontextu tržně orientovaného systému pro nové pojetí, zahrnující politiku a nástroje pro:

- vyvážení zájmů a práv jednotlivců a veřejnosti;

- dosažení rovnováhy mezi dlouhodobými a krátkodobými záměry;

- vyjasnění konfliktů a návrhy jejich řešení;

- otevřený a průzračný rozhodovací proces s poskytováním informací, které umožní občanům účastnit se tohoto procesu informovaným způsobem;

- určení předpokladů, slabin, možností a nebezpečí, jimiž by se měli zabývat místní zodpovědní činitelé.

(4) *Pružné institucionální struktury.* Pružné institucionální struktury jsou nezbytné pro zajištění služeb nejúčinnějším a nejefektivnějším způsobem, a to včetně vytváření místních regionálních orgánů, partnerských svazků veřejného a soukromého sektoru a dalších vhodných kombinací.

(5) *Školení.* K zavedení efektivní místní správy je nezbytné školení a vzdělávání jak široké veřejnosti, tak i volených zástupců a profesionálních správních úředníků.

II. Místní hospodářský rozvoj

(1) *Úloha místní správy v hospodářském rozvoji.* V tržně orientovaném systému zodpovídá za hospodářský rozvoj především soukromý sektor, místní správa má však klíčovou úlohu při podpoře hospodářského rozvoje na místní úrovni. Nejčastěji tuto úlohu neplní přímým obecním vlastnictvím nebo ekonomickým řízením podniků, ale podporou partnerských vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem, využíváním poptávkou ovlivňovaných a trh usměrňujících mechanismů, zajišťováním vhodné infrastruktury a lidského potenciálu a základní kontrolu využívání území.

(2) *Institucionální podpora.* Má-li být místní hospodářský rozvoj úspěšný, potřebují soukromé podniky podporu řadou různých institucí, poskytujících služby v takových oblastech, jako je výměna informací, školení, výzkum a rozvoj, propagace a marketing, poradenství a rizikové manažerství.

(3) *Proces spolupráce.* Místní hospodářský rozvoj je kolektivní proces, jeho součástí musí být pracovní partnerské vztahy a konstruktivní dialog mezi všemi veřejnými i soukromými organizacemi, jednotlivci a místními komunitami, které mají na daném rozvoji zájem.

(4) *Důraz na místní podniky a malé firmy.* V procesu místního hospodářského rozvoje by měl být kladen důraz na rozvoj místních podniků a malých firem, které mohou využívat existujících zdrojů, schopností a vybavení. Získávání investic zvenčí

je sice důležité, ale obvykle nebývá hlavním prostředkem místního hospodářského rozvoje.

(5) *Podpora veřejnou politikou.* Efektivní hospodářský rozvoj musí být podporován místní správou, citlivě řešící ekologické, památkové, sociální a další veřejné zájmy.

(6) *Zabezpečování veřejných zájmů.* Je třeba pečlivě hodnotit a zajišťovat efektivnost místního hospodářského rozvoje zamezením spekulací a zajištěním jeho skutečné služby veřejnému zájmu.

III. Ochrana životního prostředí

(1) *Naléhavost problému.* Ochrana životního prostředí je naléhavým problémem na celém světě, zejména však ve střední a východní Evropě. Po mnoho let rozličné jiné priority a normy způsobovaly, že se míra znečištění životního prostředí dlouhodobě zvyšovala tak, že důsledky jsou v některých případech nenapravitelné. Tato situace musí být řešena, poněvadž škody jak hmotné, tak i na lidských životech, jsou příliš vysoké. Odpovědná angažovanost a odpovědnost za trvale udržitelný rozvoj je naprosto nezbytná.

(2) *Nezbytnost účasti veřejné správy.* Ochranu životního prostředí nelze ponechat pouze na soukromých jednotlivcích a firmách, Jednotlivé složky veřejného a soukromého sektoru musí spolupracovat.

(3) *Vědomí veřejnosti.* Pokrok v oblasti ekologie a ochrany životního prostředí vyžaduje, aby si byla veřejnost více vědoma daných problémů prostřednictvím rozsáhlých vzdělávacích, informačních a komunikačních kampaní.

(4) *Odpovědnost.* Odpovědnost za zhoršování životního prostředí se musí stanovit jasně a přesně. Ti, kteří způsobují znečištění, musí především zodpovídat za odstranění následků. Úlohou veřejné správy je stanovit politiku v oblasti životního prostředí, pravidla a normy pro činnost veřejné i soukromé sféry a dále monitorovat životní prostředí i dodržování stanovených zásad a zabezpečovat uplatňování stanovené politiky.

(5) *Prosazování politiky.* Prosazování politiky životního prostředí je především úkolem veřejného sektoru. K tomu je žádoucí v nejvyšší možné míře využít nástrojů usměrňujících trh, jako jsou pozitivní a negativní stimuly, uživatelské poplatky a vymáhat dodržování zákonů.

(6) *Regionální a mezinárodní spolupráce.* Problémy životního prostředí mají zřetelně regionální charakter a překračují jak místní, tak i státní hranice. Regionální a mezinárodní spolupráce je proto životně důležitá.

(7) *Okamžitá opatření.* Řadu problémů v oblasti životního prostředí lze vyřešit pouze dlouhodobým a soustavným plánováním některé však vyžadují okamžitá opatření. Patří mezi ně:

- omezit toxické odpady výrobních procesů uplatněním čistších technologií a dalšími opatřeními;
- odstranit zdroje, nejvíce ohrožující lidské zdraví;
- zvýšit energetickou úspornost, omezit extenzivní růst aglomerací a efektivněji využívat infrastrukturu a veřejnou dopravu.

IV. Památková péče

(1) *Význam památkové péče.* Uchování historického dědictví a jeho ochrana jsou životně důležitými pro zachování hodnoty života nejen ve střední a východní Evropě, ale skutečně na celém světě. Péče o historické památky je životně důležitým prvkem, významně obohacujícím světové jeviště života jedinečností, rozmanitostí a mnohotvárností.

(2) *Potřeba nových přístupů.* Obyvatelé střední a východní Evropy dosáhli vysoké úrovně kulturního povědomí a technické vyspělosti v mnoha oborech péče o historické památky. Současně však zavádění tržně orientovaných hospodářství ve střední a východní Evropě vyžaduje přístupy, vycházející z úspěchů a chyb tam, kde bylo historické dědictví vystaveno tržnímu tlaku.

(3) *Živoucí město.* Historické soubory a kulturní památky musí být chápány jako nedílná součást živoucích měst. Péče o historické památky musí být posuzována v souvislostech současných společenských, hospodářských a politických trendů a řešena jako součást širší politiky místního rozvoje.

(4) *Potřeba veřejných opatření.* Veřejné zásahy a vytvoření vhodných systémů regulace je nezbytné pro záchranu historického dědictví měst. Specifickými příklady takových zásahů jsou:

- záměrná decentralizace určitých služeb z historického území, zabraňující překročení únosné kapacity těchto území;
- kontrola přípustné intenzity rozvoje v historických oblastech, doprovázená finančními subvencemi vlastníků, zabraňující snahám demolovat nebo nechat zchátrat historické soubory;
- vytváření zvláštních specializovaných správ historických oblastí s právem vyměřovat poplatky a poskytovat půjčky, pomáhající při záchraně celistvosti a charakteru historických území.

(5) *Potřeba dialogu.* Aktivní kontakty mezi občanskými skupinami, veřejnou správou a soukromými podnikateli je nezbytným předpokladem pro hledání způsobů ekonomicky únosné a proveditelné památkové péče.

(6) *Vyloučení bezdůvodných odkladů.* Ochraná opatření na podporu památkové péče musí usnadňovat účast veřejnosti bez vyvolávání bezdůvodných odkladů. Je třeba se snažit o určení přiměřených lhůt pro posuzování projektů, týkajících se historicky citlivých území.

(7) *Vzdělávání a výcvik.* Výchova a výcvik jsou rozhodující pro úspěch programů památkové péče. Rychlejšímu osvojení metod záchrany historického dědictví v tržních podmínkách může pomoci soustava modelových projektů, které zapojují do řešení zástupce místního politického, profesionálního a společenského života a názorně na příkladech osvětlují různé přístupy k památkové ochraně.

V. Bydlení

(1) *Základní práva.* Vhodné bydlení v příznivém životním prostředí patří mezi lidská práva a je podmínkou hospodářského rozvoje a sociální stability. Mělo by být výsledkem veřejně přijaté bytové politiky.

(2) *Úlohy soukromého a veřejného sektoru.* V tržně orientovaném hospodářství by měla být většina obyvatel schopna zajistit si bydlení pomocí trhu. Veřejný sektor přitom nese plnou odpovědnost za dostupnost slušného bydlení pro ty zbývající, což je možné docílit různými způsoby.

(3) *Současná situace.* Současný bytový fond ve střední a východní Evropě je z kvalitativního, materiálního a společenského hlediska nevyhovující. Stávající fond musí být efektivněji využíván a rozšířen o další byty v těch sférách, kde nedostačuje.

(4) *Podpora soukromé aktivity.* Zlepšení bytové situace ve střední a východní Evropě závisí na vytváření soukromých firem v oblasti stavebnictví a obchodu s nemovitostmi. Další základní podmínkou je vyjasnění vlastnických a uživatelských práv, zejména je třeba urychleně vyřešit spory mezi nároky současných uživatelů a dalších osob a vytvořit zákony o právech vlastníků.

(5) *Náklady na bydlení a subvence.* Úhrady na bydlení by se měly přiblížit ekonomickým nákladům. Pro ty, kteří si takovou cenu dovolit nemohou, by měly být k dispozici subvence podle příjmových kategorií či jiná forma finanční podpory.

(6) *Institucionální rozmanitost.* Mělo by se vybudovat celé spektrum finančních státních i soukromých institucionálních opatření a organizací, které by umožnily fungování trhu v oblasti bydlení.

(7) *Otevřenost.* Bytová politika musí být otevřená a demokratická a měla by respektovat právo jednotlivce na volbu.

(8) *Rozvinutí místní spoluúčasti.* Místní organizace, i soukromé, by měly být vybaveny a podporovány tak, aby se zvýšila jejich úloha při provádění bytové politiky. Tak bude bytová politika více odpovídat místní situaci a potřebám.

Závěr

Ve střední a východní Evropě probíhají dramatické procesy přehodnocování základních sociálních, ekonomických a politických struktur. Doposud však byla většina pozornosti soustředěna na celostátní politické změny a na úsilí "privatizovat" hospodářství.

K dosažení úspěchu bude nicméně třeba řadu těchto změn institucionalizovat na místní úrovni a současně je doprovodit podstatnou změnou činnosti a rozhodování místní správy. Jinak by zavádění tržně orientovaného systému mohlo vyvolat stejné množství problémů, kolik jich může řešit. Je proto naléhavé, aby jak odborníci, tak široká veřejnost pochopili, jak se vyhnout nebezpečným úskalím trhu a přitom těžit z jeho výhod, aby se uměli chovat v novém, tržně orientovaném prostředí a věděli jak podněcovat rozvoj demokratických metod tohoto procesu. Zásady, které jsou zde načrtnuty, se snaží vymezit opatření, vedoucí k uvedeným výsledkům. Upřímně doufáme, že alespoň skromným dílem přispěj k jejich dosažení.

Účastníci 21. Mezinárodní konference postgraduantů územního plánování Institutu pro politická studia University Johnse Hopkinse v Baltimore, Praha 4. 7. 1991.

SOCIOLOGICAL

CONTENTS

Introduction	435
ARTICLES	
Tilly, C.: What good is Urban History?	437
Musil, J.: Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe	451
Librová, H.: Empirical resonance of environmental ethics	463
Illner, M.: Sociological problems of local government	480
Vajdová, Z.: Situational report on community studies	493
Faltán, L.: Regional development in Slovak border areas	508
Hanšpach, D.: Current trends in local government in Europe	520
FROM SOCIOLOGICAL SURVEYS	
Hudečková, H.: The village in the Bohemian borderlands	528
REVIEWS	543
ANNOTATIONS	548
NEWS AND INFORMATION	554
DOCUMENTS	571

REVIEW

SOCIOLOGICKÝ

OBSAH

Úvodem	435
STATI	
Tilly, C.: K čemu je dobrá historie města?	437
Musil, J.: Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy	451
Librová, H.: Empirická rezonance ekologické etiky	463
Illner, M.: K sociologickým otázkám místní samosprávy	480
Vajdová, Z.: Situační zpráva o komunitních studiích	493
Faltán, L.: Rozvoj regiónov v prihraničných oblastiach Slovenska	508
Hanšpach, D.: Současné vývojové trendy místní správy v evropských zemích	520
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ	
Hudečková, H.: Vesnice v českém pohraničí	528
RECENZE	543
NOTACE	548
PRÁVY A INFORMACE	554
UMENTY	
ká deklarace	571

SOPIS

4